

Avmakt og autonomi i nærdemokratiet

**En studie av endringer i demokratisk deltagelse innen
helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet**

Av

Tord Finne Vedøy

**Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Oslo
høsten 2007**

Forord

Denne studien er gjort på bakgrunn av analyser av Medborgerundersøkelsen 2001, Medborgerundersøkelsen 1990, Medborgerskabet i Danmark 2000 og Medborgerskabet i Danmark 1990¹. Dette er alle spørreundersøkelser som ble gjort i forbindelse med Makt- og demokratiutredningene i Norge og Danmark i 1990 og 2000/2001.

Jeg vil takke min veileder Fredrik Engelstad for meget god tilbakemelding og konstruktive bidrag i en til tider anstrengende skriveprosess. Han fortjener også takk for gode samtaler om kompliserte begreper.

Jeg vil også takke min biveileder Jørgen Svalund for gode innspill, god tilbakemelding og gode tekniske løsninger i forbindelse med analyser av data.

En stor takk til Jørgen Goul Andersen som gjorde det mulig for meg å benytte meg av de danske undersøkelsene og til Jens Ludwig Wagner ved Dansk Data Arkiv (DDA) og Helene Roshauw ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) for rask behandling av søknadene om utlevering av data og tilleggsinformasjon.

Sist vil jeg takke alle som står meg nær for gode innspill og oppmuntrende ord.

Oslo, august 2007

Tord Finne Vedøy

¹ De data som er benyttet i denne publikasjonen er hentet fra Makt- og demokratiutredningens *Medborgerskapsundersøkelse 2001* / Medborgerskabet i Danmark 1990 / Medborgerskabet i Danmark 2000. Innsamlingen av data er utført av MMI mens generell koordinering og tilrettelegging av data er utført av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) / Gallup Markedsanalyse A/S / Sosialforskningsinstituttet. NSD har stilt data til disposisjon i anonymisert form. Verken Makt- eller demokratiutredningen 1998 – 2003, MMI, NSD, DDA eller Gallup er ansvarlige for analysen av dataene eller de tolkninger som er gjort her.

Sammendrag

Tema for denne studien er endringer i den nærdemokratiske deltagelsen i Norge og Danmark i tidsrommet 1990 til 2000/2001 og sammenhenger mellom nærdemokratisk deltagelse og andre demokratiske kanaler. Dette er illustrert ved en komparativ analyse av den nærdemokratiske deltagelsen innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet i de to landene. De tre valgte områdene er nærdemokratiets viktigste institusjoner. Størsteparten av borgerne i Danmark og Norge er jevnlig i kontakt med helsevesenet, skolevesenet eller arbeidslivet, enten som pasient eller pårørende, forelder til barn i skolepliktig alder eller som arbeidstaker. Det er av den grunn viktig å undersøke i hvilken grad borgerne kan påvirke sin situasjon innen de tre områdene.

I forbindelse med denne deltagelsen har jeg valgt å se nærmere på to begreper; avmakt og autonomi. Ved å dele borgerne inn i avmektige og autonome kan jeg undersøke kvaliteten på deltagelsen og betydningen av institusjonelle faktorer for graden av avmektighet og autonomi innen de tre områdene. Dette gir oss anledning til å undersøke om det er noen grupper som i større grad enn andre faller igjennom innen helsevesenet, skolevesenet eller arbeidslivet. Dette gir oss også muligheten til å undersøke i hvilken grad de tre områdene representerer tre forskjellige former for deltagelse.

Studien bygger på 4 spørreundersøkelser som alle ble gjort i forbindelse med maktutredningene i Norge og Danmark. Undersøkelsestidspunktene var 1990 og 2000 for Danmark og 1990 og 2001 for Norge. Undersøkelsene ble utarbeidet slik at de skulle være sammenliknbare på tvers av landene og stiller spørsmål om holdninger til politisk deltagelse, medborgerskap og i hvilken grad borgerne føler de har muligheter til å påvirke ulike samfunnsinstitusjoner.

Denne studien benytter seg av frekvens- og krysstabeller, samt logistisk regresjonsanalyse, for å undersøke borgernes nærdemokratiske deltagelse og betydningen av sosiodemografiske bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, utdanning og inntekt for følelsen av avmakt og autonomi. Videre undersøkes det om deltagelsen i nærdemokratiet har sammenheng med deltagelsen i andre demokratiske kanaler. Av den grunn undersøker jeg betydningen av sosial kapital, herunder organisasjonsmedlemskap, politisk interesse, empowerment, institusjonell tillit og valgdeltagelse for følelsen av avmakt og autonomi innen de tre områdene. Studiens overordnede problemstilling er:

Orienterer borgerne seg i stadig større grad mot nærdemokratisk deltagelse på bekostning av deltagelse i de andre demokratiske kanalene?

Jeg finner at den nærdemokratiske deltagelsen, både med hensyn til påvirkningsmuligheter, initiativ og gjennomslag, varierer mellom de tre områdene. Med hensyn til helsevesenet bedømmer både nordmenn og dansker sine påvirkningsmuligheter som relativt gode. Nordmenn tar imidlertid initiativ i større grad enn danskene og lykkes oftere. Med hensyn til skolevesenet er det store forskjeller i antatte påvirkningsmuligheter. Danskene mener de har meget gode muligheter mens nordmenn mener de har mer begrensede muligheter. Dette ser imidlertid ikke ut til å ha betydning for graden av initiativ som er høy i begge landene. Med hensyn til arbeidslivet finner jeg at antatte påvirkningsmuligheter bedømmes som gode i begge land, men bedre i Danmark enn i Norge. Graden av initiativ er også den høyeste blant de tre områdene.

Betydningen av institusjonelle rammeverk for handlingsevnen varierer mellom de tre områdene. Det som er felles for brukere av helsevesenet, skolevesenet og arbeidstakere er en økt grad av misnøye i perioden 1990 til 2000/2001. Med hensyn til den overordnede problemstillingen finner jeg at engasjement i nærdemokratiet i liten grad går på bekostning av deltagelsen i andre demokratiske kanaler. Det ser i stedet ut til at de avmektige innen nærdemokratiet deltar mindre i andre demokratiske kanaler enn de autonome.

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Sammendrag	v
Innholdsfortegnelse	vii
1 Innledning	1
1.1 Bakgrunn for denne studien	1
1.2 Problemstilling	3
1.3 Tendenser og tidligere forskning	3
1.4 Studiens videre struktur	6
2 Nærdemokratisk deltagelse	7
2.1 Demokratiske idealer	7
2.2 Et medborgerperspektiv	8
2.3 Deltagelse i det lille og det store demokrati	12
2.4 Nærdemokratisk deltagelse	15
3 Teori og hypoteser	18
3.1 Deltagelsens veier	18
3.2 Brukerdeltagelse og medvirkning på arbeidsplassen	20
3.3 Et spørsmål om makt	21
3.4 Rasjonalitet og handlingsstruktur	25
3.5 Avmakt	27
3.6 Autonomi	29
3.7 Hypoteser	33
4 Data og metode	35
4.1 Datamaterialet	35
4.1.1 N1990	35
4.1.2 N2001	36
4.1.3 D1990	37
4.1.4 D2000	37
4.2 Delutvalg	37
4.3 Avhengige variabler	38
4.3.1 Avmakt	38
4.3.2 Autonomi	40
4.4 Sosiodemografiske uavhengige variabler	41

4.4.1	Kjønn	41
4.4.2	Alder	41
4.4.3	Utdanning	43
4.4.4	Husholdningens bruttoinntekt.....	44
4.4.5	Yrkeskategori.....	46
4.5	Andre uavhengige variabler.....	46
4.5.1	Sosial kapital.....	46
4.5.2	Politisk interesse	47
4.5.3	Empowerment.....	48
4.5.4	Systemtillit.....	48
4.5.5	Deltagelse i valgkanalen	48
4.6	Statistiske metoder.....	49
4.7	Utfordringer ved datamaterialet.....	49
5	Avmakt og autonomi innen helsevesenet	50
5.1	Vurdering av påvirkningsmuligheter.....	54
5.2	Faktisk deltagelse	57
5.3	Nærdemokratiske veier for helsevesenet.....	59
5.4	Deltagelsens effekter for helsevesenet	66
5.5	Oppsummering	69
6	Avmakt og autonomi innen skolevesenet.....	71
6.1	Vurdering av påvirkningsmuligheter.....	74
6.2	Faktisk deltagelse	76
6.3	Nærdemokratiske veier for skolevesenet.....	79
6.4	Deltagelsens effekter for skolevesenet	84
6.5	Oppsummering	86
7	Avmakt og autonomi innen arbeidslivet.....	88
7.1	Vurdering av påvirkningsmuligheter.....	92
7.2	Faktisk deltagelse	95
7.3	Nærdemokratiske veier for arbeidslivet	97
7.4	Deltagelsens effekter for arbeidslivet.....	101
7.5	Oppsummering	103
8	Avslutning	105
8.1	Besvarelse av studiens forskningsspørsmål.....	105
8.2	En endret nærdemokratisk deltagelse?	106

8.2.1 Endrede påvirkningsmuligheter.....	106
8.2.2 Endret bruk av initiativ	107
8.2.3 Større grad av misnøye	107
8.3 Et reelt sosialt medborgerskap?	108
8.4 Deltagelsens effekter	109
8.5 Videre forskning	109
Litteraturliste	110
Vedlegg 1	114
1.1 Initiativ innen helsevesenet etter misnøye	114
1.2 Initiativ innen skolevesenet etter misnøye.....	114
1.3 Initiativ på arbeidsplassen etter misnøye	115
1.4 Indeks for intern effektivitet, N2001	116
1.5 Indeks for ekstern effektivitet, N2001	116
1.6 Indeks for intern effektivitet, D2000	116
1.7 Indeks for ekstern effektivitet, D2000	116
Vedlegg 2	117
2.1 Gjennomslag innen helsevesenet, Norge 2001	117
2.2 Gjennomslag innen helsevesenet, Danmark 2000	118
Vedlegg 3	119
3.1 Gjennomslag innen skolevesenet, Norge 2001.....	119
3.2 Gjennomslag innen skolevesenet, Danmark 2000.....	120
Vedlegg 4.....	121
4.1 Gjennomslag innen arbeidslivet, Norge 2001	121
4.2 Gjennomslag innen arbeidslivet, Danmark 2000	122
Vedlegg 5	123
5.1 Fordeling av misnøye N1990	123
5.2 Fordeling av misnøye N2001	123
5.3 Fordeling av misnøye D1990	124
5.4 Fordeling av misnøye D2000	124

1 Innledning

1.1 Bakgrunn for denne studien

Denne studien har som mål å undersøke endringer i norsk og dansk nærdemokratisk deltagelse. For det første vil oppgaven være å undersøke den demokratiske deltagelsen innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet i de to landene og avdekke utviklingstrekk i perioden 1990 til 2000/2001. For det andre tar studien sikte på å undersøke eventuelle sammenhenger mellom deltagelsen i nærdemokratiet og deltagelsen i andre demokratiske kanaler illustrert ved endring i avmakt og autonomi blant borgerne i Norge og Danmark. Studiens ambisjon er å være et innspill i debatten om demokratiets tilstand.

Vår demokratiske deltagelse er et stadig tilbakevendende studieobjekt. I kjølvannet av de siste Makt- og demokratiutredningene i Norge, Sverige og Danmark (se kapittel 4.1) er det kommet en rekke publikasjoner som tar sikte på å beskrive hvordan vi som innbyggere deltar i samfunnet. Som disse publikasjonene understreker, har borgerne et bredt spekter av deltagelsesmuligheter (Togeby m. fl. 2003 & Østerud m. fl. 2003).

Vi deltar gjennom valg på politiske partier eller enkeltpersoner, gjennom organisasjonsmedlemskap, men også gjennom underskriftskampanjer, etisk forbruk og demonstrasjoner, for å nevne noen. Likeledes er vi deltagende når vi prøver å påvirke vår situasjon overfor offentlige institusjoner eller i arbeidslivet. Det er den siste formen for deltagelse, en deltagelse i nærdemokratiet, eller i det lille demokrati², som jeg ønsker å undersøke nærmere i denne studien.

Det er ikke gjort noen studier av endringen i nærdemokratisk deltagelse i Norge på bakgrunn av medborgerundersøkelsene. Da det ble gjennomført tilsvarende undersøkelser i Sverige og Danmark var det naturlig å sammenligne de norske resultatene med disse. En sammenlikning med Danmark er valgt av to grunner. For det første ble de svenske undersøkelsene gjennomført noe tidligere enn de norske og danske. Dette kan gjøre sammenlikningen vanskeligere. For det andre er endring i nærdemokratisk deltagelse i Sverige godt dokumentert (Petersson 1998). Dette er i noen grad fulgt opp av Jørgen Goul Andersen (2004) med hensyn til situasjonen i Danmark, men med mindre fokus på endringer over tid.

² Petersson m. fl. 1989

En sammenlikning med Danmark gir oss ny kunnskap om Norge og et mer utfyllende bilde av Danmark. Det gjør det mulig å fokusere på forskjellene mellom to relativt like samfunn. Særlig viktig for denne studien er betydningen av institusjonelle forskjeller for borgernes handlingsevne innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet. Finner jeg små forskjeller i handlingsevnen på tross av betydelige institusjonelle forskjeller, er det nærliggende å finne andre forklaringer på endringer i handlingsevnen.

Oppfatningen av vår demokratiske deltagelse er ikke entydig. Det finnes både forfalls- og tilblivelseshistorier (Goul Andersen 2004: 10). En rekke publikasjoner fra den norske Makt- og demokratiutredningen tegner et ganske dystert bilde av den demokratiske deltagelsens utvikling, der det kan virke som om norske borgere er blitt mindre interesserte og mer passive. Sluttboken fra Makt- og demokratiutredningen, *Makten og demokratiet* fra 2003, peker på en rekke tendenser til forfall; massepartiene er svekket, tidligere sterke institusjoner som enhetsskolen og folkekirken er under press, valgdeltagelsen er synkende og de politiske alternativene er uoversiktlige (Østerud m. fl. 2003: 291-295).

Den danske maktutredningen presenterer noen av de samme bekymringene. Imidlertid framheves det også at det finnes positive trender med hensyn til den demokratiske deltagelsen. Disse er i hovedsak knyttet til nye former for deltagelse. Ifølge den danske maktutredningen har deltagelsen i hovedsak endret form, ikke kvalitet: "Befolkningens politiske deltagelse er ikke mindsket, og deltagelsesdemokratiet er ikke blevet afløst af et passivt tilskuerdemokrati. Derimod er der sket et skift fra kollektive til mere individualiserende deltagelsesformer" (Togeby m. fl. 2003: 402).

Et sentralt anliggende for denne studien vil være å undersøke om jeg finner støtte for disse bekymringene. I sluttboken til den danske maktutredningen presenteres to konkurrerende forestillinger. På den ene siden en utvikling der de ressurssterke orienterer seg mot sine individuelle livsprosjekt, og der de ressursvake vender seg mot det nære og trygge og ut av politikken. På den andre siden avspeiler endret demokratisk deltagelse en politisk mulighetsstruktur der innsats følger muligheter for gjennomslag, ikke engasjement (Togeby m. fl. 2003: 67).

Denne studien tar sikte på å studere deltagelse fra et medborgerperspektiv. Dette innebærer at man i tillegg til å kartlegge folks deltagelsesmønster i de forskjellige deltagelseskanalene også undersøker hvordan borgerne selv betrakter egen deltagelse. Det innebærer at man også ser borgerne i lys av deres sivile, politiske og sosiale rettigheter for slik å kaste lys over demokratiets tilstand.

1.2 Problemstilling

Med utgangspunkt i bekymringene nevnt over er den overordnede problemstillingen for denne studien som følger:

Ser vi en endring der borgerne i stadig større grad orienterer seg mot nærdemokratisk deltagelse på bekostning av deltagelse i de andre demokratiske kanalene?

I denne forbindelse vil jeg se nærmere på følgende spørsmål:

1. Hvordan har den nærdemokratiske deltagelsen i helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet endret seg i tidsrommet 1990 til 2000/2001?

2. Hvilken betydning har institusjonelle forskjeller mellom Norge og Danmark for graden av deltagelse i nærdemokratiet?

3. Skyldes en eventuell endring i nærdemokratisk deltagelse en tiltakende sneversynthet der borgerne orienterer seg mot sine individuelle livsprosjekt, eller er nærdemokratisk deltagelse et supplement til annen demokratisk deltagelse?

Ved å fokusere på borgernes avmakt og autonomi kan sammenhengen mellom handlingsevnen i nærdemokratiet og deltagelsen i organisasjons- og valgkanalen undersøkes.

Jeg stiller derfor også spørsmål:

4. Hvilken innvirkning har borgernes avmakt og autonomi for graden av nærdemokratisk deltagelse og gjennomslag for initiativ?

1.3 Tendenser og tidligere forskning

Som tidligere nevnt finnes det både forfalls- og tilblivelseshistorier knyttet til den demokratiske deltagelsen. De som presenterer forfallshistorier er bekymret over at deltagelsen blir mer individuell, mindre kollektiv og egner seg dermed mindre som fundament for det store, representative demokratiet.

Denne bekymringen kommer blant annet til uttrykk hos Sørensen og Bang i artikkelen 'Demokrati fra neden' der det hevdes at det danske demokratiet i stadig større grad er delt mellom deltagelse i det store og det lille demokrati (www.akf.dk/udgivelser/akfnnyt/1998_4/07_demokrati/). Denne bekymringen deles av Goul Andersen som hevder at det må

undersøkes om deltagelsen i det lille demokrati, eller nærdemokratiet, er et supplement til tradisjonell form for deltagelse i det store demokrati, ”eller er vi snarere vidne til en utvikling, hvor borgerne bliver mer og mer individualistiske, snævre og enøjede, uden blikk for andres interesser end deres egne?” (Goul Andersen 2004: 164).

Det er flere som deler denne bekymringen. Tore Hansen og Trond Tjerbo påpeker det paradokset at det nye fokuset på brukerdeltagelse i nærdemokratiet, og særlig i velferdsstaten, undergraver den kollektive tanken som var bakgrunnen for det sosiale borgerskapet som velferdsstaten bygger på (Hansen & Tjerbo 2003: 17). Sluttboken til Makt- og demokratiutredningen beskriver en lignende tendens der det sosiale medborgerskap er styrket, men det politiske medborgerskapet er svekket: ”Den parlamentariske styringskjeden er svekket i alle ledd, valgkanalen er snevret inn, mens andre kanaler for deltagelse og påvirkning har videt seg ut” (Østerud m. fl. 2003: 295).

Hva angår borgernes deltagelse betyr dette at vi deltar mindre i valgkanalen og mindre i organisasjonskanalen enn hva vi gjorde for noen få tiår siden. Samtidig ser vi en økning i mer individuelle former for deltagelse, som aksjonsdeltagelse og direkte deltagelse (Strømsnes 2003, Østerud m. fl. 2003). Dette kan føre til en dreining av deltagelsesmønsteret som vil kunne føre til en styrking av den juridiske makt i forhold til den politiske, nettopp fordi den hverdagslige deltagelse blir et spørsmål om utnyttelse av allerede eksisterende rettigheter og ikke konstruksjon av ny politikk.

Disse tendensene finnes også i Putnams studie av organisasjonsdeltagelse i Nord-Amerika. Putnams funn følger i stor grad det samme mønsteret som i Skandinavia. Når det gjelder organisasjonsdeltagelse påviser han en oppadgående trend fram til 1980-tallet, deretter faller deltagelsen. Dette mønsteret gjelder deltagelse i politiske partier og andre politiske kanaler³, deltagelse i frivillige organisasjoner, i religiøse organisasjoner og i arbeidstakerorganisasjoner. Valgdeltagelse passer ikke inn i dette mønsteret fordi den har vært på hell i USA siden begynnelsen av 19-hundretallet (Putnam 2000: 43, 60, 71 & 84). Imidlertid gjelder dette mønsteret ikke for alle typer deltagelse. I likhet med Goul Andersens antagelse om at borgerne er blitt mer individualistiske hva angår deltagelsesformer, hevder Putnam at nye former for deltagelse i noen grad tar over der gamle former faller bort.

Not all social networks have atrophied. Thin single-stranded, surf-by interactions are gradually replacing dense, multistranded, well-exercised

³ Som å stille til valg eller hjelpe til i en valgkampanje

bonds. More of our social connectedness is one shot, special purpose and self oriented (Putnam 2000: 183-184)

Den samme utviklingen beskrives også i undersøkelser fra Sverige og Danmark. Det svenske demokratarådets rapport fra 1998 viser at deltagelsen i parlamentsvalg og i politiske partier er relativt stabil fra slutten av 1960 tallet fram til slutten av 1980-tallet for deretter å avta. Dette gjelder også, men i mindre grad, deltagelse i demonstrasjoner og kontakt med beslutningstakere (Petersson m. fl. 1998: 59). Disse to sistnevnte funnene er noe uventede. Man skulle tro at denne typen deltagelse nettopp er den type individuell deltagelse som vi forventer å se mer av i dette tidsrommet.

Ifølge Goul Andresen har partideltagelsen sunket for Danmark, Sverige og Norge i den samme perioden. Når det gjelder valgdeltagelsen ser den ut til å ha vært stabil i Danmark og Sverige i perioden 1950 til 2000. Dette gjelder imidlertid ikke for Norge. Både for parti- og valgdeltagelse ser det ut som om fallet er større i Norge enn for Danmark og Sverige (Goul Andersen 2004: 79-80).

Få vil imidlertid hevde at vi i dag deltar mindre i alle av samfunnets demokratiske kanaler enn for tjue år siden. Ifølge Kristin Strømsnes er det, på bakgrunn av medborgerundersøkelsen fra 2001, hele 60 prosent av befolkningen som sier de er meget eller ganske interessert i politikk og hele 70 prosent som sier de følger med i politikken (Strømsnes 2003: 81). Likeledes skriver Tore Hansen og Trond Tjerbo at den politiske interessen er høy og at det politiske engasjement er nesten oppsiktsvekkende høyt.

[Dette] viser at folks politiske engasjement slett ikke er blitt borte, men at det har tatt andre veier enn gjennom de tradisjonelle politiske kanalene. I denne forstand gir de analyser vi presenterer her ikke noe grunnlag for å trekke en slutning om at vårt demokrati befinner seg i noen krisesituasjon (Hansen & Tjerbo 2003: 107)

Videre tilbakeviser Hilde Lidén og Guro Ødegård den vanlige antagelsen om at ungdommer er uinteresserte og uengasjerte i politikk. Ifølge forskerne har ”nesten syv av ti [...] deltatt i en eller flere politiske aktiviteter siste år. Majoriteten av de aktive har deltatt i to eller flere aktiviteter” (Lidén & Ødegård 2002: 44). Goul Andersen presenterer heller ikke et ensidig negativt bilde. Selv om organisasjonsdeltagelsen har sunket er det ikke snakk om et sammenfall, svakhetstegnet ved organisasjonsdeltagelsen er først og fremst at antallet aktive medlemmene ser ut til å bli færre (Goul Andersen 2004: 121).

For Petersson er det også viktig å påpeke at sammenhengen mellom deltagelsen i det store og det lille demokrati ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende. Et åpent samfunn har behov for begge typer deltagelse (Petersson m. fl. 1998: 75). Det svenske demokratirådets rapport konkluderer med at svenskene på mange av samfunnets områder føler at de har større påvirkningsmuligheter i dag enn for 10 år siden. Rapporten avviser at man i dag ser konturene av et 2/3 samfunn, der 1/3 av samfunnet faller utenfor enhver type deltagelse (Petersson m. fl. 1998: 145).

Om man ser de skandinaviske landene opp mot resten av Europa så er engasjementet høyt, avmaktsfølelsen lav og følelsen av innflytelse høy (Goul Andersen 2004: 306).

1.4 Studiens videre struktur

I kapittel 2 diskuteres studiens forskningsperspektiv, medborgerperspektivet, og koblingen mellom nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene. I kapittel 3 diskuteres de teoretiske begrepene som ligger til grunn for analysen av den individuelle nærdemokratiske deltagelsen. Diskusjonen vil munne ut i et sett hypoteser som testes i kapitlene 5, 6 og 7. Kapittel 4 presenterer metodiske aspekter ved studien og utfordringer knyttet til disse. I kapittel 5, 6 og 7 vil jeg undersøke den nærdemokratiske deltagelsen i henholdsvis helevesenet, skolevesenet og arbeidslivet og betydningen av avmakt, autonomi for deltagelse i nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene. Funn og tendenser på tvers av de tre områdene vil bli sammenfattet i kapittel 8.

2 Nærdemokratisk deltagelse

2.1 Demokratiske idealer

Dette kapitlet vil først diskutere grunnleggende demokrati-idealene og -tradisjoner. Disse kan være overlappende eller motstridende, men er avgjørende for hvordan vi tolker demokratiets kvalitet. Deretter vil jeg presentere studiens forskningsperspektiv, medborgerperspektivet og undersøke sammenhengen mellom nærdemokratiet og andre demokratiske kanaler.

Bildet av den demokratiske deltagelsen i Skandinavia er mangfoldig. Om man oppfatter utviklingen som positiv eller negativ vil i stor grad være avhengig av hva man anser som sentralt for et sunt demokrati. En fundamental bekymring er hvorvidt økt deltagelse i nærdemokratiet (hverdagsdemokratiet) støtter opp om det representative demokratiet, eller om et økende individualistisk fokus gjør demokratiet til et skinndemokrati der borgerne i større og større grad konsentrerer seg om rent personlige anliggender og overser demokratiets fundamentale bestanddeler som engasjement, interesse, tillit og valg av representanter. Ifølge Petersson (1998: 18-19) kan det formuleres tre idealer for demokratiet; deltagerdemokratiet, konkurransedemokratiet og diskusjonsdemokratiet.

Det deltagerdemokratiske idealet vektlegger behovet for at borgerne i størst mulig grad deltar i beslutningene som angår dem. Nøkkelord for dette idealet er medbestemmelsesrett og mulighet for deltagelse. Slik deltagelse forutsetter at borgerne både vil og kan delta og hevde sine krav, de må være bemektigede (empowered).

Det konkurransedemokratiske idealet, også kalt representasjonsdemokratiet, vektlegger i mye større grad at borgerne må velge sine representanter og at det er gjennom valg på partier og enkeltpersoner at makt skal delegeres. Tilhengere av dette idealet er kritiske til om borgerne innehar de demokratiske kvaliteter som er nødvendig for en mer omfattende deltagelse. Fra dette ståstedet vil mye av deltagelsen i nærdemokratiet ikke kunne kalles politisk deltagelse (Petersson 1998: 18).

Til forskjell fra de to første legger det tredje idealet, diskusjonsdemokratiet, mindre vekt på beslutningskjeden og mer vekt på at et demokratisk samfunn bygger på en fri og åpen dialog som i størst mulig grad skal være tilgjengelig for alle borgere. Idealet som ligger til grunn for det svenske demokratarådets rapport bygger på elementer fra disse tre hovedretningene: ”Den fungerande demokratin fordrar medborgarstyrelse, rättstat och handlingskraft” (Petersson 1998: 19).

Kristin Strømsnes benytter også denne inndelingen, men legger til et fjerde ideal, fellesskapsdemokratiet. Dette idealet henter sin inspirasjon fra Tocqueville og Putnam og bygger på ideen om at et sunt demokrati kjennetegnes av at borgerne er integrerte i sosiale fellesskap. Denne skolen kjennetegnes også av at man legger stor vekt på borgernes sosiale kapital og behovet for en kommunitaristisk ånd hos borgerne (Strømsnes 2003: 26-27).

Hvor man står i forhold til disse fire idealene, eller skolene, vil ha stor innvirkning på hvordan man tolker endringer i demokratiet. Fra et konkurransedemokratisk ståsted vil endringer i parti- og valgdeltagelse være avgjørende. Dette vil ikke ha så stor betydning i et deltagerperspektiv, da andre former for deltagelse vil være avgjørende for demokratiets tilstand. Samtidig er det klart at man ikke uten videre kan erstatte ett ideal med et annet. Et fall i partideltagelse kan ikke erstattes helt og fullt av økt politisk forbruk eller underskriftskampanjer. Demokratiet må forsvares på flere fronter.

Denne studien vil ligge tett opp til et deltagerdemokratisk perspektiv. Dette gjøres fordi studiens forskningsspørsmål, nærdemokratisk deltagelse, bygger på antagelsen om at borgerne både kan og må gjøre valg med hensyn til de institusjonene de kommer i kontakt med. Som mennesker tar vi valg med det mål for øye å forbedre vår situasjon.

2.2 Et medborgerperspektiv

Å undersøke demokratisk deltagelse fra et medborgerperspektiv innebærer for det første at man undersøker borgernes egen forståelse av egen deltagelse (Goul Andersen 2004: 15). I *Et ganske levende demokrati* fra 2004 definerer Jørgen Goul Andersen begrepet slik:

Begrebet medborgerskab henviser til at være et fuldgyldigt og ligeværdigt medlem av samfundet. En medborgerskabstilgang til politisk deltagelse er kendetegnet ved, at den først og fremmest sætter fokus på demokratiets tilstand set fra borgernes synsvinkel, og herunder de centrale demokratiske utfordringer, mens traditionel deltagelsesforskning ofte mere har været optaget af at forklare variationer i individuel politisk deltagelse (Goul Andersen 2004: 15)

For det andre medfører et medborgerperspektiv at man undersøker både borgernes rettigheter, deltagelse og identiteter. Disse tre dimensjonene tilsvarer de tre former for medborgerskap som Thomas Humphrey Marshall presenterer i *Medborgerskab og social klasse*; sivilt/rettslig, politisk og sosialt medborgerskap.

Borgerne har grunnleggende sivile rettigheter som eiendomsrett, ytringsfrihet og religionsfrihet. I tillegg har borgerne politisk medbestemmelsesrett gjennom valg av representanter som skal styre på deres vegne eller gjennom å selv påta seg slike verv. Endelig har borgerne rett til et minimum av sosial støtte med den hensikt å redusere sosiale risiki. Dette skal sikre et minstemål av velferd og styrke mulighetene for et verdig liv. Det skal også styrke borgernes muligheter til å gjøre velbegrunnede valg. Av samme grunn understreker Marshall betydningen av utdanning for et velfungerende samfunn (Marshall 2003: 54 & 129).

I *Medborgerskab og social klasse* beskriver T. H. Marshall utviklingen av de tre medborgerskapsdimensjonene. Det som er interessant for denne studien er dynamikken mellom de tre dimensjonene. Marshalls hovedargument er at framveksten av det sivile, det politiske og sosiale medborgerskapet er en prosess om funksjonell separasjon (Marshall 2003: 56).

Med England som eksempel hevder Marshall at ved slutten av 1700-tallet var de fleste av de sivile rettighetene vi i dag anser som grunnleggende for et fritt samfunn vedtatt ved lov, og en rekke reformer⁴ ble innført for å styrke religionsfriheten, pressefriheten, og organisasjonsfriheten. Historien om framveksten av det sivile medborgerskapet er ifølge Marshall først og fremst preget av at gamle rettigheter gis nytt innhold og omfatter stadig nye samfunnsgrupper. Slik utviklingen er framstilt hos Marshall, er det i hovedsak rettighetenes innhold og ikke deres utstrekning som var fullbyrdet mot slutten av 1800-tallet (Marshall 2003: 56).

Det politiske medborgerskapet gjør seg gjeldende mot slutten av 1800-tallet. Drivkraften bak det politiske medborgerskapet var borgerskapets, og senere arbeiderklassens, krav om medbestemmelse i politikken. Igjen var det ikke i hovedsak rettighetenes innhold som ble endret, men deres utbredelse. Med Marshall kan vi si at det politiske medborgerskapet eksisterte som potensial helt fra slutten av 1700-tallet. Framveksten av det politiske medborgerskap kan kobles til framveksten av den vestlige kapitalismen der medborgerskapet hovedsakelig fungerte som et sett rettigheter som skulle gjøre det mulig for borgeren å delta i det økonomiske liv. Det var først ved innføringen av alminnelig stemmerett⁵ at medborgerlig status ble knyttet til borgeren som enkeltperson og ikke til økonomisk status (Marshall 2003: 66).

Framveksten av det sosiale medborgerskap er merket av motstridende tendenser. Vern mot fattigdom eller sosiale risiki har eksistert i en eller annen form i de fleste samfunn og det

⁴ I England: Toleration act, avskaffelse av pressesensur, Catholic emancipation, Combination acts og Reform act
⁵ 1918 i England

var først og fremst lokalsamfunnene som stod som garantister for dette vernet (Marshall 2003: 67).

Med framveksten av det sivile medborgerskap og særlig retten til eiendom og fritt arbeid, tapte det sosiale sikkerhetsnettene mye av sin legitimitet. Det sosiale sikkerhetsnettene som hadde eksistert fra tiden før de sivile rettighetene ble vedtatt, gjennom blant annet fattiglover, skulle være en garanti for minimum levestandard i en tid da arbeidstakerne ikke var frie til å sikre eget materielt levestandard. Da disse rettighetene var blitt kjempet fram var borgerne frie til å skaffe eget levebrød, men også ansvarlige for dette. Det sosiale borgerskapet ble slik knyttet til det gamle planstyrte samfunnet og ikke den nye konkurransebaserte økonomien. De nye fattigdomslovene som ble innført på 1800-tallet var derfor skrevet for de som av forskjellige grunner ikke kunne delta i økonomien. En forutsetning for å få støtte var at de trengende ga avkall på sitt politiske medborgerskap, da de ikke oppfylte den nye samfunnskontrakten. Konsekvensene av denne utviklingen er en situasjon der det politiske medborgerskapet går på bekostning av det sosiale medborgerskapet:

[Fattiglemmer] fortabte i praksis deres personlige frihed som civil rettighed, ved forvaring på fattiggården, og de fortabte ved lov enhver politisk rettighed de måtte besidde (Marshall 2003: 70)

Det som er interessant for denne studien er samspillet mellom det politiske og det sosiale medborgerskapet. Som Goul Andersen påpeker er medborgerskapet et stadig pågående prosjekt. Medborgerskapets historie er en historie om stadig flere og mer omfattende rettigheter (Goul Andersen 2004: 16). Likeledes hevder Marshall at medborgerskapet som ideal strekker seg mot ”et høyere mål af lighed, en berigelse af det materiale som statussen består af, og en forøgelse af det antal der får del i denne status. Social klasse er derimod et system af ulighed” (Marshall 2003: 79).

Marshalls argument er at en institusjon som forutsetter like rettigheter og muligheter, slik som medborgerskapet, ikke er kompatibelt med en samfunnsorden basert på klasse. I et klassesamfunn der folk lagdeles etter status eller stand, en lagdeling vi forbinder med føydalsamfunnet, vil denne konflikten være tydelig. Det sosiale sikkerhetsnettene er i denne typen klassesamfunn ikke et forsøk på å innføre et sosialt medborgerskap, men heller et system for å begrense de verste biproduktene av klassestrukturen (Marshall 2003: 84).

Men klasse er ikke utelukkende et resultat av forskjeller i status. Med overgangen fra et føydalt til et demokratisk samfunn blir klasseforskjeller i større grad et spørsmål om økonomisk kapital. I et kapitalistisk samfunn står ikke konflikten lenger mellom

medborgerskap og ulikhet i status, men mellom medborgerskap og ulikhet med hensyn til de midler borgerne har til å delta. Da alle borgere i en moderne rettsstat innehar et sett like, formelle rettigheter, blir utfordringen å finne ut om borgerne også reelt sett deltar på lik linje (Goul Andersen 2004: 26). Dette skillet uttrykkes av Petersson som skillet mellom det juridiske og det sosiologiske medborgerskapet (Petersson m. fl. 1998: 11).

Med økende fokus på mulighet til å delta, beveger vi oss fra en klassisk liberal forståelse av medborgerskapet til en mer sosialdemokratisk eller sosialliberal form. I tillegg til borgernes sivile og politiske rettigheter legges det her stor vekt også på de sosiale rettighetene: ”Fuldt medborgerskab ses som et ideal, der kan efterstræbes via styrkelse af sociale rettigheder” (Goul Andersen 2004: 21). Marshall understreker at rettigheter i seg selv har liten verdi dersom borgerne ikke har evner til å utnytte disse. Av denne grunn blir utdanning et nøkkelbegrep for dynamikken mellom det sosiale og det politiske medborgerskap.

Det sosiale medborgerskapet forutsetter en politisk statlig inngripen i markedet da dette sikrer ved lov noe den enkelte borger skulle ha sikret ved eget virke. Marshalls argument er at samfunnet må sikre at borgerne har den nødvendige kunnskapen til å delta. Det sivile medborgerskapet var utformet for de som kunne lese og skrive, når medborgerskapets utstrekning øker må utdannelsen følge med. Uten denne utviklingen ville det politiske medborgerskapet ikke være et reelt medborgerskap. Et sosialt sikkerhetsnett i form av en fattigkasse og ikke i form av et sett allmenngyldige rettigheter vil undergrave det sosiale medborgerskapet.

Retten til utdanning er en ægte social rettighed knyttet til medborgerskabet, for målet med undervisning i barndommen er at forme den fremtidige voksne. Fundamentalt set burde den ikke betragtes som barnets ret til skolegang, men som den voksne medborgers ret til at have modtaget undervisning. Og dette er ikke i modstrid med de civile rettigheder som blev fortolket i individualismens tidsalder (Marshall 2003: 72-73)

Utfordringen blir da å finne fram til en løsning som sikrer sosial rettferdighet uten å forstyrre markedet i for stor grad, eller omvendt; hvor stor økonomiske forskjeller kan man godta før det går utover den sosiale rettferdighet (Marshall 2003: 104). Som Goul Andersen understreker vil et av hovedmålene for et medborgerperspektiv være å undersøke om alle har like muligheter til å delta.

Ambitionen er at måle og forklare demokratiets tilstand. Det kræver også analyser af, hvad der forklarer deltagelsen. Men når det gælder sammenhængen mellem social baggrund og deltagelse, indebærer idealet – et fuldt og lige medborgerskab – at den forklarede varians er nul. Det er det normative ideal, som virkeligheden må vurderes i forhold til (Goul Andersen 2004: 26)

Medborgerperspektivet fungerer både som et ideal for demokratiet og som retningslinje for forskning. Idealet er at deltagelse i minst mulig grad skal afhænge af sociale baggrundsvariabler. Med hensyn til forskning er det avgjørende at man ser deltagelsen fra borgernes ståsted for slik å bedre kunne forklare deres handlingsmåter.

For denne studien vil et sentralt element være å fange denne dynamikken mellom det politiske og det sosiale medborgerskapet og den reelle deltagelse i Danmark og i Norge. Ifølge Marshall var det ikke før midten av 1940-tallet at de tre formene for medborgerskap var likestilte. Marshalls hovedbekymring var at det politiske medborgerskapet undergravde det sosiale. Med et stadig økende nivå av materiell velferd og et stadig videre sosialt sikkerhetsnett er det også nødvendig å undersøke om det sosiale medborgerskapet undergraver det politiske.

2.3 Deltagelse i det lille og det store demokrati

Som borgere av den norske eller danske stat har vi en rekke deltagelsesmuligheter. Ifølge Goul Andersen kan deltagelsen vurderes etter fire kriterier: om deltagelsesformen er formalisert eller situasjonsbestemt, om deltagelsen påvirker beslutninger eller beslutningenes forvaltning, om deltagelsen er kollektiv eller individuell og om deltagelsen har kollektivet eller individet som mål.

Deltagelse i nærdemokratiet vil på bakgrunn av disse kriteriene være deltagelse som tar sikte på uformelt å påvirke forvaltning av regler. Deltagelsen kan være både individuell og kollektiv og kan ha både et individuelt og et kollektivt mål (Togeby m. fl. 2003: 56). De forskjellige mulige deltagelsesformene er vist i figur 2.1.

Figur 2.1 Typologi av politiske deltagelsesformer

		KOLLEKTIV HANDLING	INDIVIDUEL HANDLING	
		Kollektivt sigte	Kollektivt sigte	Individuelt sigte
”INPUT-SIDEN”: Påvirke reglers tilblivelse	Institutionel	Partideltagelse, deltagelse i foreninger med politisk sigte	Valgdeltagelse	
	Situationsbestemt	Deltagelse i græsrodsaksjoner, kontakt til medier, kontakt til politiker/embedsmand	Underskriftindsamlinger, økonomiske bidrag, læserbrev, kontakt til politiker/embedsmand	(kontakt til politiker/embedsmand)
”OUTPUT-SIDEN”: Påvirke forvaltning av regler	Institutionel	Brugerbestyrelser, samarbejdsudvalg		
	Situationsbestemt	”Lille demokrati”	Politisk forbrug, (”Lille demokrati”)	”Lille demokrati” (kontakt til politiker/embedsmand)

Kilde: Tøgeby m. fl. 2003: 56

Til forskjell fra begrepet medborgerskap, som omfatter borgernes rettigheter og ideen om et fellesskap i kraft av disse, er begrepene det lille og det store demokrati knyttet til hvordan vi som borgere deltar i demokratiet. Ifølge Jørgen Goul Andersen henviser deltagelse i det lille demokrati, nærdemokratiet eller hverdagsdemokratiet (Petersson m. fl. 1998) til den uformelle brukerinnflytelsen i offentlige institusjoner samt innflytelse på arbeidsplassen.

Deltagelsen omfatter alle handlinger, hvor folk alene eller sammen med andre forsøker at gjøre noget for at ændre på forholdene, typisk gjennom uformelle kanaler – henvendelse til lærere, lægen, sagsbehandleren, chefen mv. (Goul Andersen 2004: 33)

To sentrale spørsmål ved denne type deltagelse bør stilles. Det første er om deltagelsen i nærdemokratiet kan kalles politisk, det andre er om den kan kalles demokratisk.

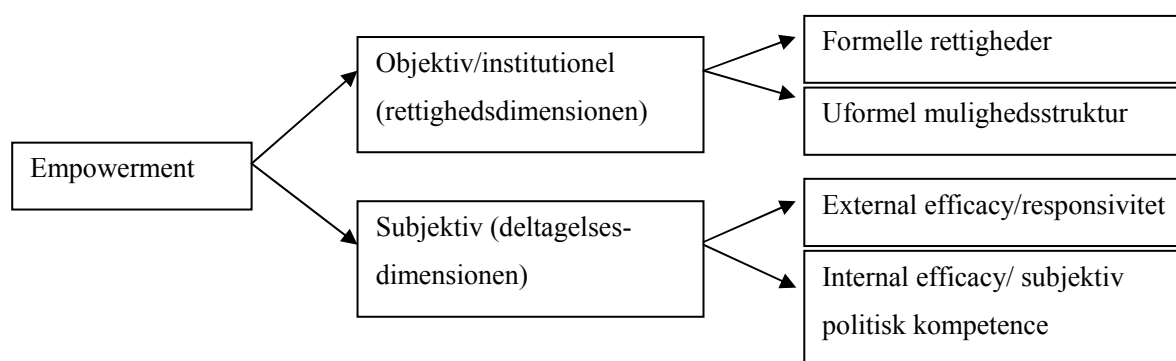
Dersom politisk deltagelse forstås som deltagelse som ønsker å påvirke rammebetingelser for kollektive forhold, vil deler av denne type deltagelse vanskelig kunne kalles politisk (Tøgeby m. fl. 2003: 53).

Er deltagelsen demokratisk må det forsettes at den hviler på politiske begrunnede rettigheter til å påvirke egen situasjon, enten det er gjennom input- eller outputsiden av demokratiet. Da deltagelse i nærdemokratiet retter seg spesielt mot outputsiden av politikken vil jeg anse denne typen deltagelse for demokratisk. Både individuelt og kollektivt er deltagelse i det lille demokrati et forsøk på å påvirke forvaltningen av regler. Av denne grunn

blir styrkelsen av medborgernes kontroll, eller følelse av kontroll, over egen hverdag (empowerment) et nøkkelbegrep (Goul Andersen 2004: 32-33).

Ifølge Goul Andersen er begrepet empowerment knyttet til flere sider av vår demokratiske deltagelse. Begrepets institusjonelle side viser både til borgernes rettigheter og mulighetsstruktur. Begrepets subjektive side viser til borgernes tro på effekten av politisk deltagelse (political efficacy). Denne kan igjen deles opp i intern og ekstern politisk effektivitet der intern effektivitet er et spørsmål om borgernes politiske selvtillit og ekstern politisk effektivitet omfatter politikeres og myndighetenes lydhørhet overfor borgerne (Goul Andersen 2004: 24).

Figur 2.2

Kilde: Goul Andersen 2004: 25

Deltagelse i nærdemokratiet er den formen for deltagelse i samfunnet som borgerne antageligvis benytter seg hyppigst av. Deltagelse i valgkanalen finner sted hvert annet år, enten gjennom stortingsvalg, eller som kommune- og fylkestingsvalg. Deltagelse i organisasjoner vil for mange finne sted med jevne mellomrom, men sjeldent daglig, enten det er engasjement i idretts- eller musikkforeninger. Deltagelse i arbeidslivet, i helsevesenet eller i skolevesenet derimot, pågår for en stor del av befolkningen uavbrutt, det er del av den daglige rutinen ved det å leve i et moderne samfunn. Ifølge Petersson er det nettopp gjennom deltagelse i hverdagsdemokratiet at man ønsker å påvirke sin livssituasjon.

I rollerna som förvärvsarbetande, småbarnsförälder och skolbarnsförälder är det för många naturligt att kanalisera sitt missnöje, ställa bestämda krav, själva ta initiativ och förvänta sig resultat (Petersson 1998: 148)

Det store demokrati kan til forskjell fra nærdemokratiet forstås som de institusjoner som garanterer rammebetingelsene i samfunnet. Eva Sørensen og Henrik Bang ved Anvendt Kommunal Forskning i Danmark definerer det store demokrati som:

[...] det store (rammesættende) demokrati [som] udgør de politiske og økonomiske rammebetingelser for at holde den konkrete opgaveløsning fast på et overordnet mål om, at statlige politikker skal være både effektive og legitime (http://www.akf.dk/udgivelser/akfnyt/1998_4/07_demokrati/)

Likeledes innebærer for Petersson en deltagelse i det store demokratiet ”att via abstrakta institutioner bestämma över kollektiva angelägenheter” (Petersson m. fl. 1998:74). Det forventes at dersom folk finner deltagelsen i nærdemokratiet mer effektiv enn for eksempel valg- eller organisasjonsdeltagelse når det gjelder å endre forhold man er misfornøyd med, så vil man i større grad benytte seg av nærdemokratiske kanaler. Skillet mellom det store og det lille demokrati er først og fremst et skille mellom handlinger som tar sikte på å endre måten samfunnet utformes og handlinger som tar sikte på å gjøre det beste ut av det regelverket som foreligger.

2.4 Nærdemokratisk deltagelse

De undersøkelsene denne studien bygger på stiller en rekke spørsmål om borgernes livssituasjon (se kapittel 4.1). Som nevnt i det innledende kapitlet deltar borgerne på en rekke samfunnsområder, både direkte og indirekte, formelt og uformelt. Det som kjennetegner deltagelsen i nærdemokratiet er at den søker å påvirke direkte innenfor et institusjonelt rammeverk som borgerne kun indirekte har kunnet påvirke utformingen av.

Ønsker man å forbedre sin posisjon i helsevesenet, i arbeidslivet eller situasjonen for barn i skolen, har man en rekke muligheter. Man kan stemme fram de politiske partiene man står nærmest, man kan engasjere seg i organisasjoner eller pressgrupper eller man kan ta direkte kontakt med skolen, sykehuset eller arbeidsplassen. Det er denne siste formen for deltagelse som omfattes av nærdemokratiet.

Deltagelsen i nærdemokratiet er delvis frivillig. Man pliktig til å delta på en rekke livsområder. Har man for eksempel barn, er man blant annet pliktig til å gi barnet skolegang og sørge for barnets ve og vel. Rammen er institusjonelt gitt og deltagelsen er avhengig av livssituasjon. Har man ikke barn, kan man velge å ikke delta i særlig grad, men man kan vanskelig distansere seg fra alle nærdemokratiets institusjoner, da disse i noen tilfeller, som

for eksempel arbeidslivet, utgjør en stor del av dagliglivet. Slik skiller denne formen for deltagelse seg fra både organisasjonslivet og valgdeltagelse. Politisk deltagelse og organisasjonsdeltagelse er frivillig innenfor frivillig valgte rammer. Valgdeltagelsen er også frivillig, men institusjonen som deltagelsen er ment å påvirke er absolutt i den betydning at man i realiteten ikke kan velge bort staten til fordel for en annen om man ønsker, rammen er total.

Følgene av dette er at borgernes forhold til dagliglivets viktigste institusjoner preges av en annen dynamikk enn forholdet mellom borger og organisasjon eller mellom borger og stat. Dette fører til at institusjonenes legitimitet vil variere. I organisasjonslivet vil legitimiteten avhenge av medlemmenes syn på organisasjonens formål og virke. Om man velger å være medlem vil dette uttrykkes gjennom medlemskap. Til forskjell vil statens legitimitet avhenge av statens myndighet til å håndheve og garantere borgernes rettigheter, enten dette er retten til å eie eiendom eller retten til et verdig liv.

Nærdemokratiets legitimitet er også avhengig av at de nærdemokratiske institusjoner kan ivareta et minstemål av rettigheter, men i tillegg vil legitimiteten også avhenge av borgernes direkte erfarte påvirkningsmuligheter. Blir man overhørt av legen eller arbeidsgiveren vil dette kunne svekke helsevesenets eller arbeidsplassens legitimitet.

Figur 2.3

	Organisasjonskanalen	Nærdemokratiet	Valgkanalen
Ramme	Frivillig valgt	Institusjonelt gitt	Total
Deltagelse	Frivillig	Avhengig	Frivillig
Legitimitet	Medlemskap	Sosialt/sivilt medborgerskap	Politisk medborgerskap

Nærdemokratisk deltagelse vil i de fleste tilfeller være knyttet til offentlige institusjoner som ved barns skolegang, bruk av helsevesenet eller ytelser til arbeidsledige. Deltagelse i arbeidslivet er en annen form for nærdemokrati som omfattes av politikkers regelverk, men som for en stor del er styrt av private hensyn.

Disse institusjonene er i høy grad knyttet til hver enkelt borgers livsprosjekt. Som Olof Petersson understreker vil vi i løpet av livet stifte bekjentskap med en rekke roller gjennom det å være pasient, forelder, arbeidstaker, student eller arbeidsløs. Noen roller er gjensidig utelukkende mens andre overlapper (1998: 26). Til disse rollene er det knyttet en del rettigheter som munner ut i reelle tjenester innen for eksempel skolevesenet eller

helsevesenet. I hvilken grad vi benytter oss av disse tjenestene vil være først være avhengig om vi har behov for dette og om vi har de egenskapene som skal til for å fremme og eventuelt vinne gjennom med vår sak.

I de undersøkelsene som ligger til grunn for denne studien, det vil si medborgerundersøkelsene fra Norge 1990 og 2001 og Danmark 1990 og 2000, er det stilt en rekke spørsmål for å kartlegge borgernes følelse av muligheter for å påvirke de tjenester/institusjoner som er tilknyttet den aktuelle rollen. I tillegg kan det undersøkes i hvilken grad borgerne er tilfredse med forhold i nærdemokratiet, i hvilken grad de har gjort noe for å forbedre forholdene og i hvilken grad de fikk gjennomslag for sine synspunkter.

3 Teori og hypoteser

Dette kapitlet vil først diskutere nærmere hva som menes med deltagelsens veier og begrepet brukerdeltagelse. Deretter vil jeg se nærmere på begrepene makt og rasjonalitet. Disse begrepene ligger til grunn for de følgende definisjonene av avmakt og autonomi. De foregående diskusjonene vil munne ut i et sett hypoteser som undersøkes nærmere i kapitlene 5, 6 og 7.

Motivasjonen for å fokusere på borgernes avmakt og autonomi springer ut fra idealet om mest mulig lik deltagelse blant borgerne. Dette har både en normativ og en praktisk side. Normativt sett kan man hevde at mest mulig lik deltagelse, der alle borgere i lik grad kan gjøre seg nytte av de rettigheter som er tilknyttet det sivile, det politiske og det sosiale medborgerskap, er et gode i seg selv. Alle mennesker skal ha like reelle muligheter til å delta og til å hevde sin rett. Praktisk sett kan man argumentere for at en systematisk utelatelse eller et systematisk frafall av visse samfunnsgrupper vil ha en negativ effekt både på styringsmuligheter og sosial ro.

Nærdemokratisk deltagelse er ikke kun et spørsmål om hvor mye borgerne deltar, men også hvordan. Begrepene avmakt og autonomi gir muligheter til å undersøke kvaliteten på deltagelsen. Deltagelsens kvalitet er i stor grad et spørsmål om hvordan borgerne selv anser sin deltagelse og hvilke problemer de søker løsninger på, ikke kun et spørsmål om hvor mange som deltar innenfor de forskjellige områdene. Jeg vil undersøke om det har skjedd endringer med hensyn til borgernes avmakt og autonomi i perioden 1990 til 2000/2001. For denne studien vil det være interessant å se om det er sammenhenger mellom endringer i den demokratiske deltagelsen og mengden avmakt og autonomi innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet.

3.1 Deltagelsens veier

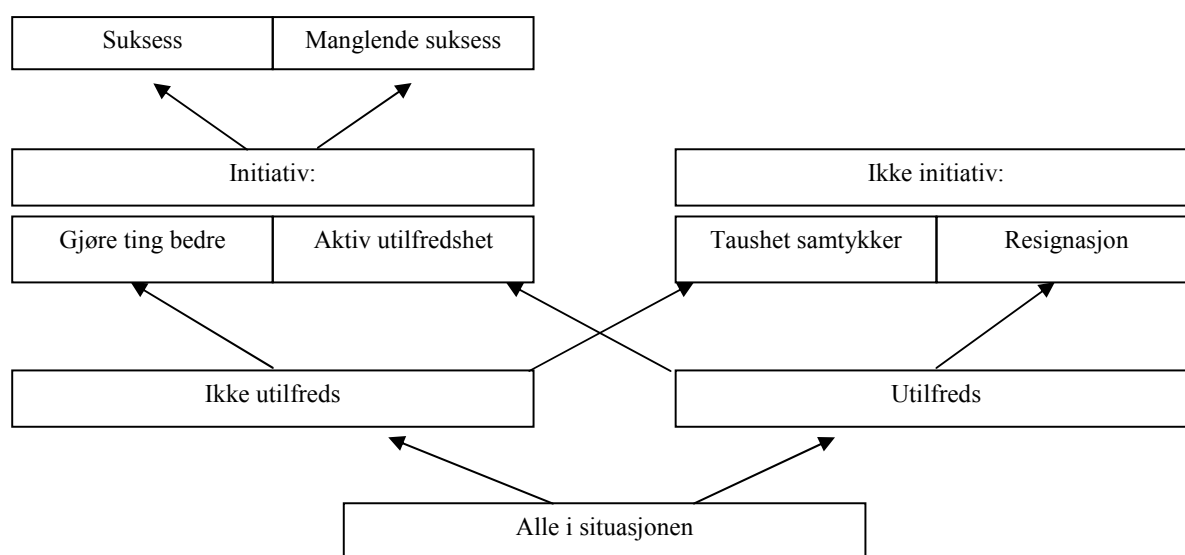
Et viktig trekk ved medborgerperspektivet er som tidligere nevnt å undersøke demokratiet sett fra borgernes ståsted. Dette medfører at jeg må undersøke hvordan borgerne selv anser sine muligheter for deltagelse og hvordan deltagelsen er sosiodemografisk fordelt.

For å kartlegge hvordan borgerne handler og i hvilken grad de vinner fram tar den følgende diskusjonen sikte på å undersøke deltagelsens veier (Petersson 1989). Som nevnt i kapittel 2 har borgernes mektiggjøring (empowerment) både en institusjonell og en subjektiv side. Der den institusjonelle dimensjonen vektlegger borgernes påvirkningskraft og makt

gjennom rettigheter og faktisk mulighetsstruktur, viser den subjektive dimensjonen til borgernes politiske selvtilitt (intern effektivitet) og troen på myndighetenes lydhørhet (ekstern effektivitet).

Som et ledd i undersøkelsen av borgernes mektiggjøring vil en kartlegging av demokratiets veier avdekke borgernes egne oppfatninger av egne påvirkningsmuligheter. I hvilken grad man handler vil ikke bare være avhengig av om man er utilfreds med situasjonen i skolen, helsevesenet eller arbeidslivet, det vil også være avhengig av om man tror det nytter å handle. Om man så velger å handle kan man enten lykkes eller mislykkes.

Figur 3.1 Deltagelsens veier i nærdemokratiet

Kilde: Petersson 1989

På bakgrunn av denne modellen kan vi tenke oss fire utfall for kombinasjonen av tilfredshet og deltagelse i nærdemokratiet. For det første kan man være utilfreds og prøve å gjøre noe for å bedre situasjonen. I figuren er dette beskrevet som aktiv utilfredshet. For det andre kan man være tilfreds, men fortsatt ønske å forbedre situasjonen eller gjøre ting bedre. For det tredje kan man være tilfreds og av denne grunn ikke foreta seg noe, taushet samtykker. Til sist kan man være utilfreds med situasjonen men allikevel velge å ikke gjøre noe med den. Dette beskrives i figuren som resignasjon.

Som Goul Andersen påpeker er en av de sentrale tendensene ved den moderne velferdsstaten at borgerne i stadig større grad skal ta ansvar for egen situasjon og egne behov (Goul Andersen 2004: 165). Hovedgrunnen til dette kan være et ønske om å redusere systemets kompleksitet. Ved å overlate ansvar til den enkelte, som ved foreldreutvalg i

skolene, fritt sykehusvalg eller fastlegeordningen, vil det i mindre grad være nødvendig å overvåke borgernes behov.

3.2 Brukerdeltagelse og medvirkning på arbeidsplassen

Som beskrevet i kapittel 2 kan nærdemokratisk deltagelse defineres som situasjonsbestemte handlinger som i hovedsak tar sikte på å påvirke output-siden av politikken. Det vil si at handlingens mål ikke er å påvirke hvordan regler blir til, men i stedet påvirke hvordan de forvaltes. Denne deltagelsen kan grovt deles inn i tre typer. For det første har vi å gjøre med kollektiv handling med bedring for kollektivet som mål. Et eksempel på dette kan være uformelle pressgrupper. For det andre kjennetegnes nærdemokratisk deltagelse av individuelle handlinger med bedring for kollektivet som mål. Et eksempel på dette er politisk forbruk. For det tredje kjennetegnes denne formen for deltagelse av individuelle handlinger med bedring av egen (eller nære bekjentes) stilling som mål. Eksempler på denne formen for deltagelse er direkte kontakt med legen, læreren eller arbeidsgiveren.

Det er særlig i det siste tilfellet, når vi ønsker å påvirke offentlige institusjoner, vi har å gjøre med brukerdeltagelse å gjøre. I *Riksrevisjonens undersøkelse om brukerroretting av offentlige tjenester* påpekes det at ”brukerroretting har vært et sentralt mål i forvaltningspolitikken gjennom hele 1990-tallet”. Med dette menes at det er behovene til de enkelte brukerne og brukergruppene som skal styre hvilke tjenester som skal prioriteres (Riksrevisjonens dokument nr. 3:3 (2006-2007)).

Slik begrepet brukes i offisielle dokumenter⁶, omfatter brukerdeltagelse både medvirkning fra organisasjoner og individer/pårørende. Det er tydelig at brukerdeltagelse er noe det ønskes mer av. Begrunnelsen for dette er at det styrker institusjonenes demokratiske forankring, bidrar til å myndiggjøre borgerne⁷ eller av hensyn til menneskeverdet. Prinsippet om brukerdeltagelse er lovfestet i blant annet Helseforetaksloven, Pasientrettighetsloven og Lov om grunnskolen. Eksempelvis står det å lese i Norges offentlige utredninger (NOU) 2005: 3 at:

I et større perspektiv har det skjedd viktige positive endringer. En demokratisering og brukeroorientering i helsetjenesten har ført til at forholdet mellom tjenesteyter og pasient i større grad er basert på samarbeid, medbestemmelse og medansvar. Pasientrettighetsloven slår fast at det skal

⁶ Se f. eks. NOU 2005: 3 og St.meld. nr. 21 (1998-99).

⁷ For mer om borger og bruker se Rose 2002

være et samspill mellom pasient og tjenesteyter i behandlingen. Regelverket er et utslag av en erkjennelse av at samarbeid mellom helsevesenet og pasienten er viktig for å oppnå god effekt av helsehjelpen (NOU 2005: 3)

I utdraget over presenteres flere følger av brukerdeltagelse. For det første leder brukerdeltagelse til demokratisering av tjenestene. For det andre fører brukerdeltagelsen til medansvar og myndiggjøring og for det tredje leder brukerdeltagelse til bedre tjenester. Brukerdeltagelsen fungerer som middel for styring der en demokratisk tjenesteyting skal sikre statens legitimitet.

Begrepet brukerdeltagelse knyttes i hovedsak til ytelser og tjenester knyttet til offentlige institusjoner. Situasjonen innen arbeidslivet er en annen. Som arbeidstaker er man sikret en formell representasjon (se 7.1), individets stilling i arbeidslivet avviker fra stillingen som bruker av offentlige tjenester ved at arbeid ikke er en formell rett. Med hensyn til arbeidslivet vil det i stedet for brukermedvirkning være snakk om formell eller uformell arbeidsplassmedvirkning. Imidlertid vil individets muligheter til påvirkning ha mange likhetstrekk med det vi finner for offentlige institusjoner og betydningen av legitimitet for avmakt innen arbeidslivet vil være like avgjørende. Gis arbeidstakeren mulighet til medbestemmelse på arbeidsplassen kan vi anta at arbeidsgivers legitimitet blir styrket.

3.3 Et spørsmål om makt

Begrepene avmakt og autonomi har sett mange definisjoner og er begge tett knyttet til vår forståelse av makt. Som Hernes påpeker i *Makt og avmakt, Et utgangspunkt for kartlegging av de faktiske maktforhold i det norske samfunn* er det vanskelig å finne en enhetlig definisjon av makt. Makt beskriver både en evne ved mennesker, men også en handling. Man kan *ha* makt og man kan *utøve* makt. Særlig det første punktet innebærer at makt vil være ulikt fordelt i befolkningen (Hernes 1975: 15-16).

Hernes' definisjon av makt, slik den kommer til uttrykk i *Makt og Avmakt* er et godt utgangspunkt for den videre diskusjonen av makt. Arbeidet var sentralt for den første norske maktutredningen fra 1972 og er et aktørorientert maktperspektiv. Nærdemokratisk deltagelse er i hovedsak et spørsmål om aktørens makt til å få gjennomslag for sine ønsker.

Da denne studiens medborgerperspektiv legger vekt på å undersøke borgernes forståelse av egen situasjon og egne muligheter, vil det være hensiktsmessig å forstå makt som noe aktørene har eller utfører. Dette perspektivet ligger tett opptil Max Webers samfunnsforståelse som kan sammenfattes i tre punkter.

- (i) Sosiale prosesser oppstår som resultat av handlinger utført av aktører som er meningssøkende. Aktører fortolker sin egen situasjon, og de fortolker andre aktørers oppfatning av sin situasjon, innbefattet dem selv. Tolkningen av aktørers forståelse er en forutsetning for å forstå samfunnet.
- (ii) Aktører samhandler innenfor et sosialt fellesskap som er mer eller mindre instituert, det vil si at de forholder seg til lover og regler, organisasjoner, ordninger og rutiner.
- (iii) Disse institusjonene anerkjennes som rimelige og rettmessige, noe som gjør at de ikke bare skaper føringer eller hindringer på handlinger, men de omfatter også normer og krav. I denne forstand er de legitime (Engelstad 1999: 15-16).

Legger jeg denne forståelsen til grunn for borgernes nærdemokratiske deltagelse kan borgerne beskrives som meningssøkende og fortolkende aktører som handler innenfor institusjoner og som i stor grad anser disse institusjonene som legitime. Dette innebærer også at det må skilles mellom handling og sosial handling. En handling er ikke nødvendigvis en makthandling. Det er først når en aktørs handlinger muliggjør eller begrenser en annens handlinger at vi har med makt å gjøre, der Weber definerer makt som:

[Ett] eller flere menneskers sjansje til å sette igjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltagere i det kollektive liv skulle gjøre motstand (Weber 1971: 53 i Engelstad 1999: 17)

Det er sentralt å se makt i nærdemokratiet som mellom-menneskelig. Som arbeidstakere, pasienter eller pårørende i helsevesenet eller foreldre til barn i skolevesenet forutsettes det at vi påvirker andre for å oppnå det vi ønsker. Ønsker vi å oppnå forbedringer ved forhold på arbeidsplassen, ved pleien av egen eller pårørendes helse eller ved barns skole, er handlingens utfall avhengig av at vi presenterer våre ønsker og at de som har makt til å forbedre situasjonen overbevises om at dette er riktig.

I *Makt og avmakt* presenterer Hernes en rekke aspekter ved makt. For det første defineres makt som evnen til å realisere sine interesser. Noen har større muligheter til dette enn andre. Dette er maktens fordelingsaspekt. For det andre har makt et beslutningsaspekt. Som deltagere i nærdemokratiet må vi velge hvilke saker vi skal bruke tiden på og mengden engasjement vil ofte bestemme utfallet av handlingene. Engasjement er imidlertid ingen garanti for et godt resultat. I noen tilfeller kan det være umulig å forutse utfallet og i andre tilfeller får handlingen uante følger. For det tredje har makt et realiseringsaspektet. Ofte vil en

aktørs mulighet for handling gå på bekostning av en annens mulighet. Utfallet avhenger da av de forskjellige aktørers evne til å realisere sine ønsker (Hernes 1975: 15-16).

Hernes' modell av makt bygger på to grunnelementer: aktører og hendelser. Relasjonen mellom disse to grunnelementene er igjen avhengig av aktørens *interesse for* og *kontroll med* hendelsen. Dette gir fire mulige utfall:

Figur 3.2

Ingen interesse + ingen kontroll	Interesse, men ikke kontroll
Kontroll, men ingen interesse	Interesse og kontroll

For denne studien er det sentralt å forstå borgernes interesse for hendelsen. Har man for eksempel et helseproblem er det i ens interesse å få den best mulige behandlingen. Likeledes er det i ens interesse å forbedre forhold ved barnas skolegang, eventuelt i tilfellet der barn mobbes.

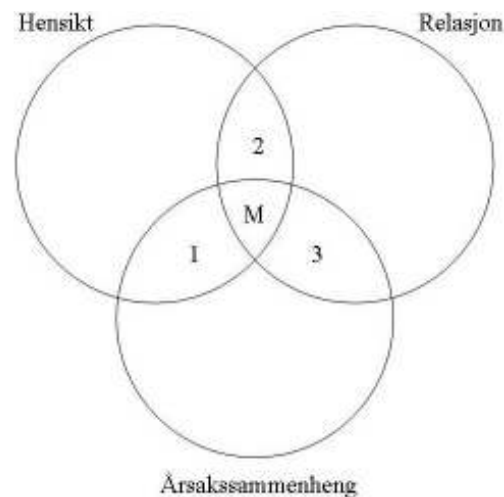
Vi har imidlertid varierende kontroll med utfallet. Vi kan ikke diktere legens behandling eller læreplanen i skolen, men vi kan henvende oss til legen, læreren eller sjefen på arbeidsplassen, eller til organisasjoner som kjemper for lignende saker. For Hernes er dette først og fremst en utvendig kontroll over de ressurser som er nødvendige for å oppnå det utfallet vi har interesse for.

Utøvelse av makt i nærdemokratiet er imidlertid ikke kun et spørsmål om interesse og kontroll. Maktutøvelsen er også et spørsmål om direkte påvirkninger av andre personer innen institusjoner der det eksisterer klare regler, både knyttet til normer og formelle regelverk. Utøvelse av makt forutsetter av denne grunn en aksept for begrensningene. Institusjonene må med andre ord være legitime. Et maktbegrep som i større grad omfatter denne typen direkte makt er *det sterke maktbegrep* beskrevet av Fredrik Engelstad i *Om makt. Teori og kritikk*. Det sterke maktbegrepet kombinerer tre hoveddimensjoner av makt: relasjon, årsakssammenheng og hensikt.

Makt er relasjonell fordi vi som mennesker og samfunnsmedlemmer påvirker hverandre gjennom våre handlinger. Denne påvirkningen kan både være hemmende og muliggjørende. Videre forutsetter det sterke maktbegrepet at det er en årsakssammenheng mellom handling og resultat. Har handlingen intet resultat, ingen effekt, kan vi vanskelig si at noen har utøvet makt. Endelig forutsetter begrepet at handlingen er gjort med en hensikt. Noen har villet påvirke sine omgivelser, om handlingen fører til det ønskelige resultatet er en annen sak (Engelstad 1999: 17). Legges det sterke maktbegrepet (representert ved bokstaven

M der alle sirklene overlapper) til grunn for den videre analysen vil et hovedanliggende være å undersøke borgernes ønsker eller interesser og resultatet av deres handlinger for å oppnå disse.

Figur 3.3 Det sterke maktbegrepet

Kilde: Engelstad 1999: 18

Det sterke maktbegrepet (M) er snevert. Vi kan derfor med stor sikkerhet si at det er utøvet makt når alle elementene er til stede. Modellen gir oss i tillegg tre tilknyttede effekter av maktutøvelse representert av feltene nummerert 1, 2 og 3. Alle disse sideformene ved det sterke maktbegrepet berører tilfeller der det er usikkert om vi har med makt å gjøre.

Felt nummer 1 representerer en situasjon der aktøren både har interesse og kontroll over utfallet, men ikke i relasjon til andre. Felt nummer 2 representerer en situasjon der aktører prøver å påvirke andre til et ønsket resultat uten å oppnå dette. Denne situasjonen kan forstås både som avmakt eller ikke-makt (man gir opp). Felt nummer 3 representerer en situasjon der vi har med makt å gjøre uten at vi kan identifisere aktører som har villet det. Vi kan si at makt utøves gjennom det som blir tatt for gitt. Dette er synonymt med strukturell makt (Engelstad 1999: 33-34).

Ethvert maktbegrep avgrensner hva vi anser som maktutøvelse. Har vi ingen slik avgrensning kan det være vanskelig å kategorisere sosial handling. Det sterke maktbegrepet gjør kategorisering mulig og fungerer som et redskap for empiriske undersøkelser av autonomi og avmakt i nærdemokratiet. Borgernes hensikt med handlingen, handlingens relasjonelle avhengighet og borgernes forståelse av sammenhengen mellom handling og utfall kan alle utforskes på bakgrunn av datamaterialet som foreligger.

3.4 Rasjonalitet og handlingsstruktur

Det sterke maktbegrepet forutsetter at aktørene, eller makthaverne, er relativt rasjonelle. Graden av menneskelig rasjonalitet blir ofte et stridstema i samfunnsvitenskapene. Det er imidlertid lite realistisk å benytte en modell som forutsetter at aktørene er svært eller helt kunnskapsrike og målrettede. Det kan derimot forutsettes at individer er relativt rasjonelle. Om aktørene ikke har den totale informasjon om utfallet av deres handlinger, kan det likevel forutsettes at de både er intensjonale og konsistente. Jeg antar at aktørene er intensjonale når de har en mening med det de gjør, likeledes antar jeg at aktørene handler konsistent når de mener å se en sammenheng mellom handlingen og utfallet.

Ifølge Hernes' kan rasjonalitet defineres ved hjelp av fire kriterier. For det første forutsetter modellen at aktørene har et mål eller en interesse. Disse kan være både egoistiske eller altruistiske og de kan virkeliggjøres på tross av eller takket være andre. For det andre vil "en målrettet aktør velge de *midler* han mener best tjener til å oppnå målet, eller som i allfall er gode nok" (Hernes 1975: 23). Siden man som oftest ikke har mulighet til å få til alt man ønsker seg vil en målrettet aktør sette inn mest krefter der hun tror hun har sjanser til å lykkes. For det tredje vil en målrettet aktør prøve å tilegne seg kunnskap som gjør henne i størst mulig grad i stand til å lykkes.

Siden kunnskap er kostbar og tid er penger, må [hun] avveie hva [hun] taper minst på: kostnadene ved å begå en viss feil – inklusive kostnadene ved ikke å gjøre noe – og kostnadene ved å samle og vurdere informasjon som kan redusere sjansen for feilslag (Hernes 1975: 23)

For det fjerde vil en målrettet aktør granske resultatet. Om resultatet ikke skulle svare til forhåpningene, eller interessen, vil aktøren lære av erfaringen slik at kunnskapen øker dermed også muligheten, makten, til å oppnå et ønsket resultat. (Hernes 1975: 23-24).

En grunnleggende forestilling om aktørens rasjonalitet er nødvendig for å gjøre rede for borgens avmakt og autonomi i nærdemokratiet. Begge begrepene forutsetter at man i relativt stor grad ser borgernes handlinger som målrettede. Det kan alltid innvendes at denne modellen legger for stor vekt på individenes evner og muligheter til målrettet handling.

En sosiologisk analyse bygger ifølge Raymond Boudon på tre grunnleggende elementer. For det første er analysens logiske bestanddel den individuelle sosiale aktøren. For det andre er den rasjonaliteten vi forutsetter for individene en kompleks rasjonalitet, det vil si

at den er mer enn bare en logisk rasjonalitet. For det tredje tar individene del i samhandlingssystemer der strukturen både hindrer og muliggjør visse typer handlinger (Boudon 1979: 53)

Uansett hvor målrettet, rasjonell og autonom man er, vil normer og regler legge føringer for ønskede handlinger. I denne studiens tilfelle må borgerne ta hensyn til et sett med lover og regler, formelle så vel som uformelle, som regulerer plikter og rettigheter i skolevesenet, helsevesenet og arbeidslivet. Skulle man være uenig eller misfornøyd med situasjonen og ønske å gjøre noe for å forbedre situasjonen innen de tre områdene har aktøren teoretisk sett to mulige utveier. Enten kan hun ta til orde for å oppnå forbedringer av den eksisterende situasjonen eller så kan hun prøve å bytte situasjon der dette er mulig.

Det første tilfellet kan ifølge Hirschman (1970) kalles for voice og det andre for exit, der voice betegner aktørens mulighet for å prøve å endre situasjonen (for eksempel ved å klage på et vedtak) og der exit betegner aktørens mulighet til å bytte situasjon (for eksempel melde seg ut av en organisasjon man ikke lenger føler tilhørighet med). Ifølge Boudon, med henvisning til Hirschmans begreper om exit og voice, er det sentrale ved en analyse som både tar hensyn til aktørens muligheter og rammeverket for handlingene at både exit og voice medfører kostnader (Boudon 1979: 62-63).

Handlingens rasjonalitet må derfor sees i lys av kostnadene forbundet med en alternativ handling (Boudon 1979: 62). Har vi for eksempel å gjøre med en som mistrives på arbeidsplassen vil kostnadene ved det å bytte arbeidsgiver (exit) være direkte avhengig av arbeidsmarkedet og en rekke variabler som aktørens økonomiske forhold og sosialt nettverk. Likeledes, om arbeidstakeren prøver å endre på problematiske forhold på arbeidsplassen (for eksempel ved å henvende seg til arbeidsgiveren eller sine medarbeidere) vil kostnadene avhenge av hvem arbeidstakeren henvender seg til og arbeidstakerens posisjon i organisasjonen, da denne ofte legger premissene for hva man kan få gjort og til hvilken pris.

Innen helsevesenet vil man på samme måte ha mulighet til å prøve å påvirke den medisinske ansvarlige, og i noen tilfeller administrasjonen, for å oppnå best mulig behandling. Hva som ansees som best mulig behandling er i dette tilfellet pasientens egen oppfatning av situasjonen. Skulle pasienten være misfornøyd med behandlingen har man muligheten til å bytte lege eller sykehus. Likeledes vil man som forelder til barn i skolen kunne prøve å påvirke forhold ved barnets skole. Er man misfornøyd kan man flytte barnet til en annen skole.

Felles for disse tre områdene er de grunnleggende exit/voice mulighetene. Imidlertid endres spillerrommet og kostnadene ved handlingene fra område til område. Når det gjelder

muligheten til å få gjennomslag for sine ønsker antar jeg at denne er størst i arbeidslivet, mindre i skolevesenet og minst i helsevesenet. De muligheter som foreligger vil diskuteres nærmere i forbindelse med avmakt.

3.5 Avmakt

Det å være avmektig er ikke nødvendigvis det samme som å ha lite makt (Hernes 1975: 133). Det kan pekes på to sentrale aspekter ved det å ha lite makt. For det første vil man som enkeltindivid i et stort system, for eksempel i et varemarked, ofte ha liten makt til å endre på forholdene fordi markedet består av mange andre, som vanskelig kan påvirkes. Dette betyr imidlertid ikke at jeg som konsument ikke har noen muligheter til å bedre min stilling. Jeg har mulighet til å velge en annen vare eller en annen butikk eller klage på produktet. For det andre har ikke alle like (dårlige) muligheter til å påvirke innen alle områder i samfunnet. Det kan for eksempel tenkes at man har vesentlig bedre muligheter for å oppnå det man ønsker på arbeidsplassen enn i helsevesenet.

Det kan pekes på tre hovedaspekter ved avmakt. Det første er forsøk uten følgende suksess, det andre er misnøye uten handling og det tredje er manglende misnøye, og ingen handling.

For Hernes forekommer avmakt der forutsetningene for rasjonelle målrettede valg slik beskrevet over (3.4) ikke er til stede. Avmakt opptrer derfor for det første når aktørene ikke har klare interesser eller har vanskelig for å se hvordan de påvirkes av andres beslutninger, herunder muligheten for å feiltolke egen situasjon. For det andre er man avmektig når strukturelle forhold muliggjør noens interesser på bekostning av andres. Dette kan føre til to forskjellige utfall for aktører som deltar på lik linje. For det tredje opptrer avmakt når man ikke har tilstrekkelig oversikt over årsakssammenhengen og for et fjerde kan avmakt være et resultat av aggregerte handlinger. Mange enkelthandlinger kan tilsammen få uforutsette utfall: ”Det finnes ikke noe almengyldig prinsipp som samordner individuelle beslutninger bare til felles gagn – eller bare til felles skade. Begge deler kan resultere.” (Hernes 1975: 134).

Slik definert er man avmektig når man ikke vet hvordan man kan eller bør handle eller hvilken betydning andre har for egne muligheter til å oppnå det ønskede resultatet. Forsøkene er nytteløse og avmektighet blir i stor grad et spørsmål om å ha tilstrekkelig informasjon.

En innvending mot denne modellen er at den ikke tar hensyn til misnøyens betydning for avmakt og av denne grunn i liten grad skiller mellom passivt fornøyde og misfornøyde. Hernes modell bygger på en ide om objektiv rasjonalitet. Med det menes at den fokuserer på

hva aktørene *burde* ha gjort og den eventuelle avmakten som følger når de ikke klarer dette (brudd med forutsetningene for den rasjonelle aktør). Dette leder til falsk forståelse av egen situasjon og/eller passivitet.

Som Petersson m. fl. påpeker i *Demokrati och medborgarskap* (1998) kan misnøye både være en pådriver for handling og en kilde til passivitet. Samtidig kan man være passiv og fornøyd. Fra Peterssons ståsted opptrer avmakt der en aktør er misfornøyd, men ikke prøver å forbedre situasjonen. Dette perspektivet skiller de avmektige fra de passivt fornøyde, de som ikke har interesse for et bestemt utfall og som ikke prøver å oppnå et utfall. Avmakt blir en form for handlingslammelse. I Hernes' definisjon vil de passivt fornøyde i stedet defineres som fremmedgjorte.

Følger man avmaktdefinisjonen brukt i den svenske og danske maktutredningen kan man definere et avmaktbegrep med 2 elementer. Det første elementet er misnøye. Aktørene er misfornøyde med (en av) situasjonene de er i. Som tidligere nevnt vil disse situasjonene i denne studien være knyttet til helsevesenet, skolevesenet eller arbeidslivet. Denne misnøyen skyldes en interesse, avmektige er derfor *ikke* uinteressert. Uten noen form for interesse kan man heller ikke være misfornøyd. Det andre elementet er manglende handling. Man velger å ikke gjøre noe selv om man er interessert.

Grunnen til manglende handling kan være de samme som Hernes' grunner til avmakt nevnt over. Alle disse forholdene gjør det vanskelig å se sammenhengen mellom handling og utfall og hvilken betydning andre aktører har for utfallet. Tidligere forskning i forbindelse med maktutredningene i Danmark og Sverige (ved blant annet Goul Andersen og Petersson) følger en lignende linje.

På bakgrunn av datamaterialet denne studien bygger på har jeg mulighet til å undersøke to grunner til avmakt; ressursfattigdom og strukturelle forhold. Ressursfattigdom opptrer når man ikke vet hvordan man skal handle for å påvirke slik at man oppnår det man ønsker, eller når man ikke er klar over egne muligheter til å handle. Man kan for eksempel ha problemer med å formulere sine interesser. Dette er et viktig punkt da mye av den uformelle deltagelsen som kjennetegner nærdemokratiet bygger på kjennskap til systemet og de uformelle påvirkningsmulighetene tilknyttet dette. I likhet med Goul Andersen og Hoff (2001) forventer jeg at dette henger sammen med utdanning, stilling/posisjon i arbeidslivet og sosial kapital. Jeg antar at ressursfattigdommen er størst i helsevesenet og minst i arbeidslivet. Dette fordi medisinske spørsmål ofte krever mye kunnskap og fordi man som oftest tilbringer lite tid i kontakt med helsevesenet. Både skolevesenet og arbeidslivet står nærmere aktøren.

Som tidligere elever og som foreldre har vi vært i kontakt med skolevesenet, og arbeidslivet er for de fleste en daglig geskjeft.

Man kan ikke uten videre anta at det er de samme individene som deltar, eller som avstår fra å delta, i helsevesenet, skolevesenet eller i arbeidslivet. Det er rimelig å anta at de tre områdene skiller seg både med hensyn til sosiodemografisk sammensetning og med hensyn til de mekanismene som har innvirkning på individenes deltagelse, eller mangel på sådan.

Med hensyn til strukturelle forhold antar jeg at avmakt varierer med tilgjengelige påvirkningskanaler. Gode muligheter leder til liten grad av misnøye og større grad av initiativ og gjennomslag. En sammenlikning med Danmark gjør det mulig å undersøke betydningen av forskjellige rammebetingelser for sosial handling fordi forskjellene mellom Danmark og Norge er relativt små når det gjelder organiseringen av helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet. Jeg vil se nærmere på disse sammenhengene i kapittel 5, 6 og 7.

3.6 Autonomi

Autonomi eller selvbestemthet refererer ofte til handlinger der aktøren bestemmer hva som skal gjøres og hvordan, slik beskrevet av Joel Feinberg: "I am autonomous if I rule me and no one rules I" (Feinberg i Dworkin 1988: 5). Imidlertid er det ingen enighet om begrepets eksakte definisjon. Ifølge Gerald Dworkin anvendes begrepet autonomi i mange, og ikke alltid synonyme, betydninger:

It is apparent that, although not used just as a synonym for qualities that are usually approved of, "autonomy" is used in an exceedingly broad fashion. It is used sometimes as an equivalent of liberty (positive or negative in Berlin's terminology), sometimes as equivalent to self-rule or sovereignty, sometimes identical with freedom of will (Dworkin 1998: 10)

Felles for alle nevnte betydninger er at autonomi er et gode, noe man ønsker mye eller mer av. Som Dworkin understreker kan autonomi fungere som både et moralsk, politisk og sosialt ideal som krever at de tre områdene (politikken, moralen og samfunnet) utformes slik individenes autonomi maksimeres (Dworkin 1988: 10). Men betydningen av dette er uklar uten en presis definisjon av begrepet.

Begrepets bokstavelige mening stammer fra gresk der *autos* betyr *selv* og *nomos* betyr *styre*. Det å være autonom sammenfaller i mange tilfeller med en form for maktutøvelse.

Imidlertid, sammenlignes autonomi med det sterke maktbegrepet, som forutsetter interesse, årsakssammenheng og relasjon, ser vi at alle autonome eller selvbestemte handlinger ikke nødvendigvis en form for maktutøvelse. For eksempel, som bilist er jeg autonom, men det er vanskelig å hevde at jeg har utført en makthandling av den grunn, da jeg ikke påvirker andre for å oppnå et ønsket utfall.

I *Makt og Avmakt* definerer Gudmund Hernes autonomi som det komplementære begrepet til avhengighet. Min avhengighet kan ifølge Hernes defineres som summen av min interesse for et ønsket resultat eller gode (i) multiplisert med en annen persons kontroll over resultatet eller godet. Dette kan uttrykkes slik.

$$[\text{min direkte avhengighet av en annen}] = \sum [\text{min interesse for } i] [\text{den andres kontroll over } i]$$

Tilsvarende definerer Hernes autonomi som et produkt av interesse og kontroll, men i dette tilfellet avhenger utfallet av min interesse og min kontroll over resultatet:

$$[\text{min grad av autonomi}] = \sum [\text{min interesse for } i] [\text{min kontroll over } i]$$

(Begge Hernes 1975: 60 & 65)

På bakgrunn av dette vil en fornuftig strategi for å øke sin selvbestemthet, eller muligheten til å bestemme hva som skal gjøres og hvordan (i vårt tilfelle om man skal engasjere seg i nærdemokratiet og hvordan), være å vinne større grad av kontroll over godet eller resultatet. Dette vil være en strategi som bygger på en maksimering av negativ frihet definert som muligheten for en person til å gjøre det han vil, der *hvor det er fravær av faktiske hindringer* for oppnåelse av målet (Svalund 2002: 14).

En innvending mot denne definisjonen er at den ikke tar høyde for at den direkte kontrollen over et utfall ofte er minimal. I nærdemokratiet er det i stor grad gjennom å påvirke andre at man oppnår det man ønsker. Som borgere i en velferdsstat vil vi ha svært varierende kontroll over utfallet. Vi er på mange måter prisgitt andre menneskers handlinger for å oppnå det ønskede utfallet. Dette gjør ikke nødvendigvis aktøren mindre autonom. For mitt formål søker jeg en forståelse av autonomi der man kan være autonom samtidig som handlefriheten er eksternt begrenset.

På den ene siden er frihet og autonomi overlappende. Hvis jeg som pasient ikke får ta del i utformingen av min behandling og får en behandling som jeg ikke vil ha er dette en begrensning av både min frihet og min autonomi. På den andre siden, blir jeg *lurt* til å velge

en framgangsmåte framfor en annen er ikke dette nødvendigvis en begrensning av min frihet til på velge, men det er en begrensning av min autonomi.

The person who, to use Locke's example, is put into a cell and convinced that all doors are locked (when, in fact, one is left unlocked) is free to leave the cell. But because he cannot – given his information – avail himself of this opportunity, his ability to do what he wishes is limited (Dworkin 1988: 14)

Autonomi er derfor et snevrere begrep enn frihet og forutsetter at rammen for handlingen aksepteres av individet. Det vil si at aktøren ikke bare er fri til å velge det hun vil, men også til å velge hva hun vil velge, dette er et spørsmål om andre ordens preferanser. Sett at jeg liker å røyke (preferanse av første orden). Samtidig misliker jeg at jeg liker å røyke (preferanse av andre orden). Jeg har da to mulige utveier, jeg kan enten endre at jeg liker å røyke, eller endre at jeg misliker at jeg liker å røyke. Dworkins poeng er at begrensninger av handlefrihet ikke nødvendigvis er en begrensning av autonomi.

Putting the various pieces together, autonomy is conceived of as a second order capacity of persons to reflect critically upon their first-order preferences, desires, wishes, and so forth and the capacity to accept or attempt to change these in the light of higher-order preferences and values (Dworkin 1988: 20)

Slik forstått er autonomi produktet av personlig frihet og legitime begrensninger av denne friheten. Ifølge Jørgen Svalund (2002) er det nødvendig å forstå denne friheten som summen av vår negative og positive frihet.

Det negative frihetsbegrepet kan spores til Kants forståelse av mennesket som fornuftsvesen. Som fornuftsvesener er den menneskelig kilde til moral fornuften selv. Menneskenes handlinger bygger på et sett apriori prinsipper som ”er en del av menneskers fornuft, mer presist en del av menneskets praktisk fornuft”. Våre morallover springer av denne grunn ut av fornuften og virker som moralske imperativer på handlingen og korrigerer de naturlige (følelsesmessige) lystene. Morallogen er en ”rettesnor eller en regel som handlinger formes etter i en gitt handlingssituasjon”. Lovens kjerne er at handlingsprinsippet skal kunne allmenngjøres, det vil si at de prinsipper som styrer mine handlinger ”skal kunne gjøres til en lov som skal gjelde for alle” (alle fra Svalund 2002: 11-12).

Mye kan innvendes mot denne forståelsen av menneskelig handling⁸, det sentrale punktet er imidlertid at andre mennesker må behandles som mål i seg selv, ikke kun som midler til å oppnå egne mål. Dette fører igjen til at man i enhver situasjon må kunne ha muligheten til å ””bruke fornuft’, utøve *skjønn*, og dermed føle at en selv er aktivt *velgende* i en situasjon” (Svalund 2002: 13). Følgene av dette er at individet selv må kunne velge blant formål, ikke bare blant forskjellige handlinger for å nå et gitt formål. I likhet med Dworkin er det muligheten til å bestemme rammen for handlingen, formålet, som ifølge Svalund skiller autonomi fra frihet.

Selvbestemmelse dreier seg om prinsippet for utvalget av våre formål. Den menneskelige frihet har i utgangspunktet med valgets frihet å gjøre. Nå er det slik at valgets frihet dekker både valg av formål og valg av handling, og dermed vil disse to delvis dekke hverandre. En kan likevel tenke seg at mennesket er selvbestemt i den betydning at det selv avgjør hvilke formål det legger til grunn for sine handlinger[...] (Svalund 2002: 13)

Denne formen for frihet springer ut fra individene og legger føringer for handling. Har man ingen mulighet til å ta stilling til formålet med handlingen, spiller det i og for seg liten rolle i hvilken grad man kan velge framgangsmåte.

Imidlertid er våre handlinger begrenset av mer enn egen allmenngjort morallov. Våre muligheter som individer avhenger også i stor grad av andres handlinger. Selv der det ikke er noen hindringer for handling vil andres handlinger kunne muliggjøre mine handlinger. Denne formen for relasjonelt avhengig frihet kan kalles positiv frihet. Til forskjell fra negativ frihet, ”summen av atomistiske og umiddelbare enkeltbeslutninger” (Svalund 2002: 14), er positiv frihet det som setter meg i stand til å handle. Uten sosial tilhørighet har jeg ingen identitet og ingen mulighet for å måle mine handlingers rasjonalitet.

Denne formen for frihet dreier seg i stor grad om rasjonalitet, og at kunnskap og felles forståelse av hvordan noe kan eller skal gjøres fremmer handlingsevne. Det gir både individene og organisasjonen mulighet, *makt til* å få sin vilje igjennom (Svalund 2002: 15)

I likhet med negativ frihet kan også positiv frihet begrense selvbestemtheten. Den positive friheten avhenger av samfunnets organisering og i hvilken grad denne begrenser

⁸ Se Svalund 1992: 10-13 for nærmere diskusjon

handlingsevnen. Og i likhet med situasjonen ved negativ frihet forutsetter selvbestemthet at formålet med handlingen ansees som legitimt.

Den individuelle friheten er imidlertid ikke absolutt. Som borgere har vi muligheter, men også begrensninger. Ved framveksten av det sivile, det politiske og det sosiale medborgerskapet er borgerne omsluttet av et nett av plikter og rettigheter. For at makt skal utøves eller handlinger velges må det være et bakteppe av legitimitet knyttet til maktutøvelsens område. Dette er som nevnt et spørsmål om informasjon, men også et spørsmål om evner. En rusavhengig kan reflektere over sin rusavhengighet, men blir ikke nødvendigvis autonom av den grunn.

Med datamaterialet som foreligger er det vanskelig å finne et presist mål på positiv og negativ frihet. Jeg kan imidlertid undersøke borgernes følte muligheter til å påvirke (et mål på frihet) og de kanalene de benytter for å fremme sine ønsker. I tillegg har jeg muligheten til å undersøke borgernes interesse for og kontroll over utfallet (autonomi slik definert av Hernes).

Hva angår legitimitet tar jeg i stor grad helse- og skolevesenets legitimitet for gitt. I arbeidslivet er imidlertid graden av legitimitet mindre sikker. Anser arbeidstakere arbeidslivet som mindre legitimt enn brukerne av helse- skolevesenet, forventer jeg forskjeller i følte påvirkningsmuligheter og graden av gjennomslag.

I det som følger vil jeg se nærmere på den nærdemokratiske deltagelsen i helsevesenet, arbeidslivet og skolevesenet i Norge og Danmark i perioden 1990 til 2000/2001. Som nevnt over skiller arbeidslivet seg fra de to andre områdene både når det gjelder rammen rundt handling og individets rolle. Der man i skolevesenet og i helsevesenet er prinsippal er man i arbeidslivet en agent. Felles for alle tre områder er at borgerne i de tre tilfellene må forholde seg til institusjoner/organisasjoner som både er nødvendige og i noen grad begrensende.

3.7 Hypoteser

Fra diskusjonen over kan jeg utlede et sett antagelser, eller hypoteser, om den nærdemokratiske deltagelsen.

Jeg har tidligere diskutert den normative siden ved deltagelsen. Medborgerskapet som ideal forutsetter at alle borgere i stor grad skal ha like muligheter til å benytte seg av de forskjellige demokratiske kanaler. Nærmer man seg dette idealet forventes ingen spesielle sosiodemografiske kjennetegn ved de sterke og de svake i nærdemokratiet, det vil si de avmektige og autonome.

Endringer i den demokratiske deltagelsen i helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet kan i hovedsak knyttes til to mekanismer. For det første kan endringen i deltagelsen skyldes *endrede institusjonelle kanaler* for initiativ og gjennomslag. For det andre kan det skyldes en *endret bevissthet om rettighetene* knyttet til nærdemokratiet. Disse to endringene kan enten føre til en større handlingsevne hos borgerne, her definert som autonomi, eller det kan føre til misnøye og manglende handling, her definert som avmakt.

Skyldes endringene i nærdemokratiet endrede institusjonelle kanaler, forventer jeg at borgene investerer sin tid og sine krefter i de framgangsmåtene de har størst tro på. Der institusjonelle forskjeller mellom Danmark og Norge kan påvises forventer jeg å se følger av disse for følte påvirkningsmuligheter og faktisk deltagelse i de to landene.

Jeg antar at gode institusjonelle kanaler fører til større tro på egne påvirkningsmuligheter, flere initiativ i nærdemokratiet og mindre bruk av andre demokratiske kanaler. Likeledes forventer jeg at der det kan påvises dårlige institusjonelle kanaler, har borgerne mindre tro på egne påvirkningsmuligheter, tar færre initiativ og benytter seg i større grad av organisasjonskanaler eller valgkanaler.

Skyldes endringer i den nærdemokratiske deltagelsen endret bevissthet eller endret kunnskap om rettighetene og hva som er mulig å få til, forventer jeg at gjennomslag avhenger av sosiodemografiske ressurser, men det kan også føre til økede forventninger som kanskje ikke blir innfridd. Dette kan igjen føre til misnøye.

Ser jeg en utvikling der de som lykkes i nærdemokratiet i stadig større grad orienterer seg mot egne livsprosjekt på bekostning av de andre demokratiske kanalene, forventer jeg at de autonomes deltagelse i disse kanalene synker i tidsrommet 1990 til 2000/2001. En alternativ utvikling er at de som er autonome i nærdemokratiet er mer engasjerte i de andre demokratiske kanalene og at de som er avmektige er mindre engasjert i de andre demokratiske kanalene. Punktene over kan sammenfattes i de fire følgende nullhypotesene:

- Det er ingen forskjell mellom den nærdemokratiske deltagelsen i Norge og Danmark
- Det er ingen endring i autonomi eller avmakt innen helsevesenet, skolevesenet eller arbeidslivet i periode 1990 til 2000 i Norge og Danmark
- Det er ingen spesielle sosiodemografiske kjennetegn ved de avmektige eller de autonome
- Det er ingen endring i politisk interesse eller deltagelse i organisasjons- eller valgkanalen i tidsrommet 1990 til 2000/2001 blant de avmektige eller de autonome

4 Data og metode

4.1 Datamaterialet

Denne studien bygger på datamateriale fra fire undersøkelser; to som ble gjort i forbindelse med makt- og demokratiutredningene i Norge (1998-2003) og Danmark (1998-2001) og to som ble gjennomført i 1990 på bakgrunn av en undersøkelse som ble gjort i forbindelse med den svenske maktutredningen i 1987. I det som følger vil disse bli omtalt som N1990, N2001, D1990 og D2000. Tilsvarende undersøkelse ble gjennomført i Sverige i 1987 og 1997. Situasjonen for Sverige er analysert. Jeg vil derfor konsentrere meg om forskjeller i nærdemokratisk deltagelse i Norge og Danmark⁹. Da studiens hovedfokus er den nærdemokratiske deltagelsen i 2000/2001 vil undersøkelsene fra 1990 omtales i kortere trekk.

Undersøkelsene ble gjennomført slik at de var sammenliknbare med tilsvarende undersøkelser i de andre skandinaviske landene. I alle tilfeller ble undersøkelsene gjennomført ved hjelp av et strukturert spørreskjema. Imidlertid er det visse forskjeller som bør kommenteres.

4.1.1 N1990

Den norske undersøkelsen fra 1990 ble utført av Statistisk sentralbyrå høsten 1990. Det ble trukket et utvalg på ca 2600 personer med norsk statsborgerskap i alderen 18 til 79 år. Utvalget ble trukket i to trinn. Først ble alle norske kommuner delt inn i 102 strata etter landsdel, kommunetype og innbyggertall. Deretter ble det trukket et utvalgsområde fra hvert stratum med sannsynlighet proporsjonalt med innbyggertallet. I trinn to ble det trukket et utvalg av personer fra disse utvalgsområdene. I alt ble 2609 personer spurt om å delta i undersøkelsen, 50 av disse var ikke mulig å oppdrive. Av de resterende 2559 valgte 787 (30.8 %) å avstå fra å besvare undersøkelsen, hovedårsaken for dette var nektning. Netto antall respondenter var 1773 personer. Det ser ikke ut til å være noen større skjevheter (Holte 1991).

Det som skiller N1990 fra de tre andre undersøkelsene er først og fremst at man i denne undersøkelsen ikke stilte spørsmål om skoleområdet. En annen framtrædende forskjell er at man for mange av de ordinale variablene benyttet en skala med 6 verdier (*helt enig, nokså enig, både og, nokså uenig, helt uenig og vet ikke*). Disse ble kodet om slik at svaralternativet *vet ikke* ble slått sammen med *både og*. I de tre andre undersøkelsene ble det i

⁹ Med hensyn til nærdemokratisk deltagelse i Sverige, se Petersson m.fl. 1998 og Goul Andersen & Hoff 2001

stor grad benyttet en skala med 11 verdier. Dette gjør at man må ta noen forbehold ved sammenlikning på tvers av undersøkelsene.

4.1.2 N2001

Den norske undersøkelsen fra 2001 ble gjennomført som en postenquôte der 5000 spørreskjemaer ble sent til et representativt utvalg av den norske befolkningen i alderen 18-84 år. I tillegg til dette hovedutvalget ble 592 spørreskjemaer sendt til ungdommer i alderen 14-17 (ungdomsutvalget) og 1500 personer i alderen 18-84 fra samiskspråklige områder (Nord-Norge-utvalget). Disse tilleggsutvalgene blir ikke benyttet i denne studien.

Svarprosenten for hovedutvalget var 46,5 %. Dette utgjør 2325 personer. Netto antall respondenter var 2297 personer og undersøkelsen ble gjennomført av MMI (Andreassen og Skjøld Johansen 2002: 43).

Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste har gjennomført en frafallsanalyse av undersøkelsen. Et sammendrag av denne er å finne hos Andreassen og Skjøld Johansen. Ved undersøkelser som blir gjennomført per post vil det ofte være store frafall (Skog 1998). Frafallet for N2001 er på 53.5 % og dette kan som nevnt skyldes at undersøkelsen ble gjort per post. Det kan også skyldes at undersøkelsen er relativt omfangsrik og besto av 143 hovedspørsmål som igjen bestod av en rekke underspørsmål.

Det at man står fritt til å besvare undersøkelsen fører ofte til selvseleksjon som igjen leder til skjevheter i utvalget. Med hensyn til kjønn og alder avviker utvalget i liten grad fra befolkningen. Frafallet av kvinner over 75 år var imidlertid høyere enn for andre aldersgrupper. Dette kan i noen grad ha betydning for resultatene.

Med hensyn til utdanning er det rapportert en relativt sterk overrepresentasjon av høyt utdannede. Hele 41.9 % av utvalget oppgir at de holder på med eller har gjennomført høyere utdanning. Ifølge arbeidskraftundersøkelsen fra samme år, som omfatter 20 000 personer og der svarprosenten var ca 80, var andelen høyt utdannede 28,2 % (Andreassen og Skjøld Johansen 2002: 44).

Da denne studiens hovedformål er å undersøke avmakt og autonomi blant borgerne i nærdemokratiet antar jeg at denne skjevheten har en innvirkning på resultatene. Både avmakt og autonomi er fenomener jeg antar har tilknytning til utdannelse. Er det slik at avmakt faller med høyere utdannelse og autonomi øker, bør det tas høyde for at mengden avmakt kan være noe større og mengden autonomi noe mindre enn det jeg finner i datamaterialet.

4.1.3 D1990

Den danske undersøkelsen fra november 1990 er en landsdekkende representativ undersøkelse av personer fra og med 15 år gjennomført av Gallup i Danmark. Bakgrunnen for undersøkelsen var å belyse det politiske engasjementet i befolkningen. Undersøkelsen var inspirert av den svenske medborgerundersøkelsen 1987 og av den da pågående undersøkelsen i Norge.

Respondentene ble valg ut på bakgrunn av tilfeldig primærdistrikt, 4 i distriktene og 2 i København. Fra hvert primærdistrikt ble det trukket et tilfeldig utvalg av klynger eller distrikter. På bakgrunn av disse trakk man tilfeldig 2 til 12 huster. Svarprosenten ved denne type undersøkelser er oppgitt til mellom 65 og 70. Dette fordi man oppsøkte husstanden gjentatte ganger om det ikke var noen hjemme.

Undersøkelsen benyttet seg av to spørreskjemaer. 1014 personer besvarte spørreskjema A og 1007 personer besvarte spørreskjema B. Det er ingen forskjeller mellom de to spørreskjemaene hva angår de spørsmål som benyttes i denne studien.

4.1.4 D2000

Den danske undersøkelsen om medborgerskap fra 2000 ble gjennomført ved personlig intervju av 1640 personer. Det opprinnelige bruttoutvalget bestod av 2698 personer. Det er rapportert om skjevheter i aldersvariabelen, men disse er ifølge Dansk Dataarkiv små¹⁰.

Undersøkelsen ble gjort i forbindelse med maktutredningen i Danmark som ble gjennomført fra 1997 til 2003. I likhet med de tre andre undersøkelsene i denne studien ble spørsmål fra tidligere undersøkelser gjentatt og i likhet med den norske undersøkelsen fra 2000 tok denne undersøkelsen del i den internasjonale undersøkelsen Citizenship, Involvement, Democracy som i 2000 - 2001 omfattet 12 europeiske land.

4.2 Delutvalg

Studien tar sikte på å undersøke avmakt og autonomi innen helsevesenet, skolevesenet og i arbeidslivet. Da data fra fire forskjellige undersøkelser benyttes får jeg i realiteten tolv delutvalg. Disse defineres på følgende måter: For helsevesenet består delutvalget av de respondentene som svarte at de i de siste 12 månedene enten har vært i kontakt med lege, vært

¹⁰ <http://ddd.dda.dk/ddakatalog/sdfiles/I12515.htm>

innlagt på sykehus eller vært pårørende. For skolevesenet består delutvalget av de som svarte at de i de siste 12 månedene har hatt barn i skolepliktig alder. For arbeidslivet består delutvalget av de som oppga at de i de siste 12 månedene har vært i arbeid, herunder de som av forskjellige grunner har permisjon. En følge av dette er at delutvalgene varierer en del med hensyn til antall tilfeller. Ønsker man i tillegg å undersøke deler av disse utvalgene vil antall tilfeller synke ytterligere.

Det store flertall av personene i undersøkelsene deltar i arbeidslivet. Andelen som har vært i kontakt med helsevesenet er også høy. Manglende svar er i større grad et problem for skolesektoren. Dette skyldes at relativt få personer i utvalget har barn i skolepliktig alder ved undersøkelsestidspunktet (se tabellene 5.1, 6.1 og 7.1).

Hovedproblemet knyttet til lave antall observasjoner er at standardfeilen til estimatene for regresjonsparameterne blir relativt store. Dette gjør det vanskeligere å påvise statistisk signifikante sammenhenger. Man løper faren for feil av type II der faktiske sammenhenger ikke blir påvist. For denne studien gjør dette seg gjeldende når det benyttes logistisk regresjon for å teste borgernes autonomi, her definert som gjennomslag for initiativ til forbedringer innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet.

Et annet problem ved regresjonsanalyse er at antallet observasjoner vil synke med økende antall variabler i modellen. En forutsetning for regresjonsanalyse er at kun de som har svart på alle spørsmålene som ligger til grunn for variablene i analysen inkluderes. Desto flere variabler i modellen desto lavere antall tilfeller. Der intet annet er nevnt er antall observasjoner lik antallet i delutvalget.

4.3 Avhengige variabler

Denne studien tar sikte på å undersøke borgernes avmakt og autonomi i nærdemokratiet. Man kan avgrense både avmakt og autonomi på flere måter (se kapittel 3). I det som følger diskuteres operasjonaliseringen av disse begrepene.

4.3.1 Avmakt

I kapittel 2 avgrenset jeg avmakt hovedsakelig til misnøye uten handling. I de fire undersøkelsene blir respondentene spurt om graden av misnøye med hensyn til deres kontakt med helsevesenet, skolevesenet og i arbeidslivet. Spørsmålsformuleringene for hvert av de tre områdene er identiske innad i hvert datasett. For undersøkelsene N1990 blir respondenten

spurt om hun/han ”har vært svært tilfreds, nokså tilfreds, verken tilfreds eller utilfreds, nokså utilfreds eller svært utilfreds med den/de behandling(en)e du eller dine nære pårørende har fått av helsevesenet i løpet av det siste året”.

I D1990 eksisterer det 2 versjoner av denne spørsmålsformuleringen. For helsevesenet og skolevesenet er spørsmålet om graden av misnøye kodet som en variabel med 11 verdier der 1 er *ingen utilfredshet* og 11 er *meget stor utilfredshet*. Disse ble kodet om til en skala med verdier fra 0 til 10. For arbeidslivet er misnøye målt på samme måte som i N1990.

Spørsmålsformuleringene i N2001 og D2000 er identiske. Respondentene ble spurt: ”i løpet av de siste 12 månedene, i hvilken grad har du hatt en grunn til å føle deg misfornøyd i forbindelse med den medisinske behandlingen du eller din pårørende mottok/med forhold på arbeidsplassen din/med forholdene på ditt barns skole?”. Svaralternativene er en ellevedelt skala med verdiene 00 *ikke misfornøyd i det hele tatt* til 10 *svært misfornøyd*.

Som Andreassen og Skjöld Johansen påpeker vil folk ofte oppgi at de er mer fornøyde enn de egentlig er. Ved å stille spørsmål om graden av utilfredshet prøver man å unngå dette problemet (Andreassen og Johansen 2002: 47). Da undersøkelsene fra 1990 ikke benytter seg av denne løsningen er det mulig at misnøye i disse undersøkelsene er noe underrapportert. Dette kan ha betydning for hvordan endringene fra 1990 til 2000/2001 tolkes.

Ved siden av misnøye omfatter begrepet avmakt initiativ. Initiativ blir i de fire undersøkelsene operasjonalisert på noenlunde samme måte. Respondentene ble spurt: ”i løpet av de siste 12 måneder, har du gjort noe for å forbedre eller forhindre forverring i forbindelse med den medisinske behandlingen/i dine arbeidsforhold/forbedre forholdene eller motvirke at det skapes dårligere forhold ved ditt barns skole?”. For alle undersøkelsene fikk respondentene svaralternativene *ja/nei*. For N1990 og D1990 fikk man i tillegg muligheten til å svare *vet ikke/nekter*.

For denne studien er misnøye først og fremst interessant i kombinasjon med initiativ. Av denne grunn deler jeg utvalget i to grupper, misfornøyde og fornøyde. Hvor kuttpunktet settes avhenger både av en kvalitativ vurdering av misnøye (hvor misfornøyd er misfornøyd) og hvor stort antall misfornøyde som er nødvendige for analysen. Jeg har valgt å følge Goul Andersens inndeling der de som skårer 0 til 3 defineres som fornøyde og de resterende som skårer 4 - 10 som misfornøyde. Der misnøye er kodet fra 1 til 5 med verdiene *svært tilfreds*, *nokså tilfreds*, *verken tilfreds eller utilfreds*, *nokså utilfreds* og *svært utilfreds* har jeg valgt å sette kuttpunktet slik at de som skårer 1 og 2 defineres som fornøyde og de som skårer 3-5 defineres som misfornøyde. Dette gir en andelsvis like stor del fornøyde og misfornøyde som ved undersøkelsene N2001, D2000 og D1990 (for helse- og skolevesenet).

Med hensyn til initiativ er jeg mest interessert i de som ikke har gjort noe for å forbedre sin situasjon. De avmektige operasjonaliseres derfor som en kombinasjon av de som skårer 4 – 10/3-5 på misfornøydhetsskalaen og verdi 2, det vil si *nei/vet ikke*, på spørsmålet om initiativ.

En annen mulighet med hensyn til kuttpunktet for misnøye hadde vært å kode om variablene med 11 verdier til 5 verdier. Dette er ikke gjort av to grunner. For det første fører det til tap av informasjon da det er situasjonen i 2000/2001 som er av hovedinteresse. For det andre er jeg interessert i andelen misfornøydte. Slik misnøyen fordeler seg i variablene (se vedlegg 5) er det mest hensiktsmessig å sette kuttpunktet mellom verdiene 2 og 3 for variabler med 5 verdier og mellom 3 og 4 for variabler med 11 verdier.

4.3.2 Autonomi

Autonomi, eller selvbestemthet, er som nevnt definert som handlingsmuligheter innen legitime rammer. Innen helsevesenet, skolevesenet eller i arbeidslivet vil man i noen grad måtte oppgi frihet. Som pasient eller pårørende har man begrensede muligheter til å selv bestemme hvilken behandling man selv eller ens pårørende skal motta. Man er avhengig av at andre tar avgjørelser som i mange tilfeller begrenser ens frihet betraktelig. Likeledes vil man som forelder til barn i skolepliktig alder i stor grad være nødt til å overlate sine barn til en annen institusjon for betydelig deler av deres oppvekst, med mindre man selv tar på seg undervisningsoppgaven. I begge tilfeller vil ens frihet bli begrenset. Som arbeidstaker vil man møte på tilsvarende begrensinger. På arbeidsmarkedet selger man sin arbeidskraft for lønn. Dette innebærer at en organisasjon får kontroll over både den tiden man arbeider og handlingene som utføres mens man arbeider. I alle tre tilfeller begrenses friheten, men ikke nødvendigvis selvbestemtheten, så lenge institusjonen eller organisasjonens begrensninger på ens frihet anses for å være legitime.

Autonomi operasjonaliseres som gjennomslag for initiativ til forbedring innen de tre områdene. Jeg anser det å ta et initiativ som et uttrykk for interesse for et gode. Jeg anser samtidig at det å få gjennomslag for dette initiativet i en viss grad er et uttrykk for kontroll over godet. Borgerne anses å være autonome når de ønsker å oppnå en forbedring av pleien, ved barnas skole eller ved arbeidsplassen og faktisk får dette til, enten initiativet er grunnet misnøye eller ei.

I de fire spørreundersøkelsene blir respondentene spurt: ”i løpet av de siste 12 måneder, har du gjort noe for å forbedre eller forhindre forverring i forbindelse med den

medisinske behandlingen/i dine arbeidsforhold/forbedre forholdene eller motvirke at det skapes dårligere forhold ved ditt barns skole?” For alle undersøkelsene fikk respondentene svaralternativene *ja/nei*. For N1990 og D1990 fikk man i tillegg muligheten til å svare *vet ikke/nekter*. De som svarte at de hadde gjort dette fikk deretter muligheten til å svare om de fikk oppfylt, eller fikk gjennomslag for, sine ønsker. Svaralternativene var *ja/nei* og *fremdeles usikker/vet ikke*. Da jeg er interessert i å undersøke de, som tar initiativ og lykkes med disse vil svaralternativene *fremdeles usikker/vet ikke* tolkes som uttrykk for ikke å ha lyktes.

Da de som svarer på spørsmålet om gjennomslag også har svart på spørsmålet om initiativ forventes det at frafallet stiger fra det første til det andre spørsmålet. Antall personer som har svart er derfor relativt lavt (se tabellene 5.8, 6.8 og 7.8). Dette kan føre til at faktiske sammenhenger mellom gjennomslag og bakgrunnsvariablene ikke vises (feil av type II).

4.4 Sosiodemografiske uavhengige variabler

I det som følger presenteres fordelingen av sosiodemografiske uavhengige variabler i delutvalgene. Av hensyn til plass vil jeg i hovedsak presentere tall fra 2000/2001 da det er dette materialet som brukes i regresjonsanalysene i kapittel 5, 6 og 7.

4.4.1 Kjønn

Variabelen kjønn er for alle datasettene kodet 1 for *mann* og 2 for *kvinne*

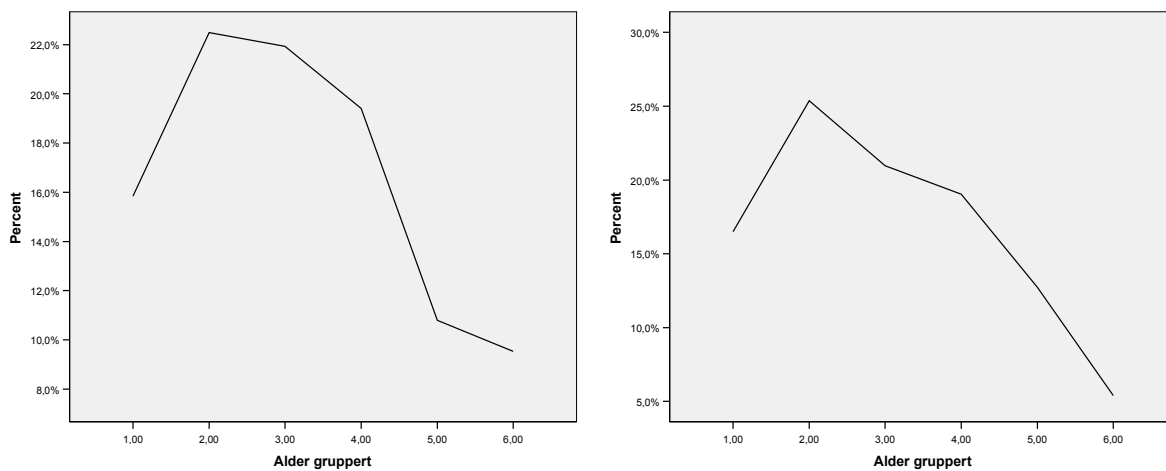
Tabell 4.1 Deltagelse i helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet etter kjønn, andel

	Helse				Skole			Arbeid			
	N1990	N2001	D1990	D2000	N2001	D1990	D2000	N1990	N2001	D1990	D2000
Mann	48	46	47	51	48	44	46	57	51	54	53
Kvinne	52	54	53	49	52	56	54	43	49	46	47
Total (N)	1315	1427	1545	982	599	463	414	1202	1677	1195	1147

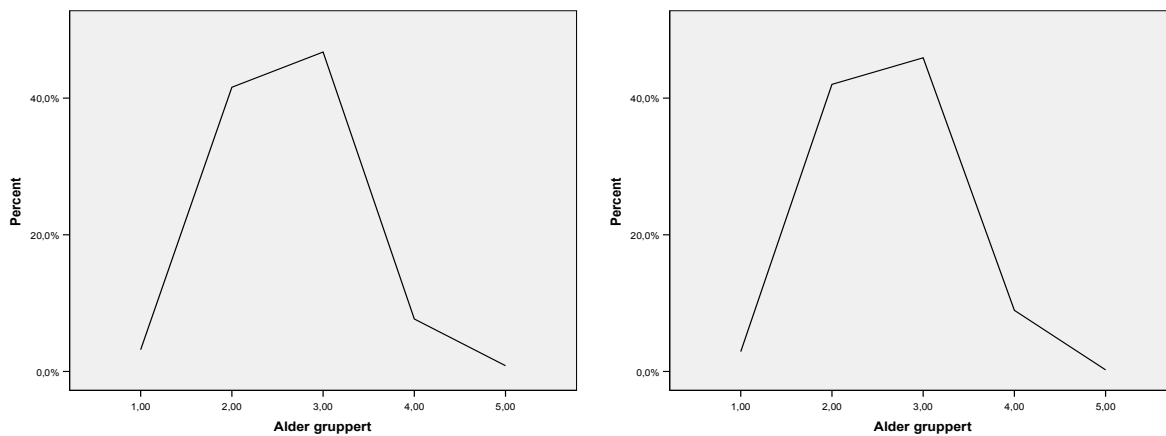
4.4.2 Alder

Alder ble kodet på to forskjellige måter i de fire datasettene. I D1990, D2000 og N2001 spurte man om ettårig alder. I N1990 spurte man i stedet om fødeår. For å gjøre aldersvariablene sammenlignbare ble en ny aldersvariabel konstruert med 6 verdier: *18-39*, *30-39*, *40-49*, *50-59*, *60-69* og *70+*. Fordelingen av alder innen de tre områdene i N2001 og D2000 er vist i figur 4.1.1 til 4.1.3.

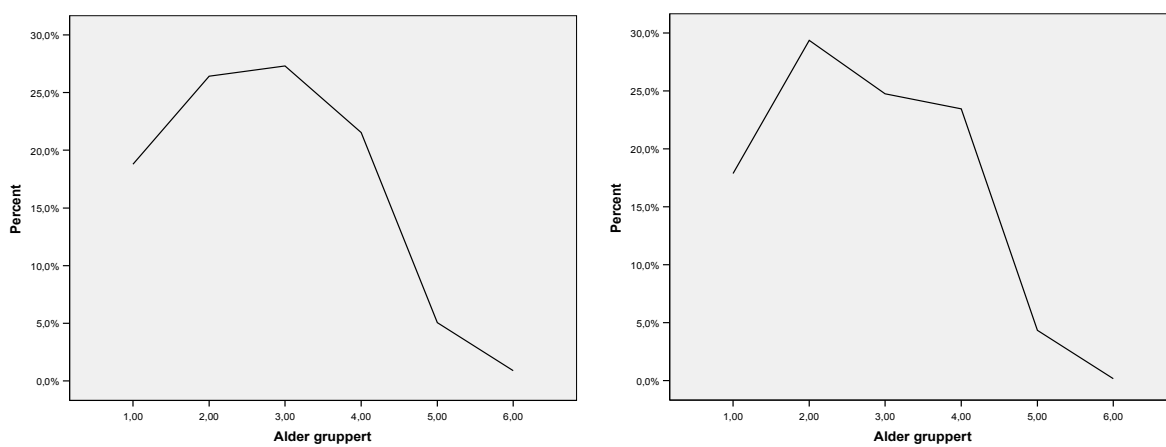
Figur 4.1.1 Alder på brukerne av helsevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

Figur 4.1.2 Alder på brukerne av skolevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

Figur 4.1.3 Alder på arbeidstakerne N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

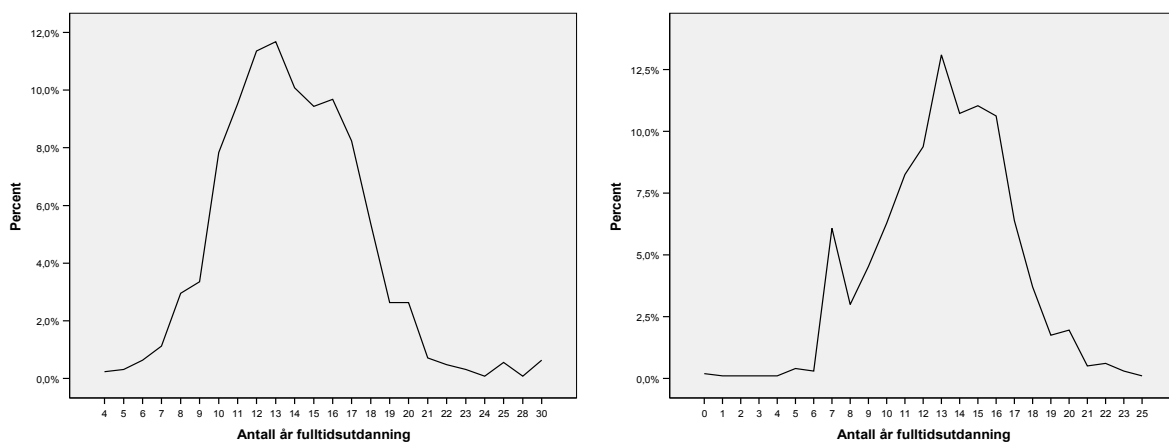
4.4.3 Utdanning

I de aktuelle datasettene er utdanning målt på tre forskjellige måter. For det første ble respondentene i alle undersøkelsene bedt om å krysse av for deres nivå av grunnutdanning. Da våre utvalgte omfatter personer fra 18 år og oppover vil respondentene ha forskjellige former for grunnutdanning avhengig av alder. For å gjøre undersøkelsene sammenliknbare ble de forskjellige formene slått sammen til en variabel med tre verdier: *Folkeskole 7-9 år*, *Realskole/10. klasse* og *Examen artium*. Imidlertid ble antallet personer som hadde realskole så lavt at tolkningen av tallene blir ganske unøyaktige.

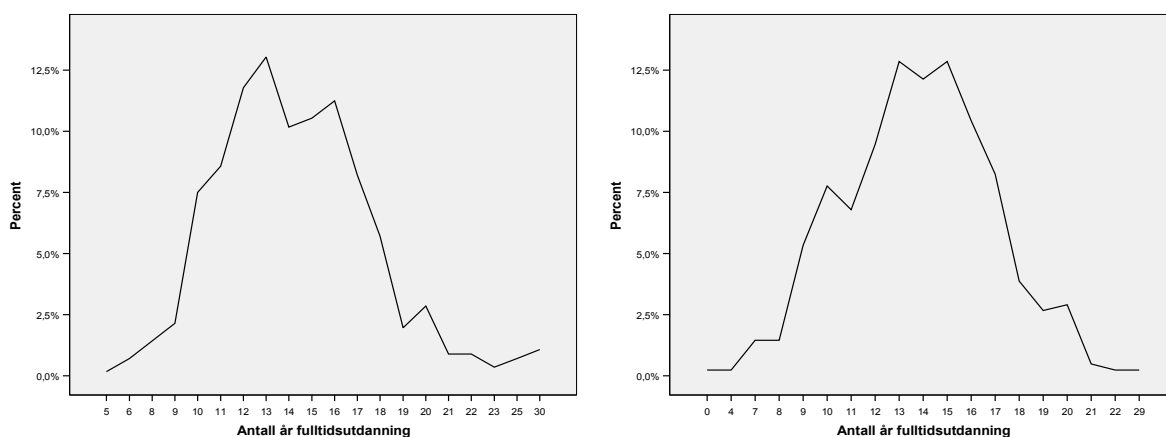
For det andre ble respondentene bedt om å krysse av for videre utdanning utover grunnutdannelsen. Dette gjaldt imidlertid ikke N1990 der man kun fikk muligheten til å fylle inn utdanning for hånd. Det ser ikke ut til at disse er blitt kodet. Svarmulighetene ble kodet om til en variabel med 5 verdier: *Fagbrev eller lignende*, *Universitets- eller høyskoleutdanning med 1-2 års varighet*, *Universitets- eller høyskoleutdanning med 3-4 års varighet* og *Universitets- eller høyskoleutdanning med 5 + års varighet*. Selv om det mangler tall fra N1990 benyttes dette målet.

For det tredje ble utdanning målt som antall år skolegang utover grunnutdanning. Dette målet finnes i N1990, N2001 og D2000. Imidlertid er spørsmålsformuleringen en annen i N1990 enn i N2001 og D2000. Da jeg først og fremst er interessert i situasjonen i 2000/2001 benyttes dette målet for logistiske regresjonsanalyser. Figurene 4.2.1 til 4.2.3 viser fordelingen av utdanning blant brukere av helse- og skolevesenet samt arbeidstakere i Norge og Danmark 2000/2001 målt ved antall års fulltidsutdanning.

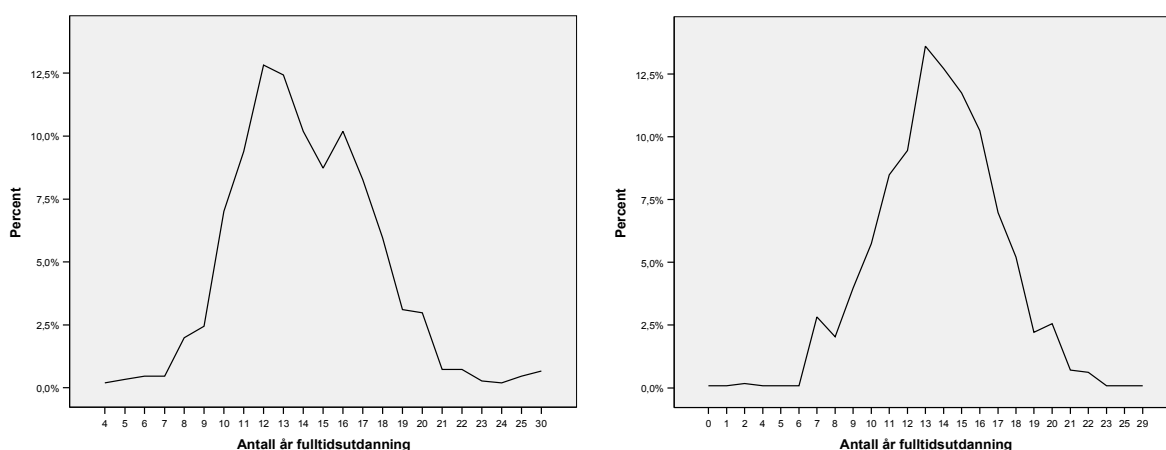
Figur 4.2.1 Utdanning blant brukere av helsevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

Figur 4.2.2 Utdanning blant brukere av skolevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

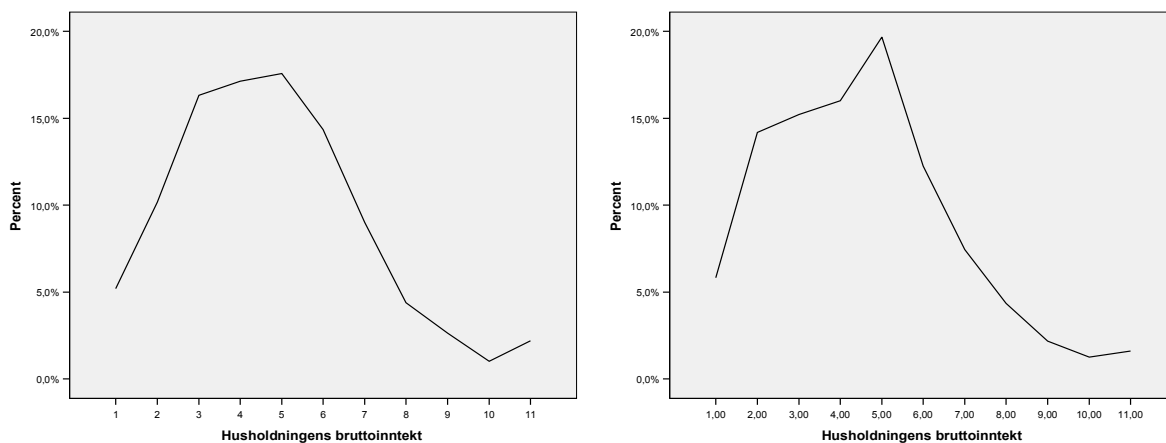
Figur 4.2.3 Utdanning blant arbeidstakere N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

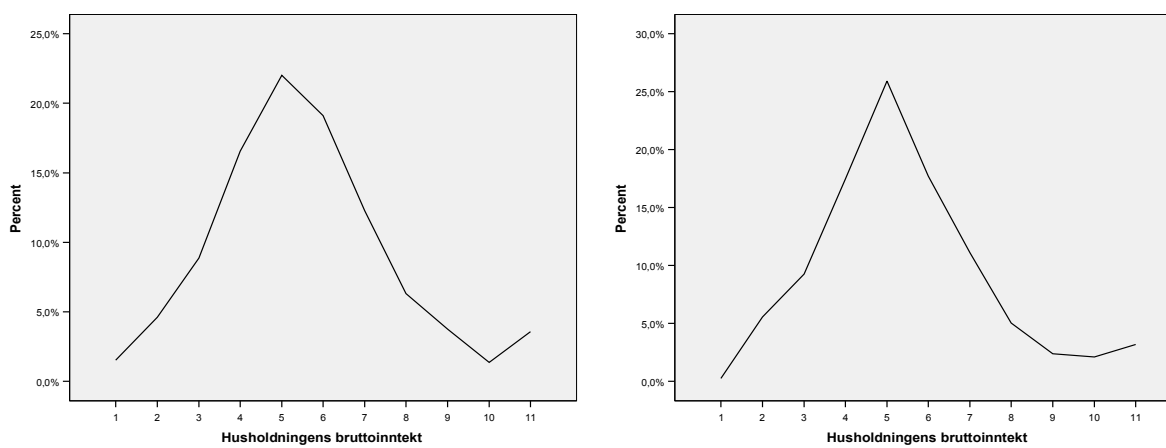
4.4.4 Husholdningens bruttoinntekt

Jeg har valgt å måle inntekt ved husholdningens bruttoinntekt. Dette er gjort da jeg mener at familien bør sees under ett når sosio-økonomisk status undersøkes. Med hensyn til bruttoinntekt var spørsmålsformuleringene like i D2000 og N2001, men svaralternativene var forskjellige. Variabelen fra den danske undersøkelsen i 2000 ble derfor kodet om for å være lik den norske i 2001. Variabelens verdier er: *Under 100.000, 100-199.000, 200-299.000, 300-399.000, 400-499.000, 500-599.000, 600-699.000, 700-799.000, 800-899.000, 800-899.000, 900-999.000 og 1 mill. eller mer.* Fordelingen av bruttoinntekt innen de tre delutvalgene er vist i figurene 4.3.1 til 4.3.3.

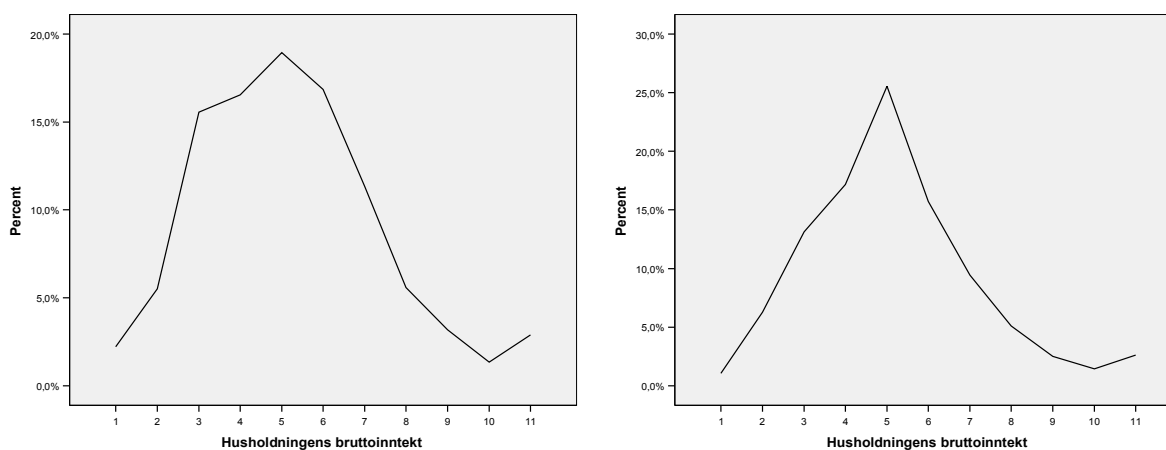
Figur 4.3.1 Bruttoinntekt blant brukere av helsevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

Figur 4.3.2 Bruttoinntekt blant brukere av skolevesenet N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

Figur 4.3.3 Bruttoinntekt blant arbeidstakere N2001 (til venstre) og D2000 (til høyre)

4.4.5 Yrkeskategori

Yrkeskategori er tatt med for å undersøke betydningen av lederansvar for gjennomslag. På bakgrunn av en variabel med verdiene *ansatt uten lederoppgaver*, *leder på lavere nivå*, *mellomleder/toppleder* og *selvstendig næringsdrivende* ble det konstruert tre dummyvariabler med *ansatt uten lederoppgaver* som referansekategori. Dette gjelder undersøkelsene N2001 og D2000. I alle tilfeller ble de kodet 1 for *Ja* og 0 for alle andre verdier. Disse ble utelukkende brukt i logistiske regresjonsanalyser med gjennomslag som avhengig variabel.

4.5 Andre uavhengige variabler

For å undersøke eventuelle sammenhenger mellom nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene, det store demokrati, ønsker jeg å undersøke hvordan henholdsvis de avmektige og de autonome handler på bakgrunn av sosial kapital, herunder organisasjonsmedlemskap og -deltagelse, politisk interesse, empowerment, systemtillit og valgdeltagelse.

4.5.1 Sosial kapital

Med utgangspunkt i blant annet Putnams definisjon har Tjerbo og Hansen operasjonalisert begrepet sosial kapital for analyser av medborgerundersøkelsen N2001. Jeg har valgt å benytte meg av denne framgangsmåten.

Sosial kapital, slik operasjonalisert av Tjerbo og Hansen, beskriver borgernes tillit og deres strukturelle posisjon i det sosiale fellesskap. I N2001 og D2000 ble respondentene spurt tre spørsmål som omhandlet tillit: ”Mener du at de fleste mennesker i sin alminnelighet er til å stole på, eller mener du at man ikke kan være forsiktig nok når man har med andre å gjøre?”, ”Vil du si at mennesker for det meste prøver å være hjelpsomme eller at de stort sett bare tar hensyn til seg selv?” og ”Tror du at de fleste mennesker ville forsøke å utnytte deg viss de fikk muligheten til det, eller tror du de ville forsøke å være reale?”. Svaralternativene for alle de tre spørsmålene går fra 0 til 10 der 0 representerer *kan ikke være forsiktige nok/tar bare hensyn til seg selv/de fleste ville forsøke å utnytte deg* og 10 representerer *de fleste mennesker er til å stole på/prøver for det meste å være hjelpsomme/de fleste ville forsøke å være reale*. På bakgrunn av disse tre spørsmålene er det konstruert en additiv indeks med verdier fra 0 til 30 for tillit¹¹.

¹¹ For nærmere beskrivelse av tillit og korrelasjonen mellom de tre variablene, se Hansen & Tjerbo 2003: 30-34

I tillegg til tillitsdimensjonen ønsket man å fange opp den strukturelle dimensjonen av sosial kapital. Ved å undersøke den strukturelle dimensjonen prøver man å fange opp det Durkheim betegnet som tykk tillit; solidariteten i et samfunn preget av mekanisk solidaritet. Ifølge Tjerbo og Hansen er det ingen spørsmål i N2001 som direkte fanger opp denne tykke tilliten. Imidlertid stilles det spørsmål om respondentenes tilknytning til lokalmiljøet og deres deltagelse i frivillige organisasjoner.

Man valgte å måle den strukturelle dimensjonen ved hjelp av tre spørsmål: ”Hvor sterk tilknytning har du til...” henholdsvis grenden/nabolaget/bydelen og til kommunen man bor i. Disse to spørsmålene ble slått sammen i en additiv indeks med verdier fra 0 til 20. For hvert av spørsmålene ble det benyttet en skala fra 0 til 10 der 0 representerte *ingen tilknytning i det hele tatt* og 10 representerte *meget sterk tilknytning*.

Deltagelse i frivillige organisasjoner ble målt ved at respondenten krysset av på en liste over forskjellige typer organisasjoner. I hvert tilfelle fikk hun/han muligheten til å krysse av for om hun/han var *medlem*, *aktiv*, *hadde donert penger*, *deltatt i frivillig arbeid* eller *hadde personlige venner*. Kun de to første alternativene ble benyttet i forbindelse med sosial kapital. Grunnen til at man tok med *aktiv* var å kontrollere for det man kaller checkbook membership der personen er medlem, men uten å ta aktiv del i foreningen. De tre andre organisasjonsmålene ble utelatt da de ikke bidro med ny informasjon¹².

Denne studien tar utgangspunkt i denne operasjonaliseringen av sosial kapital som omfatter fire mål: tillit, tilknytning til lokalmiljø, organisasjonsmedlemskap og –deltagelse. Et problem ved definisjonen av medlemskap og deltagelse er at man i D2000 fikk flere svaralternativer. Jeg antar at dette bidrar til å trekke gjennomsnittet for medlemskap og deltagelse opp. Jeg må derfor ta høyde for dette ved tolkning av resultatene.

4.5.2 Politisk interesse

Med hensyn til politisk interesse ble respondentene spurt: ”I sin alminnelighet, hvor interessert er du i politikk”, svaralternativene var *meget interessert*, *ganske interessert*, *ikke særlig interessert* og *ikke interessert i det hele tatt*.

¹² For nærmere beskrivelse av strukturell sosial kapital se Hansen & Tjerbo 2003: 34-38

4.5.3 Empowerment

For denne studien undersøkes deltagelsesdimensjonen av begrepet empowerment, det vil si hvordan borgerne anser sine muligheter til å komme til orde og følelsen av å bli hørt av politikerne (intern og ekstern effektivitet). Med hensyn til intern effektivitet blir respondentene i N2001 og D2000 spurt: ”Hvor store muligheter har vanlige folk til å legge frem sine synspunkter for politikere?” og ”Har folk som deg større eller mindre muligheter enn andre til å legge frem egne synspunkter overfor politikere?”. Med hensyn til ekstern effektivitet ble respondentene spurt: ”Hvor stor vekt legger politikere på synspunkter som legges frem av vanlige folk?” og ”Har folk som deg større eller mindre muligheter enn andre til å få politikere til å ta hensyn til ens synspunkter?”. For alle de fire spørsmålene var svaralternativene en skala fra 0 til 10 der 0 er *ingen i det hele tatt/mye mindre* og 10 er *svært store/mye større*.

På bakgrunn av disse fire spørsmålene ble det konstruert to additive indekser med verdier fra 0 til 20, en for intern effektivitet og en for ekstern effektivitet. Korrelasjonene mellom variablene er vist i vedlegg 1. For N1990 og D1990 ble det ikke stilt de samme spørsmålene. Respondentene ble imidlertid bedt om å ta stilling til følgende utsagn: ”Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om”. Dette spørsmålet ble også stilt i undersøkelsene N2001 og D2000. I tillegg ba man i N1990, N2001 og D2000 respondenten ta stilling til følgende utsagn ”De som sitter på Stortinget og bestemmer tar ikke mye hensyn til det vanlige folk tror og mener”. For begge utsagnene ble andelen som sa seg *helt enig* og *delvis enig* målt.

4.5.4 Systemtillit

I tillegg til sosial tillit ble respondentene i N2001 og D2000 spurt om deres grad av tillit til de forskjellige politiske nivåene. Da jeg tar for meg nærdemokratisk deltagelse er det tilliten til kommunestyre og til regjeringen som er av størst interesse. Tilliten ble målt med en skala fra 0 til 10 der 0 representerer *ingen tillit i det hele tatt* og 10 representerer *svært stor tillit*.

4.5.5 Deltagelse i valgkanalen

Den siste uavhengige variabelen er deltagelse i siste stortingsvalg. For regresjonsanalysen er denne kodet 0 for de som svarte *nei* på spørsmålet om de hadde stemt ved siste stortingsvalg og 1 for de som svarte *ja*.

4.6 Statistiske metoder

For å undersøke sammenhengen mellom de avhengige og de uavhengige variablene har jeg benyttet meg av frekvenstabeller, krysstabeller og logistisk regresjon. Da forskningsdesignet i denne studien i stor grad er utforskende er krysstabeller og frekvenstabeller viet mest oppmerksomhet. Da krysstabeller kan bli uoversiktlige med mange variabler, har jeg kun tatt med de viktigste.

Regresjonsanalyse benyttes for å undersøke om en variabel påvirker en annen og i hvilken grad den påvirker (Skog 2004: 201). Logistisk regresjonsanalyse er en robust analyseform. Det er imidlertid en forutsetning at den avhengige variabelen må være dikotom. Retningen på sammenhengen følger av hvordan den avhengige variabelen kodes. Med statistisk signifikante sammenhenger menes de som har et signifikansnivå på 5 % eller bedre. I tilfeller der det er mellom 5 % og 10 % sjans for å begå en feil når vi går fra utvalg til populasjon har jeg kalt funnene tendenser.

4.7 utfordringer ved datamaterialet

I forbindelsen med denne studien har jeg støtt på noen problemer. Studien omfattet fire forskjellige datasett. Disse er sammenliknbare, imidlertid er N1990 og D1990 noe mindre standardisert enn N2001/D2000. Da mitt hovedfokus er situasjonen i 2000/2001 har jeg trukket linjer tilbake til 1990 der dette er mulig. De fleste av variablene som er benyttet i denne studien måtte kodes om slik at verdiene ble identiske der sammenlikning var mulig. Det var ikke mulig å utføre regresjonsanalyser på materialet fra 1990 da både spørsmålsformuleringene og svaralternativene varierte en del.

5 Avmakt og autonomi innen helsevesenet

Helsevesenet har gjennomgått store forandringer i løpet av de siste tiårene. Omfanget og effektiviteten av behandlinger har økt betraktelig. I perioden 1990 til 2000 har antall heldøgnsopphold steget svakt, antall liggedøgn sunket og antall polikliniske dagbehandlinger gått markert opp¹³. Dette tyder på at helsevesenet er blitt mer effektivt og fører til at norske brukere av helsevesenet totalt sett tilbringer mindre tid på sykehusene i 2000 enn i 1990 (NOU 2003: 1).

Helsevesenet har vært åsted for en gjennomgående teknologisk utvikling. Det som før var nær umulig å behandle fører i dag til en rekke undersøkelser, inngrep og oppfølgninger. Den teknologiske utviklingen har også ført til at det er mulig å oppdage sykdom i antatt friske mennesker. Helsen utgjør en risiko, man er så å si syk til det motsatte er bevist. Dette gjør helsen til allestedsnærværende og dermed helsevesenet til en kontinuerlig del av dagliglivet.

Vurdert i ettertid, er bare hver tiende konsultasjon hos allmennpraktiserende lege nødvendig i den forstand at pasienten har en sykdom som trenger og kan behandles. De øvrige får ingen konsekvenser utover det at legen beroliger, demper uro eller bekrefter at sykdommen må gå sin naturlige gang (St.meld. nr. 23 (1996-1997))

Et paradoks ved helsevesenet er at bedre helsetjenester både har ført til at vi kan behandles for flere sykdomstilstander, men også at vi lever lengre og av denne grunn pådrar oss flere helseproblemer. Et annet paradoks er at helsevesenets suksess fører til økte forventninger om behandlingen eller tjenestenes effektivitet som igjen fører til større grad av opplevd fiasko (St.meld. nr. 23 (1996-1997)). Uhelbredelige og kroniske sykdommer er mindre akseptert enn før. Pasientrollen har endret seg og omfanget av rettigheter har økt, men kanskje viktigere er folks oppfatninger av disse rettighetene:

Den nye pasientrollen i vestlig medisin har utviklet seg fra å være passiv og autoritetstro til å bli langt mer aktivt medvirkende og bevisst. Parallelt med dette har pasientene fått definerte rettigheter. I tillegg har det vokst fram sterke brukerbevegelser. Disse pasientorganisasjonene har fått innflytelse gjennom formell representasjon i offentlige råd og utvalg. I tillegg utøver disse organisasjonene betydelig påvirkning gjennom den offentlige debatt (NOU 2005: 3: 49)

¹³ For et mer detaljert bilde, se NOU 2003: 1: 30

Om det skulle medføre riktighet at brukerne av helsevesenet er blitt mer aktive og bevisste kan det pekes på to mulige grunner til denne bevisstgjøringen. På den ene siden kan det skyldes at borgerne er blitt mer brukerorienterte. De anser helsevesenet i større grad enn tidligere som en tjenesteleverandør, dette fører til at de i større grad tar initiativ til forbedringer innen helsevesenet. På den andre siden kan en økende aktivitet skyldes at det institusjonelle rammeverket i større grad muliggjør bruk av helsetjenester, dette fører til at man i større grad lykkes med sine forsøk for forbedring.

Det er i hovedsak to institusjonelle forskjeller mellom Danmark og Norge i tidsrommet 1990 til 2000/2001 som kan knyttes til større medvirkning og bevisstgjøring; fastlegeordningen og fritt sykehusvalg.

I Norge ble fastlegeordningen innført i 1998/1999. Hovedformålet med ordningen er å styrke båndet mellom lege og pasient i primærhelsetjenesten. Man ønsket at forholdet mellom lege og pasient skulle være mer personlig. Dette skulle fremme følelsen av trygghet hos pasientene, men også øke tjenestens effektivitet. Spesielt pasienter med kroniske plager skulle nyte godt av tettere oppfølging. Med fastlegeordningen vil disse i større grad treffe samme lege ved hvert legebese. Dette reduserer konsultasjonens lengde og bidrar til kontinuitet i behandlingen. En annen følge av fastlegeordningen er å sikre at alle i størst mulig grad har samme mulighet til behandling, da alle har rett til hver sin lege (St.meld. nr. 23 (1996-97))¹⁴.

Fastlegeordningen i Danmark ble innført allerede i 1940-årene og har i dag mange likhetstrekk med den norske ordningen. I begge tilfeller gjelder ordningen hele befolkningen, og det er i begge land mulig å stå utenfor ordningen. I tillegg er det i begge land begrensninger på hvor ofte man kan bytte lege. I Norge kan man bytte fastlege to ganger i året. I Danmark var det tidligere 12 måneders karantene ved bytting av fastlege. Denne er nå redusert til 6 måneder. De viktigste forskjellene mellom fastlegeordningen i Norge og Danmark er at det i Danmark ikke er egenandel ved konsultasjoner. I tillegg er det i Danmark en begrensning på den geografiske distansen mellom lege og pasient (10 km), mens det i Norge kun er anbefalt at legen og pasienten befinner seg i samme kommune (St.meld. nr. 23 (1996-97)).

Fritt sykehusvalg ble foreslått i Norge allerede i 1993, men ble ikke innført før i 2001. Dette gjør at en eventuell betydning for medbestemmelse og handlingsevne ikke fremkommer i våre data. Hovedformålet med fritt sykehusvalg er å gi pasienter mulighet til fritt å velge hvor de vil bli behandlet. Dette gjelder for de som har henvisning fra primærhelsetjenesten,

¹⁴ Se også SSB rapport 2005/34

det vil si fastlege eller lignende. Fritt sykehusvalg gjelder ikke ved akutt behandling eller i de tilfeller der pasienter er under tvungen observasjon eller tvungen psykisk helsevern (Lov om pasientrettigheter § 2-4). I Danmark ble fritt sykehusvalg innført gradvis i perioden 1991 til 1999. Imidlertid var ordningen begrenset til kun å gjelde behandling ved lokalsykehus fram til 1999¹⁵.

Det som skiller Norge og Danmark i perioden jeg undersøker er altså innføringen av fastlegeordningen i Norge og innføringen av fritt sykehusvalg i Danmark. Da fastlegeordningen i Norge ble innført sent i det tidsrommet som undersøkes kan det antas at ordningens betydning for brukernes medbestemmelse og handlingsevne er begrenset. I den grad ordningen har betydning for deltagelsen i nærdemokratiet forventes det at norske brukere av helsevesenet vurderer sine påvirkningsmuligheter som bedre i 2001 enn i 1990. Skyldes eventuelle forskjeller mellom Danmark og Norge fastlegeordningen forventer jeg at danskene syntes de har bedre påvirkningsmuligheter og gjennomslagskraft innen helsevesenet enn i Norge.

I dette kapitlet vil jeg først undersøke hvordan brukerne av helsevesenet anser sine muligheter til å påvirke sin situasjon som pasienter eller pårørende. Deretter vil jeg se nærmere på hvordan de faktisk deltar. Ved å skille de fornøyde fra de misfornøyde og de initiativrike fra de initiativfattige kan utvalget deles inn i avmektige, autonome, passivt fornøyde og aktivt fornøyde borgere og utviklingen av disse i Danmark og Norge undersøkes. Til slutt ser jeg nærmere på de avmektige og de autonome for å kunne besvare hypotesene presentert i kapittel 3.

En eventuell endring i nærdemokratisk deltagelse kan som nevnt også knyttes til økte rettigheter og økt bevissthet om disse. Dette kan føre til en økning i både avmakt og autonomi.

Med hensyn til de avmektige kan det pekes på to grunner til avmakt. En grunn kan være høye forventninger som vanskelig lar seg tilfredsstillende. I den grad helsevesenet ikke imøtekommer disse forventningene kan dette lede til misnøye og følelse av avmakt. En annen grunn til avmakt kan følge av helsevesenets spesialisering. I et stadig mer komplisert helsevesen kan brukeren føle at hun ikke har den tilstrekkelige kompetansen til å kjempe for sin sak. Med hensyn til autonomi kan det antas at økte rettigheter og større forventninger om brukerdeltagelse fører til økende grad av gjennomslag.

¹⁵ http://www.sst.dk/publ/Publ2002/afregning_til_fuld_DRG-takst.pdf

Avmakt og autonomi vil avhenge av den enkelte brukers ressurser. Om dette medfører riktighet forventer jeg at forskjellige grupper føler forskjellig grad av avmakt og autonomi, alt etter hvilke ressurser de har tilgang til eller kan benytte seg av, herunder sosial kapital.

Ved å undersøke de avmektige og de autonome i tidsrommet 1990 til 2000/2001 kan endring med hensyn til borgernes misnøye og initiativ og eventuelle effekter av dette i samfunnet generelt undersøkes. En analyse av de autonome og de avmektige vil bidra til å besvare studiens hovedspørsmål: er en eventuell endring i deltagelsen de siste ti årene et resultat av en tiltagende sneversynthet der borgerne i større og større grad orienterer seg mot individuelle livsprosjekt?

Er dette tilfellet forventer jeg å se at økende grad av gjennomslag for brukeren fører til minsket engasjement i organisasjons- og valgkanalen. Skulle det motsatte være tilfellet forventer jeg en additiv effekt der nærdemokratiets avmektige også er passivt resignerte på andre områder og at de som tar initiativ og lykkes, de autonome, også tar initiativ innen organisasjonskanalen eller valgkanalen.

Andreassens og Skjøld Johansens (2002) grundige gjennomgang av deltagelsen innen det norske helse- og skolevesenet tar for seg borgernes misnøye, initiativ og gjennomslag. Denne studien vil i noen grad ta for seg de samme temaene, men hovedfokuset vil være endringen i avmakt og autonomi i Danmark og i Norge i tidsrommet 1990 til 2000/2001. Før deltagelsens kvalitet undersøkes nærmere vil det være interessant å se hvor stor andel av befolkningen i Danmark og Norge som har vært i kontakt med helsevesenet.

Tabell 5.1 Kontakt med helsevesenet siste 12 måneder i Norge og Danmark, 1990 og 2000/2001, andeler

	Norge		Danmark	
	1990	2001	1990	2000
Søkt om eller mottatt behandling for en mindre alvorlig lidelse	61,8 ¹	48,2	70,9 ¹	37,5
Søkt om eller mottatt behandling for en alvorlig lidelse		11,5		9,7
Vært pasient på et sykehus eller annen medisinsk behandling/institusjon	15,0	35,6	19,8	13,2
Vært i kontakt med helsevesenet på grunn av pårørende	34,2	32,3	12,9	33,2
(N) ²	1315	1427	1545	982

¹For N1990 og D1990 spørres det kun om personen har ”søkt behandling for deg selv hos allmennpraktiserende lege/spesialist”

² Antall som enten har vært i kontakt med lege eller innlagt på sykehus eller vært pårørende

Det er til dels store forskjeller med hensyn til hvor stor andel av befolkningen som har vært i kontakt med helsevesenet. I Norge ser det ut til at andelen av befolkningen som har vært i kontakt med primærhelsetjenesten i stor grad har vært stabil. Imidlertid har andelen innlagte

ved sykehus eller andre behandlingsinstitusjoner økt kraftig. Den relativt store forskjellen mellom 1990 og 2001 kan skyldes at betegnelsen ”medisinsk behandling” kan tolkes på flere måter. En mulighet er at en del av utvalget anser alternative behandlingstyper (f. eks. akupunktur eller homøopati) som medisinsk behandling. Antallet av denne typen behandlingsinstitusjoner har økt kraftig i løpet av det siste tiåret.

Imidlertid ser jeg ikke den samme utviklingen i Danmark, noe som tyder på at forskjellene skyldes andre forhold. I Danmark har andelen av både de som har vært i kontakt med primærhelsetjenesten og de som har vært innlagt sunket. I tillegg har andelen som har vært i kontakt med helsevesenet som pårørende økt kraftig. En mulig grunn er at svaralternativene er blitt tolket forskjellig. En annen mulig grunn er at rollene eller regelverket innen helsevesenet har endret innhold, slik at pårørendes kår i Danmark er bedre i 2000 enn i 1990.

5.1 Vurdering av påvirkningsmuligheter

Graden av brukerdeltagelse og engasjement vil ofte avhenge av troen på egne påvirkningsmuligheter. Legger man opp til at brukerne selv skal ta til ordet, må brukerne se dette som en reell mulighet. Kunnskap om egen helse er ingen selvfølge og informasjonsasymmetrien mellom bruker og institusjon er vanligvis relativt stor innen helsevesenet.

Som Andreassen og Johansen påpeker i *Møtet med velferdsstatens institusjoner* avhenger vurderinger av egne påvirkningsmuligheter av den strukturen brukerne tar del i (2002: 34). Primærhelsetjenesten kan man fritt oppsøke. Fastlegeordningen gjør det i tillegg mulig å skifte lege dersom man er misfornøyd. Mulighetene til å påvirke utfallet av konsultasjonen er derimot begrenset da pasienten i liten grad har den nødvendige kompetanse til å foreslå mulige behandlinger.

Ved sykehusinnleggelse er situasjonen en annen. Sykehusinnleggelse forekommer enten ved akutt medisinsk tilstand eller ved henvisning fra fastlegen eller annen lege. Med fritt sykehusvalg har man riktignok muligheten til å velge hvilket sykehus man skal benytte seg av, men denne friheten er begrenset og gjelder kun for Danmark i det aktuelle tidsrommet. I tillegg er mulighetene for å påvirke behandlingen begrenset av samme grunn som i primærhelsetjenesten. Maktmekanismene mellom bruker og institusjon er sammenfattet i tabell 5.2.

Tabell 5.2 Maktmekanismer i relasjonen mellom brukere og helsevesenet

	Adgangskontroll	Exit	Voice
Primærhelsetjeneste	Nei	Ja	Begrenset
Sykehusinnleggelse	Ja	Begrenset	Begrenset

Kilde: Andreassen & Johansen 2002

Som beskrevet over kan forskjellen mellom de to landene først og fremst knyttes til den relativt nylig innførte fastlegeordningen i Norge. Dette kan ha innvirkning på hvordan brukerne av helsevesenet anser sine påvirkningsmuligheter. Tabell 5.3 viser hvordan norske og danske borgere vurderer disse mulighetene 1990 og i 2000/2001.

Tabell 5.3 Vurdering av påvirkningsmuligheter i helsevesenet, Danmark og Norge, 1990 og 2000/2001, andeler¹

	meget gode	gode	verken eller/vet ikke	dårlige	meget dårlige	god ÷ dårlig ³	(N)
Norge							
Helsevesen (1990)	8,0	32,4	34,5	17,8	7,3	+15,3	1307
Helsevesen (2001) ²	11,3	39,0	34,3	13,1	2,3	+34,9	817
Danmark							
Helsevesen (1990)	7,8	28,4	33,0	20,9	9,8	+5,5	1498
Helsevesen (2000) ²	23,7	30,4	20,2	18,0	7,7	+28,4	861

¹ Viser fordelingen av de som har svart at de har vært i kontakt med helsevesenet

² For N2001 og D2000 ble 3 variabler med 11 verdier hver slått sammen til 1 variabel med 5 verdier

³ Andel meget gode og gode ÷ andel dårlige og meget dårlige

Med forbehold om at tall fra 1990 ikke er direkte sammenliknbare med tall fra 2001¹⁶ ser det ut til at både nordmenn og dansker bedømmer sine påvirkningsmuligheter innen helsevesenet bedre i 2001 enn i 1990. I tillegg ser det ut til at brukerne i begge land bedømmer sine muligheter som gode og meget gode i større grad enn dårlige eller meget dårlige. Andelen av de som mener de har meget gode påvirkningsmuligheter har steget i begge land. Det er også interessant å se at andelen som mener de har meget dårlige påvirkningsmuligheter har sunket vesentlig mer i Norge enn i Danmark. For Danmarks del ser det ut som om det har vært en relativt kraftig økning i andelen som mener de har meget gode påvirkningsmuligheter. I Norge er denne andelen stabil. Hovedinntrykket er imidlertid at verken nordmenn eller dansker ser helsevesenet som en uforståelig eller ugjennomtrengelig organisasjon som aldri lytter.

¹⁶ I undersøkelsene N1990 og D1990 brukte man en skala med fem verdier. I undersøkelsene D2000 og N2001 ble det benyttet en skala med 11 verdier. Denne er kodet om til fem verdier.

Som beskrevet i 3.4 har brukerne av helsevesenet i hovedsak to mulige handlingsveier for å påvirke. De kan enten prøve å påvirke den gjeldende situasjonen (voice) eller de kan bytte situasjon (exit). I medborgerundersøkelsene N2001 og D2000 ble respondentene spurt om hvor store exit- og voice-muligheter de mente å ha med hensyn til helsevesenet. Tabell 5.4 viser gjennomsnittet av disse antatte mulighetene.

Tabell 5.4 Exit- og voice-muligheter i helsevesenet for N2000 og D2001, gjennomsnitt

	Norge	St.	Danmark	St.	
Hvor stor mulighet mener du at du har til å...?	2001	avvik	2000	avvik	
- påvirke hva slags medisinsk behandling du eller pårørende mottar	5,4	2,6	5,4	3,3	-
- få tilstrekkelig medisinsk behandling	6,7	2,2	7,0	2,9	*
- Voice: Gjennomsnitt	6,1		6,2		
- velge den legen du ønsker selv	6,7	2,8	5,5	3,8	*
- bytte til et annet behandlingssted eller sykehus dersom du ønsker det	5,5	2,8	5,6	3,6	-
- bytte til et privat behandlingssted eller sykehus dersom du ønsker det	5,6	3,0			
Exit: Gjennomsnitt	5,9		5,5		
Total (voice + exit)	6,0		5,6		

* Signifikant forskjell

- Ingen påvist statistisk signifikant forskjell

Som vi ser av tabell 5.4 bedømmer norske og danske borgere muligheten til å påvirke egen og pårørendes medisinske behandling som like god. Imidlertid er det flere dansker enn nordmenn som mener de kan få tilstrekkelig medisinsk behandling. Resultatene viser også at både nordmenn og dansker mener de har en relativt stor mulighet til å bli hørt (voice) innen helsevesenet. Grunnet manglende kompetanse vil mulighetene til å påvirke den medisinske behandlingen alltid være noe begrenset. Imidlertid ser det ut til at voice-mulighetene ivaretas gjennom muligheten til å få tilstrekkelig medisinsk behandling.

Det ser imidlertid ut til at det er en relativt stor forskjell med hensyn til hvordan borgerne i de to landene anser sine exit-muligheter. Dette kommer til uttrykk gjennom de antatte mulighetene til selv å velge den legen de ønsker. Nordmenn anser sine muligheter til å skifte lege som bedre enn hva danskene gjør. Dette er interessant da fastlegeordningen i de to land i hovedsak fungerer på samme måte. En grunn til dette kan være at norske brukere anser denne ordningen som ny, uprøvd og brukervennlig. Da man i Danmark har hatt denne ordningen i flere tiår kan det hende at den har satt seg og virker mindre fleksibel enn hva den engang var. Da denne ordningen er relativt ny i Norge er det ved undersøkelsestidspunktet store muligheter for nordmenn til å velge en ønsket lege. I Danmark er denne muligheten begrenset da mange av listene er fulle. En annen grunn til at man i Norge anser sine exit-

muligheter med hensyn til fastlegen som bedre enn i Danmark kan være at man er mindre bundet med hensyn til hvilken fastlege man velger. Der man i Danmark har et mål på maksimal avstand mellom bruker og lege (10 km) har man i Norge ingen slik grense.

Tro på egne muligheter for påvirkning er en indikator på demokratiets tilstand og gir et mål på borgerens frihetsfølelse i møtet med institusjonene. Har man ingen antatte muligheter til å påvirke er det vanskelig å se hvorfor man skal gjøre noe som helst. Om resultatene fra 2000/2001 skal legges til grunn ser det ut til at både nordmenn og dansker har stor tro på egne muligheter. Ifølge Goul Andersen ser dette til å være tilfellet også når man sammenligner Norge og Danmark med lignende tall fra de øvrige europeiske landene (Goul Andersen 2004: 174). Det er særlig voice-mulighetene som ser ut til å være bedre.

5.2 Faktisk deltagelse

Har man stor tro på egne muligheter til å påvirke kan vi forvente at man også tar til ordet om man er misfornøyd. På bakgrunn av medborgerskapsundersøkelsene har jeg muligheten til å undersøke i hvilken grad brukerne av helsevesenet faktisk har prøvd å forbedre forholdene. Respondentene av medborgerundersøkelsene ble spurt om de ”i løpet av de siste 12 månedene har gjort noe for å forbedre eller forhindre forverringer i forbindelse med den medisinske behandlingen”. Svarene er sammenfattet i tabell 5.5.

Tabell 5.5 Bruk av påvirkningsmuligheter innen helsevesenet i Norge og Danmark, 1990 og 2000/2001, andeler

	Andel som i løpet av de siste 12 måneder har gjort noe for å få til forbedringer eller forhindre forverringer					
	Norge			Danmark		
	1990	2001	←	1990	2000	←
- helsevesenet (forsøkt å bedre pleien)	26,5	37,1	*	14,9	21,7	*

* Statistisk signifikant forskjell innad i hvert land fra 1990 til 2000/2001

← Statistisk signifikant forskjell mellom Danmark og Norge i 2000/2001

Det er en stor og signifikant økning i andelen som har prøvd å få til forbedringer eller motvirke forverringer både i Norge og Danmark. Bare 15 % av danskene gjorde forsøk på å få til forbedringer i 1990 mot 21 % i 2000. Vi ser også at andelen nordmenn som tar initiativ innen helsevesenet er relativt mye større i Norge enn i Danmark. En grunn til dette kan være at danskene i 1990 hadde mindre tro på egne påvirkningsmuligheter. En annen grunn kan være at danskene var generelt mer tilfredse med helsevesenet i 1990 enn hva de var i 2000.

Når man har bestemt seg for å gjøre noe for å bedre pleien har man en rekke forskjellige kanaler å benytte seg av. Tabell 5.6 viser hvor de brukerne som tok initiativ innen helsevesenet henvendte seg for å påvirke.

Tabell 5.6 Hva har man gjort for å påvirke innen helsevesenet? Danmark 2000 og Norge 2001, andeler¹

Nærmere bestemt, hvilke av de følgende gjorde du for å påvirke... (Henvendte seg til...)	Norge	Danmark	
Den umiddelbart ansvarlige (lege)	84,7	80,7	-
Offentlig kontor	8,8	12,3	-
Politiker eller politisk parti	0,2	1,4	-
Organisasjon eller forening	2,8	3,8	-
Advokat eller juridisk rådgiver	1,4	1,9	-
Media (avis, tv, radio)	0,9	1,9	-
Andre i samme situasjon (pasienter, pårørende)	5,6	7,1	-
Familie, slektninger, venner	20,4	21,2	-
Exit: skiftet lege, sykehus	15,5	20,8	-
Annet	15,3	11,8	-
(N)	568	212	

¹ Av de som har tatt initiativ innen helsevesenet
- Ingen påvist statistisk signifikant forskjell

De forskjellige svaralternativene i tabell 5.6 kan deles inn i tre hovedpåvirkningskanaler; institusjonen (gjennom legen eller offentlig kontor), sivilsamfunnet (gjennom organisasjoner og medier) og den personlige sfære (venner og familie). I tillegg kommer exit-mulighetene (bytte lege eller sykehus).

Det ser ut til at norske og danske brukere av helsevesenet er relativt like med hensyn til hvilke kanaler de velger å ta i bruk for å påvirke innenfor helsevesenet. Det er ingen overraskelse at den mest hyppigst forekommende strategien er å henvende seg til den aktuelle institusjonen gjennom legen som har ansvaret for behandlingen. Den nest hyppigst forekommende strategien er å henvende seg til familie, slektninger eller venner. Dette kan virke lite hensiktsmessig da disse i liten grad kan bidra hjelpe til med medisinske problemstillinger. Imidlertid antas det at en del av de forhold man ønsker å forbedre innen helsevesenet ikke direkte angår behandlingen. Målet med initiativet kan i stedet være å redusere usikkerhet eller frykt.

Dette kan også være grunnen til at andelen som har tatt kontakt med andre i samme situasjon er såpass lav. Er man redd for hva som skal skje vil man i stedet vende seg mot de som står en nær. En annen grunn til at man ikke tar kontakt med andre i samme situasjon kan

være, som Dag Album påpeker i *Nære fremmede*, at kontakten med helsevesenet ofte er flyktig. Pasienttilværelsen, spesielt på sykehus, er som oftest begrenset til et kort tidsrom og det er stor rotasjon av pasienter noe som gjør pasientkontakt både vanskelig og lite effektivt med hensyn til forbedringer av pleien (Album 1996).

Den lave andelen som har benyttet seg av sivilsamfunnet for å påvirke sin situasjon indikerer at vi har å gjøre med en type deltagelse som skiller seg fra den tradisjonelle forståelsen av demokratisk deltagelse, det vil si organisasjonskanalen eller valgkanalen. Som jeg beskrev over kan den lave bruken av de tradisjonelle demokratiske kanalene enten skyldes en orientering mot det nære og personlige eller at de tradisjonelle demokratiske kanalene ikke er hensiktsmessige for å fremme krav i nærdemokratiet. I det første tilfellet vil man kunne si at det sosiale medborgerskapet går på bekostning av det politiske.

Det er ingen signifikante forskjeller mellom Norge og Danmark, på tross av relativt store forskjeller. Dette kan skyldes at antall tilfeller er så lavt at eventuelle forskjeller ikke vises (type II feil). Det kan imidlertid se ut til at danskene i større grad enn nordmenn grad velger å benytte seg av exit-mulighetene. Dette kan skyldes danskernes relativt lavere tiltro til egne påvirkningsmuligheter (tabell 5.4). De velger av denne grunn i større grad et annet behandlingsalternativ i stedet for å påvirke den gjeldende situasjonen. Den store økningen i andelen som har tatt initiativ indikerer at nordmenn og dansker handler på forskjellige måter, nordmenn med voice og danskene med exit. For danskernes del kan dette skyldes en generelt større misnøye med tilbudet, som igjen kan være knyttet til høynede krav til behandling. Det kan også skyldes at danskene i noen tilfeller finner exit som en mer effektiv strategi enn voice.

5.3 Nærdemokratiske veier for helsevesenet

Logistisk regresjon (se vedlegg 1.1) viser at det er en klar statistisk sammenheng i alle de fire undersøkelsene mellom initiativ innen helsevesenet og misnøye. Som Goul Andersen påpeker kan fravær av handling tolkes på flere måter. På de fleste områder i samfunnet vil man finne en positiv sammenheng mellom deltagelse, tilfredshet og tillit. Samtidig kan man anta at det eksisterer en minimal grad av utilfredshet for at handling skal finne sted (Goul Andersen 2004: 180).

Som beskrevet i kapittel 3.5 kan fravær av deltagelse tolkes som både resignasjon og taushet samtykker. Det er den første av disse jeg har definert som avmakt. De som tar initiativ og får medhold er definert som autonome. Tabell 5.7 presenterer gjennomsnittlig utilfredshet innen helsevesenet og andelen av tilfredse og utilfredse, aktive og passive borgere.

Tabell 5.7 Gjennomsnittlig utilfredshet samt andelen tilfredse og utilfredse, aktive og passive borgere innen helsevesenet, Norge og Danmark, 1990 til 2000/2001

	Norge		Danmark	
	1990	2001	1990	2000
Gjennomsnittlig utilfredshet ¹	1,9 ²	3,0	1,7	3,3*
Gjøre ting bedre	19,7	20,2	6,4	7,9
Aktiv utilfredshet	7,3	15,5	7,5	13,9
Taushet samtykker	64,0	46,8	72,5	51,4
Avmakt: passiv resignasjon	9,0	17,5	13,7	26,8
I alt	100	100	100	100
Ikke medhold ³	7,1	12,6	6,6	9,4
Medhold	19,3	22,7	7,2	12,6

¹Utilfredshet på en skala fra 0-10 der 0 er ikke utilfreds og 10 er meget utilfreds. Utilfredshet er av Goul Andersen definert som 4-10 på denne skalaen. Dette gjelder for følgende undersøkelser: D1990, D2000, N2001.

²For N1990 vurderes tilfredshet på en skala fra 1-5 der 1 er svært tilfreds og 5 er svært utilfreds. Jeg foreslår å definere utilfredshet som 3-5 på denne skalaen. Dette gir et tilnærmet lik andel misfornøydhet som på en 1-10 skala. Da spørreskjemaet fra 1990 brukte en annen skala enn den brukt i 2000 vil forskjellene ikke kunne signifikant testes.

³Kategorien "ikke medhold" inkluderer også de som svarte *vet ikke*.

* Statistisk signifikant forskjell innad i Danmark

På bakgrunn av tabell 5.7 kan det observeres en dobbel prosess. Andelen av tause samtykkende og de som ønsker å gjøre ting bedre har gått tilbake, samtidig som andelen aktivt utilfredse og passivt resignerte har gått fram. Det ser altså ut til at borgerne i større grad hevder sin rett samtidig som de i større grad preges av avmakt i perioden 1990 til 2000/2001.

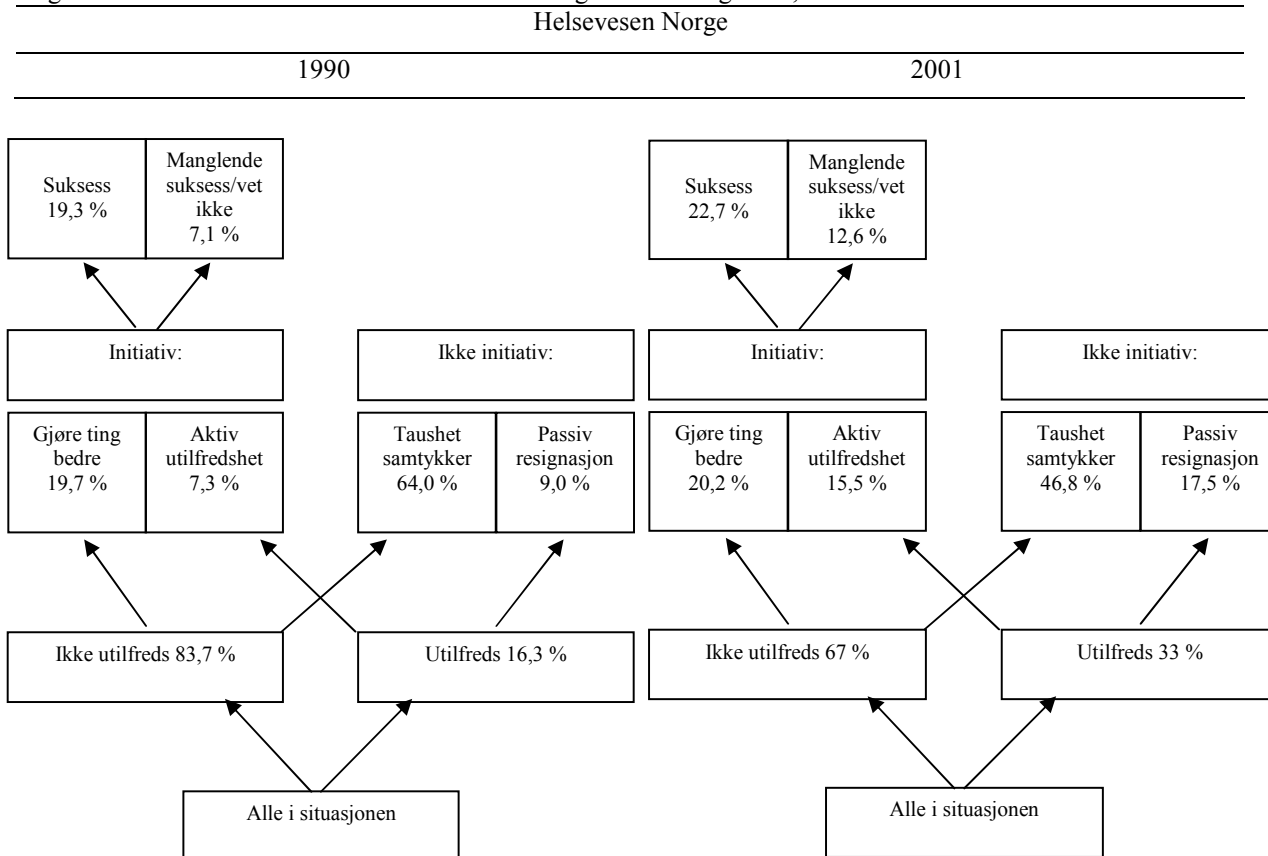
Det markante fallet i taust samtykkende vitner om en endret forståelse av plikter og rettigheter. Dette kan skyldes at man i større grad tar tjenestene for gitt. Dette vil senke terskelen for å gjøre noe med situasjonen om den ikke skulle stå til forventningene. Man blir så å si fortere utilfreds med situasjonen.

Med hensyn til misnøye er det vanskelig å sammenligne tall fra Norge i 1990 og 2001, da svaralternativene vedrørende misnøye var forskjellige, men det ser ut til at misnøyen har økt (se note 1 tabell 5.7). I Danmark brukte man imidlertid den samme skalaen og jeg observerer en lignende endring: misnøyen har økt i det aktuelle tidsrommet. Samtidig ser det ut til at en stadig større del av befolkningen ikke gjør noe for å bedre situasjonen, selv om de er misfornøyd.

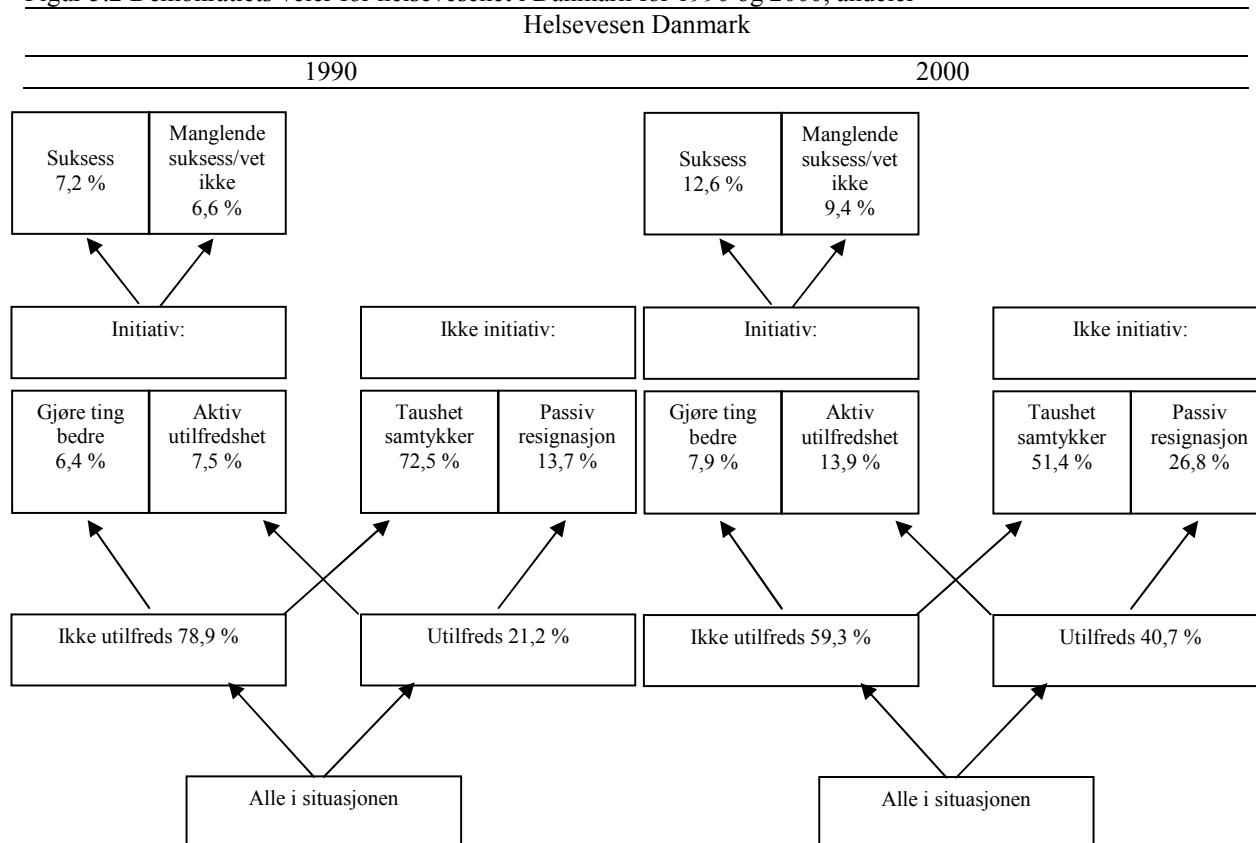
Sett fra et medborgerperspektiv, der alle borgere i størst mulig grad skal ha de samme mulighetene for påvirkning, er det både positive og negative trender. Brukerne av

helsevesenet ser ut til å være mer aktive og mer involvert i egen og pårørendes situasjon i helsevesenet. Samtidig tar en økende andel ikke initiativ for å løse sine problemer. Dette kan være et problem da brukernes medvirkning er og skal være en stadig viktigere påvirkningsfaktor innen helsevesenet (NOU 2005: 3). På bakgrunn av de tallene fra tabell 5.7 kan nær demokratiets veier for helsevesenet i Danmark og Norge i tidsrommet 1990 til 2000/2001 skisseres.

Figur 5.1 Demokratiets veier for helsevesenet i Norge for 1990 og 2001, andeler

Figur 5.2 Demokratiets veier for helsevesenet i Danmark for 1990 og 2000, andeler

Den store forskjellen med hensyn til helsevesenet i Norge i 1990 og i 2001 er først og fremst at andelen utilfredse har doblet seg i tidsrommet 1990 og 2001. Denne misnøyen kanaliseres i like stor grad i passiv og aktiv misnøye. Andelen som har tatt et initiativ har økt fra 27,0 % til 35,7 %. Med hensyn til gjennomslag ved initiativ ser vi at suksessraten for norske brukere av helsevesenet har økt noe fra 19,3 til 22,7, men endringen er ikke dramatisk.

Endringen i Norge skyldes i hovedsak tre forhold. For det første kan det være, slik det hevdes i NOU 2005: 3, at befolkningen i større grad tar kontroll over egen situasjon. For det andre kan det skyldes at systemet faktisk er blitt mer brukerorientert og dermed gjør handling mulig. For det tredje kan det skyldes en endring i den demokratiske deltagelsen der borgerne i større grad benytter de kanalene som gir størst gevinst. Er det slik at endringene skyldes et mer brukerorientert system forventes en økning i gjennomslag ved initiativ. Dette får liten støtte hva angår utviklingen i Norge.

For Danmarks del ser vi den samme tendensen der andelen utilfredse er doblet. Til forskjell fra situasjonen i Norge er andelen utilfredse større i Danmark og det ser ut til at økningen i misnøye i større grad enn i Norge fører til passiv og ikke aktiv misnøye, andelen avmektige i Danmark har steget fra 13,7 % i 1990 til 26,8 % i 2000. Andelen som har tatt initiativ har steget fra 13,9 % til 21,8 %, men til forskjell fra Norge finner jeg en relativt stor

økning i gjennomslag ved initiativ. Andelen suksessfulle i Danmark har steget fra 7,2 % til 12,6 %. Med hensyn til Danmark ser det ut til at avmakten øker, men blant de som tar et initiativ er det flere som får gjennomslag. Dette kan tyde på en endring i lagdelingen av det danske samfunnet der et mindretall benytter mulighetene til å påvirke, samtidig som en større andel avstår fra å handle.

Forskjellen mellom de to landene i 2000/2001 er altså at det i Danmark finnes flere utilfredse og avmektige, en lavere andel initiativrike og en lavere, men stigende andel autonome. Den lave andelen gjennomslag (for både 1990 og 2000/2001 ligger den danske suksessraten ca 10 prosentpoeng lavere enn den norske) kan bidra til å forklare at danskene har lavere tiltro til egne påvirkningsmuligheter innen helsevesenet og den økte bruken av exit-muligheter.

Jeg har muligheten til å sammenligne de to avgrensningene av avmakt diskutert i kapittel 3. Der Goul Andersen og Petersson i hovedsak ser avmakt som misnøye uten påfølgende handling, ser Hernes avmakt som forsøk uten suksess. For helsevesenet ser det ut til at en definisjon av avmakt basert på suksess er snevrere enn en som er basert på misnøye. Det er således flere som defineres som avmektige ved bruk av Goul Andersens strategi enn Hernes'. Legges de to avmaktdefinisjonene sammen har den totale andelen avmektige steget fra 16 % til 31 % i Norge og 20 % til 36 % i Danmark.

En bekymring knyttet til økende brukermedvirkning er at borgerne i forskjellig grad klarer å benytte seg av tilbudet. Er dette tilfellet, forventer jeg å se særtrekk ved de avmektige, og likeledes ved de autonome. Tabell 5.8 viser avmektige og autonome innen helsevesenet etter kjønn, alder og utdanning:

Tabell 5.8 Avmektige og autonome innen helsevesenet, etter kjønn, alder og utdanning, andeler¹

	Norge				Danmark			
	1990 ²		2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	113	242	275	356	101	122	257	121
Mann	10,9	68,3	19,1	64,8	15,6	50,6	26,5	51,1
Kvinne	7,2	76,2	16,0	63,9	8,5	54,6	27,1	62,0
18-29 år	11,1	73,8	25,8	55,8	20,4	51,1	40,6	60,0
30-39 år	8,3	70,0	20,9	53,7	18,0	47,2	24,3	51,1
40-49 år	11,2	74,0	18,8	61,0	9,7	64,2	26,0	50,0
50-59 år	(4,6)	69,1	12,9	68,2	(10,0)	46,4	21,2	61,2
60-69 år	10,4	80,6	7,6	82,2	(9,7)	51,7	19,5	58,6
70 + år	-	73,9	13,0	74,5	(10,0)	55,6	36,7	(100)
7. klasse eller kortere	7,2	72,5	12,7	71,4	11,1	52,0	31,8	65,4
9/10-årig grunnskole eller realskole	10,0	75,0	15,0	65,1	14,5	56,3	26,0	47,3
Eksamen artium eller lignende	10,3	72,8	20,8	57,1	14,4	46,3	25,7	69,4
Fagbrev eller lignende	-	-	18,1	68,6	17,9	57,1	28,6	52,0
Universitets- eller høyskoleutdanning med 1-2 års varighet +	-	-	20,1	67,9	(12,5)	27,8	27,2	64,7
Universitets- eller høyskoleutdanning med 3-4 års varighet	-	-	16,9	60,7	(12,2)	58,1	20,7	66,7
Universitets- eller høyskoleutdanning med 5 + års varighet	-	-	16,5	72,9	-	(40,0)	23,5	62,1

¹ Tallene viser andelen av en verdi, for eksempel menn, som har den angitte statusen

² For N1990 ble respondentene spurt om å fylle inn utdanning for hånd. Disse resultatene ser ikke ut til å ha blitt kodet.

Når det gjelder betydningen av kjønn for avmakt er det en større andel blant menn enn blant kvinner som defineres som avmektige i alle undersøkelsene unntatt D2000. Forholdet ser ut til å være relativt konstant i Norge. Både i 1990 og 2001 er andelen avmektige menn rundt 3 % høyere enn avmektige kvinner. I Danmark finner vi en annen utvikling. Forskjellene mellom menn og kvinner i helsevesenet i 1990 er store. Hele 15,6 % av mennene mot 8,5 % av kvinnene defineres som avmektige. Det er ingen forskjeller 10 år senere.

Med hensyn til kjønns betydning for autonomi finner vi en annen tendens. Der norske kvinner i større grad enn menn var autonome i 1990 er denne forskjellen borte i 2001. I Danmark ser det ut til at forskjellene mellom kjønnene i stedet har økt. Fra en situasjon der menn og kvinner var autonome i relativt lik grad i 1990 har andelen kvinner definert som autonome økt relativt mer enn andelen menn.

Forskjellene mellom kjønnene kan for begge land ha sammenheng med at kvinner har hyppigere kontakt med helsevesenet, men det kan også være at helse og omsorg anses for å være et ansvarsområde for kvinner som derfor lærer hvordan man skal lykkes. Sistnevnte mulighet får støtte ved at kvinner i større grad enn menn defineres som autonome, de får i større grad enn menn gjennomslag for sine forsøk.

Med hensyn til alderens betydning for avmakt og autonomi ser det for Norges del ut til at avmakten synker og autonomien øker med økende alder. Situasjonen i Danmark er lik med hensyn til avmakt. En mulig grunn til dette er at de eldre har vært i kontakt med helsevesenet flere ganger og derfor har lært hva som er mulig å få til. Dette øker handlekompetansen og senker forventningene. Med hensyn til utdanning er det vanskelig å se klare trender.

Jeg har ikke muligheten til å undersøke avmakt direkte ved hjelp av regresjonsanalyse¹⁷. Imidlertid kan jeg undersøke sammenhengen mellom graden av gjennomslag for initiativ, det vil si de autonome, og bakgrunnsvariablene kjønn, alder, utdanning, husstandens bruttoinntekt og lederansvar.

Logistisk regresjon med vellykket initiativ innen helsevesenet i Norge (2001) som avhengig variabel (se vedlegg 2.1) viser at kun alder har en signifikant sammenheng på graden av gjennomslag. Sammenhengen er relativt sterk. Dette kan være en effekt av læring slik omtalt over. Utdanning, bruttoinntekt eller lederansvar ser ikke ut til å ha noen større effekt. Disse resultatene er i overensstemmelse med hva Andreassen og Johansen fant i *Møtet med velferdsstatens institusjoner* hvor de også kontrollerte for den type kontakt personene hadde hatt med helsevesenet (mindre alvorlig, alvorlig og innlagt). Sammenhengen de fant var imidlertid en god del svakere. Dette er mest sannsynlig et resultat av kodingen av aldersvariabelen. For å kunne sammenligne på tvers av de fire datasettene er denne kodet i intervaller (se tabell 5.8).

I Danmark (2000) er det ingen sammenheng mellom bakgrunnsvariablene kjønn, alder, bruttoinntekt og gjennomslag (se vedlegg 2.2). Imidlertid er det en positiv sammenheng mellom utdanning og gjennomslag. Dette gir støtte til det jeg så i forbindelse med de nærdemokratiske veiene for Danmark 1990 og 2000 der misnøye kanaliseres i avmakt i større grad enn initiativ, men der de som tar initiativ ser ut til å lykkes i større grad enn før.

¹⁷ En mulighet kunne være å slå sammen de to dikotome variablene misnøye (*ja/nei*) og initiativ (*ja/nei*), men dette viser seg å gi et dårlig resultat da korrelasjonen mellom de to er lav.

5.4 Deltagelsens effekter for helsevesenet

Jeg har tidligere pekt på to mulige sammenhenger mellom deltagelsen i nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene. En økende deltagelse i nærdemokratiet kan enten skyldes en tiltagende sneversynthet der borgerne i stadig større grad konsentrerer seg om sine individuelle livsprosjekt, eller det kan skyldes at utøvelse av makt i nærdemokratiet er det mest hensiktsmessige for å oppnå ønsker innen helsevesenet. Om det siste er tilfellet forventes det at de autonome og de avmektige bruker sine begrensede demokratiske ressurser på forskjellige måter.

For å teste dette har jeg laget en modell som undersøker betydningen av sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen for graden av gjennomslag innen helsevesenet (se vedlegg 2.1 og 2.2). Både andelen avmektige og autonome har økt. Ved å undersøke hvordan de to gruppene forholder seg til de andre demokratiske kanalene, og hvordan de anser egne muligheter til deltagelse kan betydningen av ulike bakgrunnsvariabler for avmakt og autonomi undersøkes. Hva angår avmakt har jeg presentert to mulige grunner. For det første kan den økende avmaktsfølelsen være et resultat av svekket sosial kapital. For det andre kan den være et resultat av borgernes empowerment, det vil si borgerne følelse av å bli hørt og makthavernes respons. Tabell 5.9 viser sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen blant de som er definert som autonome og avmektige.

Tabell 5.9 Effekter av deltagelse innen helsevesenet, avmektige og autonome, andeler og gjennomsnitt¹

	Norge				Danmark			
	1990		2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	113	242	275	356	101	122	257	121
Sosial tillit ²	50,4	56,0	18,3	19,7	-	-	18,4	19,8
Tilknytning til nærmiljø	-	-	12,5	13,5	-	-	13,0	13,8
Medlemskap ³	1,3	1,7	2,8	3,5	2,8	3,4	3,2	3,9
Deltagelse ³	0,7	1,0	1,4	1,8	0,7	0,9	1,5	2,1
Politisk interesse (andel) ⁴	60,2	66,1	56,0	63,7	58,4	63,1	56,8	67,8
Intern effektivitet	-	-	8,0	8,2	-	-	10,4	12,0
Ekstern effektivitet	-	-	7,4	7,2	-	-	8,8	9,6
Intern effektivitet ⁵	63,4	57,0	65,5	65,0	49,5	41,0	67,2	56,7
Ekstern effektivitet ⁶	61,1	57,0	74,2	74,1	-	-	76,2	73,3
Tillit til kommunestyret	-	-	4,8	5,1	-	-	5,5	5,8
Tillit til regjeringen	-	-	4,7	5,0	-	-	5,1	5,2
Valgdeltagelse ⁷	86,7	88,8	84,0	88,5	91,0	93,3	83,7	95,8

¹ Resultatene viser gjennomsnitt og andeler kun for de to undersøkte gruppene

² For N1990 måles andelen som svarer de kan stole på folk

³ Svaralternativene for variablene medlemskap og deltagelse var forskjellige for alle undersøkelser.

Gjennomsnittelig antall medlemskap vil derfor variere en del.

⁴ Andel meget og ganske interessert

⁵ Spørsmål: *Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om*, andel helt og nokså enige, gjelder alle undersøkelser

⁶ Spørsmål: *De som sitter på stortinget og bestemmer tar ikke mye hensyn til det vanlige folk tror og mener*, andel helt og nokså enige, gjelder N1990, N2001, D2000

⁷ Stemte ved siste stortingsvalg, andel som svarte *Ja*

Som tidligere nevnt har både andelen avmektige og autonome økt i tidsrommet 1990 til 2000/2001. Antagelsen om tiltagende sneversynthet forutsetter en nedgang i politisk interesse og bruk av organisasjons- og valgkanalen. Et hovedtrekk ved resultatene er at blant de som har tatt initiativ og fått gjennomslag er det en større andel tillitsfulle og politisk interesserte enn blant de misfornøyde initiativløse. Jeg ser den samme sammenhengen ved intern effektivitet. En større andel blant de avmektige svarer bekreftende på at politikk er innviklet og at de folkevalgte ikke lytter. Dette er som forventet.

Imidlertid er det usikkert om forskjellen er så stor at man kan si at de som er avmektige innen helsevesenet også er passive på andre områder. For politisk interesse ser det ut til å være en relativt stor forskjell mellom de avmektige og de autonome. Dette kan styrke antagelsen om at passivitet innen nærdemokratiet og innen andre demokratiske kanaler er beslektet. Det resultatene imidlertid tilbakeviser er at antagelsen om at engasjement i

nærdemokratiet går på bekostning av engasjement i det store demokrati. Det ser i stedet ut til at de som engasjerer seg på ett område også engasjerer seg på andre områder.

Med hensyn til politisk interesse ser det ut til at denne har vært relativt stabil i begge land, men de autonome utmerker seg som mer politisk interesserte enn de avmektige. Det ser ikke ut til at andelen meget og ganske politisk interesserte har endret seg nevneverdig over tid.

Empowerment ser ut til å ha innvirkning på graden av avmektighet i Danmark. Det er gjennomgående flere avmektige enn autonome dansker som sier seg enige i utsagnet ”politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om”. Jeg finner ikke denne sammenhengen for Norge eller mellom ekstern effektivitet og avmakt/autonomi.

Når det gjelder valgdeltagelse ser man at andelen som svarer at de stemte ved siste stortingsvalg er veldig høy. Dette kan skyldes at folk er tilbøyelige til å svare bekræftende på spørsmål om valgdeltagelse. Det kan også skyldes skjevheter i utvalget. I kapittel 4.1.2 så vi at de med god utdanning var overrepresentert i utvalget i N2001. Dette kan ha betydning for andelen som svarer at de stemte ved siste stortingsvalg, i den grad det er en sammenheng mellom utdanning og valgdeltagelse. Imidlertid ser vi overrepresentasjon av valgdeltagende i alle undersøkelsene, også der det ikke er rapportert om skjevheter i utvalget.

Om samfunnet er preget av en tiltagende sneversynthet der borgerne i stadig større grad orienterer seg mot sine individuelle livsprosjekt forventer jeg at deltagelsen i andre demokratiske kanaler synker for de autonome. Er det heller slik at de avmektige prøver å kompensere for sine manglende initiativ i nærdemokratiet ved å benytte de andre demokratiske kanalene forventer jeg at organisasjonsdeltagelsen og valgdeltagelsen øker.

Med hensyn til den første antagelsen finner vi for Norge at de autonome i 2001 er mer engasjert i stort sett alle kanaler enn hva de var i 1990. Det eneste unntaket er intern effektivitet der situasjonen ser ut til å være uforandret. Med hensyn til Danmark ser vi det samme bildet. Unntaket er, i likhet med Norge, knyttet til følelsen av å kunne fremme sine synspunkt (intern effektivitet), men til forskjell fra Norge ser denne ut til å ha sunket i det aktuelle tidsrommet. Det som kan gi støtte til antagelsen om sneversynthet er at andelen autonome som svarer at de er meget eller noe interessert i politikk ser ut til å ha sunket.

Med hensyn til den andre antagelsen finner vi for både for Norge og Danmark at de avmektige i 2001 er mer engasjert i de fleste kanaler enn hva de var i 1990. Det ser imidlertid ut til å ha vært et fall i følelsen av å kunne fremme sine synspunkt og følelsen av å bli hørt (ekstern effektivitet). I tillegg ser vi et fall i den politiske interessen blant de avmektige. Dette

kan gi støtte til antagelsen om at de avmektige engasjerer seg i andre kanaler, men fallet i politisk interesse tyder på at økningen i engasjement har med andre grunner å gjøre og at de avmektige innen helsevesenet også er avmektige i samfunnet for øvrig.

Logistisk regresjon med gjennomslag innen helsevesenet i Norge (2001) som avhengig variabel viser en statistisk signifikant sammenheng mellom sosial tillit og gjennomslag (se vedlegg 2.1). Denne sammenhengen holder seg også når jeg kontrollerer for politisk interesse og empowerment. Dette kan for det første skyldes at de som svarer at de stoler på andre og mener andre er hjelpsomme og reale i større grad enn andre er fornøyde med det resultatet de oppnår. En annen grunn kan være at de faktisk får gjennomslag for sine ønsker i større grad enn andre fordi deres framgangsmåte bygger på tillit. Fra helsevesenets side kan det være lettere å imøtekomme ønsker fra personer som er tillitsvekkende. Jeg finner ingen sammenhenger mellom politisk interesse og empowerment og gjennomslag.

Med hensyn til sosial kapital finner jeg det samme resultatet i Danmark. De med større grad av sosial tillit får i større grad enn andre gjennomslag for sine ønsker. Denne sammenhengen holder seg når jeg kontrollerer for politisk interesse og empowerment. I tillegg ser jeg en relativt sterk positiv sammenheng mellom gjennomslag og tillit til kommunestyret. Dette tyder på at det er de som har tillit til de institusjonelle kanalene som lykkes. Det må imidlertid tas høyde for feil av type II da antallet tilfeller er lavt.

5.5 Oppsummering

En stor andel av både nordmenn og dansker har vært i kontakt med helsevesenet de siste 12 månedene. I møtet med helsevesenet syntes nordmenn både i 1990 og i 2000/2001 at de har bedre muligheter til å påvirke egen eller pårørendes behandling enn hva danskene syntes. Vurderingen av egne påvirkningsmuligheter ser ut til å ha betydning for andelen som faktisk tar et initiativ. Både i 1990 og i 2000/2001 lå andelen initiativrike nordmenn over 10 prosentpoeng høyere enn for dansker. Jeg finner imidlertid ingen statistiske signifikante forskjeller med hensyn til hvilke kanaler de tar i bruk. Dette tyder på at det er andre forhold enn fastlegeordningen som bidrar til borgenes handlingsevne. Det kan også skyldes at antallet observasjoner var lavt.

I begge land ser vi en utvikling der misnøyen øker og kanaliseres både i aktiv og passiv misnøye (avmakt). Dette ledsages av et kraftig fall i andelen passivt fornøyde. Den aktive misnøyen fører til større grad av gjennomslag i Danmark enn i Norge. Med hensyn til

hva som har betydning for gjennomslag (autonomi) innen helsevesenet har vi sett at økende alder har en positiv effekt i Norge og at utdanning har en positiv effekt i Danmark.

Det er vanskelig å se sammenhenger mellom politisk interesse og valg av demokratiske kanaler. Jeg finner at andelen meget og ganske politisk interesserte har sunket både for de avmektige og de autonome i alle undersøkelsene unntatt D2000. Jeg ser òg en økning i andelen som mener at politikk er innviklet og at politikerne ikke tar hensyn til hva folk mener.

Det er en sammenheng mellom sosial tillit og gjennomslag i begge land, i Danmark ser det ut til at systemtillit også er av betydning. Resultatene gir liten støtte til antagelsen om en tiltagende sneversynthet der borgerne i stadig større grad veder seg mot egne livsprosjekt på bekostning av andre demokratiske kanaler. Det ser heller ut til at pilen går den andre veien; de som lykkes med sine initiativ innen helsevesenet er mer engasjerte i både organisasjoner og i valg enn de passivt resignerte.

Med bakgrunn i de foregående analysene kan jeg tilbakevise alle fire hypoteser presentert i kapittel 3. Det er forskjeller i den nærdemokratiske deltagelsen innen helsevesenet i Norge og Danmark. Det er også endringer i avmakt og autonomi i den aktuelle perioden og vi ser forskjeller ved de avmektige og de autonome med hensyn til sosiodemografiske bakgrunnsvariabler. Likeledes har vi sett at det er en endring i politisk interesse og deltagelse i valg- og organisasjonskanalen blant de avmektige og de autonome i perioden 1990 til 2000/2001. Denne ser imidlertid ikke ut til å understøtte antagelsen om en tiltagende sneversynthet.

6 Avmakt og autonomi innen skolevesenet

Foreldre har lenge hatt både formelle og uformelle rettigheter knyttet til grunnskolens drift og organisering og det er foreldrene som har hatt det overordnede ansvaret for barnas utdanning og utvikling. Siden Allmueskoleloven fra 1848 har foreldrene hatt en sentral rolle i grunnskolen og allerede i 1889 ble det lovfestet at hver skole skulle ha et tilsynsutvalg der tre av fem medlemmer skulle være valgt av og blant foreldrene. Utvalget skulle i hovedsak uttale seg om drift av skolebygningene.

Allmueskoleloven ble i 1969 erstattet av Grunnskoleloven. Denne loven foreskrev et foreldreråd ved hver skole som har som oppgave å skape god kontakt mellom hjem og skole, legge til rette for trivsel og positiv utvikling hos elevene og skape kontakt mellom skole og lokalsamfunn. Dette foreldrerådet, med alle foreldre til barn i grunnskolen som medlemmer, skal velge et arbeidsutvalg (Foreldrerådets arbeidsutvalg, FAU) bestående av foreldre fra hvert klassetrinn. Formålet er å fremme foreldrenes fellesinteresser (Opplæringsloven § 11-4). I tillegg inngår foreldrerådet i et samarbeidsutvalg sammen med representanter fra lærerne, elevene og andre tilsatte ved skolen. I tillegg til disse stiller rektor og en representant fra kommunen. Samarbeidsutvalget rolle er rådgivende, kontaktskapende og samordnende og har rett til å uttale seg om alle forhold som har med skolen å gjøre.

Foreldrene har en sentral rolle når det gjelder flytting av barn til en skole eller klasse, vurdering av undervisningstid, vurdering av behov for spesialundervisning eller pedagogisk-psykologiske tjenester, vurdering av tiltak for å bedre trivselen og redusere konflikter ved skolen, vurdering av arbeidsmiljøet på skolen og vurdering av den enkelte elev (St.meld. nr. 14 (1997-98): 8).

I Danmark deles grunnoppfatningen om at det er foreldrene som har hovedansvaret for barnets utdanning. I likhet med Norge har Danmark ingen skoleplikt, men foreldre er pliktige til å sørge for at barn får opplæring. Til forskjell fra Norge har danske kommuner en relativt stor grad av selvstyre der private skoler har rett til offentlig støtte og der foreldre har muligheten til å starte egne skoler. Allerede i 1933 ble det tillatt med foreldreråd i skolen, men dette rådet hadde liten mulighet til å påvirke skolen. Foreldrerådet ble i 1949 erstattet med et skoleutvalg og slike utvalg ble obligatoriske i 1970 (St.meld. nr. 14 (1997-98): 12).

Det er mange likhetstrekk ved utviklingen av norske og danske foreldrenes formelle rettigheter i grunnskolen. I begge land ble de tidlig tatt med på råd og i begge land har foreldre hatt muligheter til å komme med råd knyttet til skolens virke. Det er først i 1989, ved endringer av den danske Folkeskoleloven, at reelle forskjeller med hensyn til danske og

norske foreldres posisjon overfor skolen kan påpekes. I den danske Folkeskoleloven fra 1989 erstattes skoleutvalget med et skolestyre med reelle styringsmuligheter (St.meld. nr. 14 (1997-98)).

Med unntak av økonomiske tilskudd og arbeidsgiverkompetanse har skolestyret mulighet til å organisere undervisningen, herunder timeantall, valgfag og spesialundervisning, samarbeidet mellom hjem og skole, fordeling av arbeid lærerne imellom og fellesarrangementer i skolens regi. I de tilfeller der kommunen aksepterer det kan skolestyrene godkjenne skolens budsjett og fastsette ordensregler. I tillegg er skolens leder ansvarlig overfor skolestyret og kommunen. Skolestyret er sammensatt slik at foreldrerepresentantene, valgt for fire år av gangen, har flertall. Sammenlignet med foreldrerådet i den norske skolen, som kun har en rådgivende rolle, har altså det danske skolestyrets reelle muligheter til påvirkning.

Da de danske skolestyrer ble opprettet i 1989, kan det antas at norske og danske foreldres påvirkningsmuligheter i stor grad er sammenfallende i 1990, men ulike 10 år senere. Likeledes forventes det at en eventuell effekt av de danske skolestyrene vises i medborgerundersøkelsene fra 2000/2001. Den norske medborgerundersøkelsen fra 1990 tok dessverre ikke for seg skolevesenet. Som vi ser av tabell 6.1 er det ca en fjerdedel av nordmenn og dansker som har barn i skolepliktig alder.

Tabell 6.1 Barn i skolepliktig alder i Norge og Danmark, 1990 og 2000/2001, andeler

	Norge		Danmark	
	2001	1990	1990	2000
Barn i husstand i skolepliktig alder (1.-10. klassetrinn)	26,1	22,9	22,9	25,2
(N)	599	463	463	414

Kilde: medborgerundersøkelsene N2001, D1990 og D2000

I dette kapitlet vil jeg først undersøke hvordan foreldre til barn i grunnskolen anser sine muligheter for å påvirke barnas skolesituasjon. Deretter vil jeg se nærmere på hvordan de faktisk deltar. Til slutt vil jeg undersøke de avmektige og de autonome for å kunne besvare hypotesene presentert i kapittel 3.

Om den institusjonelle forskjellen mellom Norge og Danmark har innvirkning på foreldrenes handlingsevne forventer jeg at danske foreldre føler at de har større påvirkningsmuligheter, at de av denne grunn tar flere initiativ og at de i større grad får gjennomslag for sine ønsker. Skyldes eventuelle forskjeller en generell holdningsendring

blant borgerne forventer jeg at avmakt og autonomi varierer med sosiodemografiske bakgrunnsvariabler.

Det er to grunner til avmakt innen skolesektoren. En grunn kan være høye forventninger som vanskelig lar seg tilfredsstille. De fleste foreldre har store forventninger til barnas skolegang og læring. I den grad skolen ikke imøtekommer disse forventningene kan dette lede til misnøye og avmakt. Da foreldre har relativt stor makt med hensyn til skoleforhold kan det å ikke bli hørt føles desto verre. En annen grunn til avmakt kan følge av informasjonsasymmetrien mellom foreldre og skole. Imidlertid kan jeg anta at denne er liten da alle foreldre er relativt godt informert om skolevesenet, både gjennom egne og barnas erfaringer. Med hensyn til autonomi kan jeg anta at økte rettigheter og større forventninger om deltagelse fra foreldrenes side fører til økende grad av gjennomslag.

Jeg antar at både avmakt og autonomi i stor grad vil avhenge av den enkelte brukers ressurser. Om dette skulle stemme forventer jeg at forskjellige grupper føler forskjellig grad av avmakt, alt etter hvilke ressurser de har tilgang til eller kan benytte seg av, herunder sosial kapital.

Jeg forventer også at den institusjonelle forskjellen mellom det danske og norske skolevesenet er av betydning og det vil være interessant å se om denne forskjellen har innvirkning på hvem som deltar. Det er mulig at foreldrerepresentasjonen domineres av ressurssterke foreldre og at foreldre som ikke føler at de har den nødvendige kompetansen kvier seg for å delta.

Ved å undersøke de avmektige og de autonome i tidsrommet 1990 til 2000/2001 kan endring i borgernes grad av misnøye og initiativ og eventuelle effekter av dette i samfunnet generelt undersøkes. En analyse av de autonome og de avmektige vil bidra til å besvare studiens hovedspørsmål: er en eventuell endring i deltagelsen de siste ti årene et resultat av en tiltagende sneversynthet der borgerne i større og større grad orienterer seg mot individuelle livsprosjekt. Er dette tilfellet, forventer jeg å se at økende grad av gjennomslag som bruker fører til minsket engasjement i organisasjons- og valgkanalen. Skulle det motsatte være tilfellet, forventer jeg en additiv effekt der nærdemokratiets avmektige også er passivt resignerte på andre områder og at de som tar initiativ og lykkes, de autonome, også tar initiativ innen organisasjonskanalen eller valgkanalen.

Andreassens og Skjøld Johansens (2002) grundige gjennomgang av deltagelsen innen det norske helse- og skolevesenet tar for seg borgernes misnøye, initiativ og gjennomslag. Denne studien vil i noen grad ta for seg de samme temaene, men hovedfokuset vil være endringen i avmakt og autonomi i Danmark i Norge i tidsrommet 1990 til 2000/2001.

6.1 Vurdering av påvirkningsmuligheter

Barn tilbringer en stor del av livet på skolen. Dette gjør at foreldrenes kontakt med skolevesenet strekker seg over lang tid. Alle foreldre har engang vært elever. I tillegg er den type kunnskap som formidles i grunnskolen av kjent karakter. Alt dette vil bidra til en liten grad av informasjonsasymmetri mellom foreldre og skole. Jeg går derfor ut fra at foreldre føler de har relativt gode muligheter til å gripe inn i barnas hverdag om de mener det er nødvendig. Forventede maktmekanismer innen skolevesenet slik definert av Johansen og Andreassen er sammenfattet i tabell 6.2.

Tabell 6.2 Maktmekanismer i relasjonen mellom foreldre og skolevesenet

	Adgangskontroll	Exit	Voice
Skolevesenet	Nei	Begrenset	Godt tilrettelagt

Kilde: Johansen & Andreassen 2002

Både med hensyn til adgangskontroll og exit-muligheter forventer jeg at situasjonen er lik i de to landene. Imidlertid antas det at voice-mulighetene er bedre i Danmark enn i Norge. Om de danske skolestyrene har en betydning for foreldres deltagelse i skolevesenet forventer jeg å se at danskene har større tro på egne påvirkningsmuligheter enn nordmenn. Dette ser ut til å få støtte i Tabell 6.3.

Tabell 6.3 Vurdering av påvirkningsmuligheter i skolevesenet, Danmark og Norge, 1990 og 2000/2001, andeler¹

	meget gode	gode	verken eller/vet ikke	dårlige	meget dårlige	god ÷ dårlig ³	(N)
Norge							
Skolevesen (2001) ²	5,8	24,1	38,1	24,3	7,7	-2,1	585
Danmark							
Skolevesen (1990)	22,0	47,5	22,0	7,3	1,7	+60,5	463
Skolevesen (2000) ²	13,8	36,7	33,2	13,3	3,1	+34,1	392

¹ Viser fordelingen av de som har svart at de er foreldre til barn i grunnskolen

² For N2001 og D2000 ble 3 variabler med 11 verdier hver slått sammen til 1 variabel med 5 verdier

³ Andel meget gode og gode ÷ andel dårlige og meget dårlige

Med forbehold om at tall fra 1990 ikke er direkte sammenliknbare med tall fra 2001¹⁸ finner vi at danskene har stor tro på egne påvirkningsmuligheter. Spesielt interessant er den store

¹⁸ I undersøkelsene D1990 brukte man en skala med fem verdier. I undersøkelsene D2000 og N2001 ble det benyttet en skala med 11 verdier. Denne er kodet om til fem verdier

forskjellen mellom Norge 2001 og Danmark i 2000, da spørsmålsformuleringene og svaralternativene var identiske.

Norske foreldre syntes i større grad at de har dårlige eller meget dårlige muligheter til å påvirke der danske foreldre i stor grad anser sine muligheter som gode eller meget gode. Et annet trekk ved danskernes antatte påvirkningsmuligheter, med forbehold om begrenset sammenliknbarhet, er at disse ser ut til å ha blitt mindre gode i perioden 1990 til 2000. Da de institusjonelle forholdene ved de danske skolene har vært konstant i denne perioden kan vi anta at andre forhold, for eksempel økt misnøye, har betydning for følelsen av påvirkningsmuligheter.

Det er imidlertid nærliggende å anta at den store forskjellen i antatte påvirkningsmuligheter mellom danske og norske foreldre har sammenheng med de institusjonelle forskjellene nevnt over, hovedsakelig at danske foreldre i større grad direkte kan påvirke hvordan skolene drives. En annen mulighet er at Danmark er mer desentralisert enn Norge. Dette kan ha ført til at man i Danmark har tradisjon for å ta ansvar lokalt, det faller så å si lettere å engasjere seg for danskene.

Som nevnt over er foreldre i Norge og Danmark pliktige til å sørge for barnas grunnutdannelse. I forbindelse med dette har foreldre en rekke mulige strategier for å påvirke eller endre barnas skolegang. De kan enten prøve å påvirke den gjeldende situasjonen (voice) eller de kan bytte situasjon (exit). I medborgerundersøkelsen N2001 og D2000 ble foreldre med barn i grunnskolen spurt om hvor store exit- og voice-muligheter de mente å ha innen skolevesenet. Tabell 6.4 viser gjennomsnittet av disse antatte mulighetene.

Tabell 6.4 Exit- og voice-muligheter i skolevesenet for N2000 og D2001, gjennomsnitt

	Norge 2001	St. avvik	Danmark 2000	St. avvik	
Hvor stor mulighet mener du at du har til å...?					
- påvirke undervisningens form og innhold	4,2	2,4	5,8	2,4	*
- påvirke det fysiske skolemiljøet	4,7	2,4	5,4	2,4	*
- påvirke måten elevene samhandler med hverandre på skolen	5,4	2,3	6,0	2,2	*
Voice: Gjennomsnitt	4,8		5,8		
- overflytte barnet til en annen skole dersom du ønsker det	5,1	3,0	8,8	2,0	*
- overflytte barnet til en privat skole dersom du ønsker det	5,5	3,4			
Exit: Gjennomsnitt	5,3		8,8		
Total (voice + exit)	5,0		6,5		

* Signifikant forskjell

Som forventet har danske foreldre med barn i grunnskolen jevnt over større påvirkningsmuligheter enn norske foreldre. Forskjellene er relativt store med hensyn til muligheter for å påvirke undervisningens form og innhold (4,2 i Norge mot 5,8 i Danmark). Det er også svært store forskjeller med hensyn til antatte muligheter til å overflytte barnet til en annen skole (5,1 i Norge mot 8,8 i Danmark).

En grunn til dette kan være den tidligere omtalte medvirkningsretten til danske foreldre, deriblant muligheten til å starte egen skole. En annen mulighet er at man i N2001 også stiller spørsmål om muligheten til å overflytte barnet til en privat skole. Dette kan ha innvirket på svarene. En tredje mulighet er at norske myndigheter tradisjonelt sett har vært mer restriktive med godkjenning av ikke-kommunale skolealternativer. Dette kan ha bidratt til å redusere de faktiske mulighetene og dermed de følte mulighetene til å overflytte barnet til en privat skole.

Tro på egne påvirkningsmuligheter er en indikator på demokratiets tilstand og gir et mål på borgerens frihetsfølelse i møtet med institusjonene. Har man ingen antatte muligheter til å påvirke er det vanskelig å se hvorfor man skal gjøre noe som helst. Sett i et europeisk perspektiv ser det ut til at både dansker og nordmenn har stor tro på egne muligheter til påvirkning. Ifølge Goul Andersen er det en sammenheng mellom antatte mulighetene til å påvirke og aksept for ideen om brukerdeltagelse. I Sverige har man vært mer kritisk til brukerdeltagelse, da dette kan svekke det formelle politiske ansvaret. Dette har begrenset delegeringen av makt til for eksempel brukerstyrer slik vi ser i Danmark. Dette kan være en grunn til at brukerdeltagelsen i Sverige er klart lavere, spesielt for skoleområdet (Goul Andersen 2004: 174).

6.2 Faktisk deltagelse

Har man stor tro på egne muligheter til å påvirke kan det forventes at man også tar til ordet om man er misfornøyd. I de fire undersøkelsene ble foreldre med barn i grunnskolen spurt om de ”i løpet av de siste 12 månedene har gjort noe for å forbedre forholdene eller motvirke at det skapes dårligere forhold ved ditt barns skole”. Er det slik at danske foreldre har større antatte muligheter til å påvirke skolen, antar jeg at de i større grad benytter seg av disse.

Tabell 6.5 Bruk av påvirkningsmuligheter innen skolevesenet i Norge og Danmark, 1990 og 2000/2001, andeler

	Andel som i løpet av de siste 12 måneder har gjort noe for å få til forbedringer eller forhindre forverringer				
	Norge		Danmark		
	2001	-	1990	2000	-
- skolevesenet	51,8		43,0	50,7	*

* statistisk signifikant forskjell innad i Danmark 1990 til 2000

- Ingen statistisk signifikant forskjell mellom Danmark og Norge i 2000/2001

Tabell 6.5 viser at det ikke er statistiske forskjeller mellom andelen som har tatt initiativ blant norske og danske foreldre. Dette er noe overraskende da danskene anså sine påvirkningsmuligheter for å være bedre enn hva nordmenn gjorde. Dette kan skyldes at norske foreldre tar andre kanaler i bruk. Det er også noe overraskende at hele 50 % av foreldre har tatt et initiativ overfor barnas skole. Det ser altså ikke ut til at foreldre kvier seg for å engasjere seg i skolen.

Vi ser også at danske foreldre i større grad enn før tar initiativ, på tross av at de syntes de har dårligere påvirkningsmuligheter. Forskjellene mellom Norge og Danmark, og innad i Danmark, tyder på at det er mer som er av betydning for om foreldrene tar initiativ eller ei enn institusjonelle kanaler. En mulighet er at innføringen av skolestyrene gir danske foreldre en følelse av makt, samtidig kan det være en hvilepute for initiativ der man overlater handling til de som er mest engasjerte.

Da undersøkelsene ikke spør om hyppighet av initiativ er det mulig at det totale antall initiativ er høyere enn vist her og at en mindre andel av foreldrene er ansvarlig for størsteparten av initiativene. Om dette er tilfellet forventer jeg en lav grad av misnøye og dermed avmakt blant danske foreldre. Hva har så danske og norske foreldre gjort or å oppnå de ønskede forbedringene?

Tabell 6.6 Hva har man gjort for å påvirke innen skolevesenet? Danmark 2000 og Norge 2001, andeler¹

Nærmere bestemt, hvilke av de følgende gjorde du for å påvirke... (Henvendte seg til...)	Norge	Danmark	
Den umiddelbart ansvarlige (lærer)	83,5	85,8	-
Offentlig kontor	8,7	12,7	-
Politiker eller politisk parti	4,5	6,4	-
Organisasjon eller forening	29,0	5,4	*
Advokat eller juridisk rådgiver	0,3	0,5	-
Media (avis, tv, radio)	2,6	3,4	-
Andre i samme situasjon (foreldre)	52,6	61,3	*
Familie, slektninger, venner	10,6	14,7	-
Exit: skiftet skole	1,9	5,4	*
Annet	8,1	6,9	*
(N)	310	204	

¹ Av de som har tatt initiativ innen skolevesenet

* Signifikant forskjell

- Ingen påvist statistisk signifikant forskjell

De forskjellige svaralternativene i tabell 6.6 kan deles inn i tre hovedpåvirkningskanaler; institusjonen (gjennom læreren eller offentlig kontor), sivilsamfunnet (gjennom organisasjoner og medier) og den personlige sfære (venner og familie). I tillegg kommer exit-mulighetene (bytte skole).

Av de som har tatt initiativ er det ikke overraskende at den vanligste strategien i begge land er å henvende seg til den umiddelbart ansvarlige, det vil si læreren. Vi ser også at en stor andel av foreldrene har tatt kontakt med andre i samme situasjon og at danske foreldre gjør dette i større grad enn norske. Hele 53 % av foreldre i Norge og 61 % av foreldre i Danmark har benyttet seg av dette for å få til forbedringer. På bakgrunn av dette kan vi tenke oss at foreldre med stort sosialt nettverk eller mye sosial kapital i større grad enn andre foreldre tar initiativ og lykkes med dette.

Et annet trekk ved disse påvirkningskanalene er den relativt store og andelen blant danske foreldre (5,4 % mot 1,9 % i Norge) som har benyttet seg av exit-muligheter, det vil si, flyttet barnet til en annen skole. Dette er i samsvar med det presentert i tabell 5.4 vedrørende danske foreldres antatte påvirkningsmuligheter.

Det kanskje mest interessante ved disse resultatene er imidlertid at en mye større andel av norske enn danske foreldre har benyttet seg av det sivile samfunn, det vil si tatt kontakt med en organisasjon eller en forening. Grunnen til dette kan være, som tidligere sett, at norske foreldre vurderer sine påvirkningsmuligheter som dårligere enn danske foreldre. En annen tilknyttet grunn kan være de manglende formelle institusjonaliserte påvirkningskanalene

innen skolevesenet i Norge. Man velger derfor å organisere seg utenfor skolen da man tror at dette skal gi større muligheter til å oppnå forbedringer. Dette kan tyde på at det kanskje er følelsen av påvirkningsmuligheter, og ikke nødvendigvis faktisk påvirkning, som er viktigst for hvordan foreldrene handler. Om dette er tilfellet forventer jeg en relativt stor grad av misnøye blant norske forelder, selv om de i stor grad tar initiativ.

6.3 Nærdemokratiske veier for skolevesenet

Logistisk regresjon (se vedlegg 1.2) viser at det er en klar statistisk sammenheng for alle de fire undersøkelsene mellom initiativ innen skolevesenet og misnøye. Enten man er tilfreds eller utilfreds med situasjonen har man innen skolevesenet mulighet både til å ta et initiativ og å la være. Taust samtykkende og avmektige tar intet initiativ. De som ønsker å forbedre situasjonen, enten fordi de er misfornøyde eller fordi de simpelthen ønsker at ting fungerer bedre, tar initiativ. Andelen nordmenn og dansker som passer inn i disse fire kategoriene er vist i tabell 6.7.

Tabell 6.7 Gjennomsnittlig utilfredshet samt andelen tilfredse og utilfredse, aktive og passive borgere innen skolevesenet, Norge og Danmark, 1990 til 2000/2001

	Norge ²		Danmark	
	2001	1990	1990	2000
Gjennomsnittlig utilfredshet ¹	3,5	1,8	3,7	*
Gjøre ting bedre	26,1	26,6	20,2	
Aktiv utilfredshet	26,3	14,0	30,7	
Taushet samtykker	33,1	49,3	36,5	
Avmakt: passiv resignasjon	14,6	10,0	12,6	
I alt	100	100	100	
Ikke medhold ³	24,4	15,3	18,4	
Medhold	27,6	24,5	33,0	

¹Utilfredshet på en skala fra 0-10 der 0 er ikke utilfreds og 10 er meget utilfreds. Utilfredshet er av Goul Andersen definert som 4-10 på denne skalaen. Dette gjelder for følgende undersøkelser: D1990, D2000, N2001.

²N1990 spurte ingen spørsmål om skoleområdet.

³Kategorien "ikke medhold" inkluderer også de som svarte *vet ikke*.

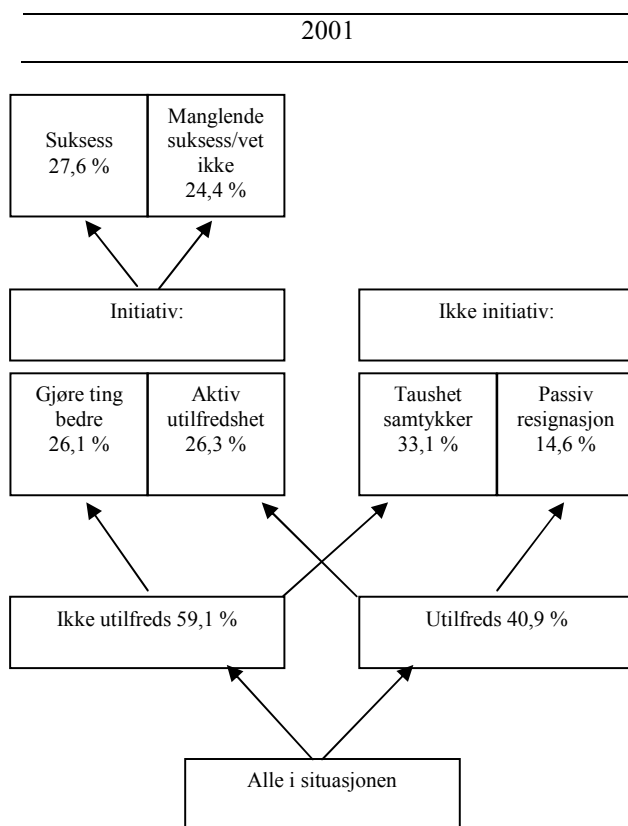
* Statistisk signifikant forskjell mellom D1990 og D2000

For skolevesenet i Danmark ser det ikke ut til at andelen definert som avmektige har steget i særlig grad. Imidlertid ser vi at gjennomsnittelig utilfredshet har økt kraftig og andelen aktivt utilfredse i Danmark er doblet i tidsrommet 1990 til 2000.

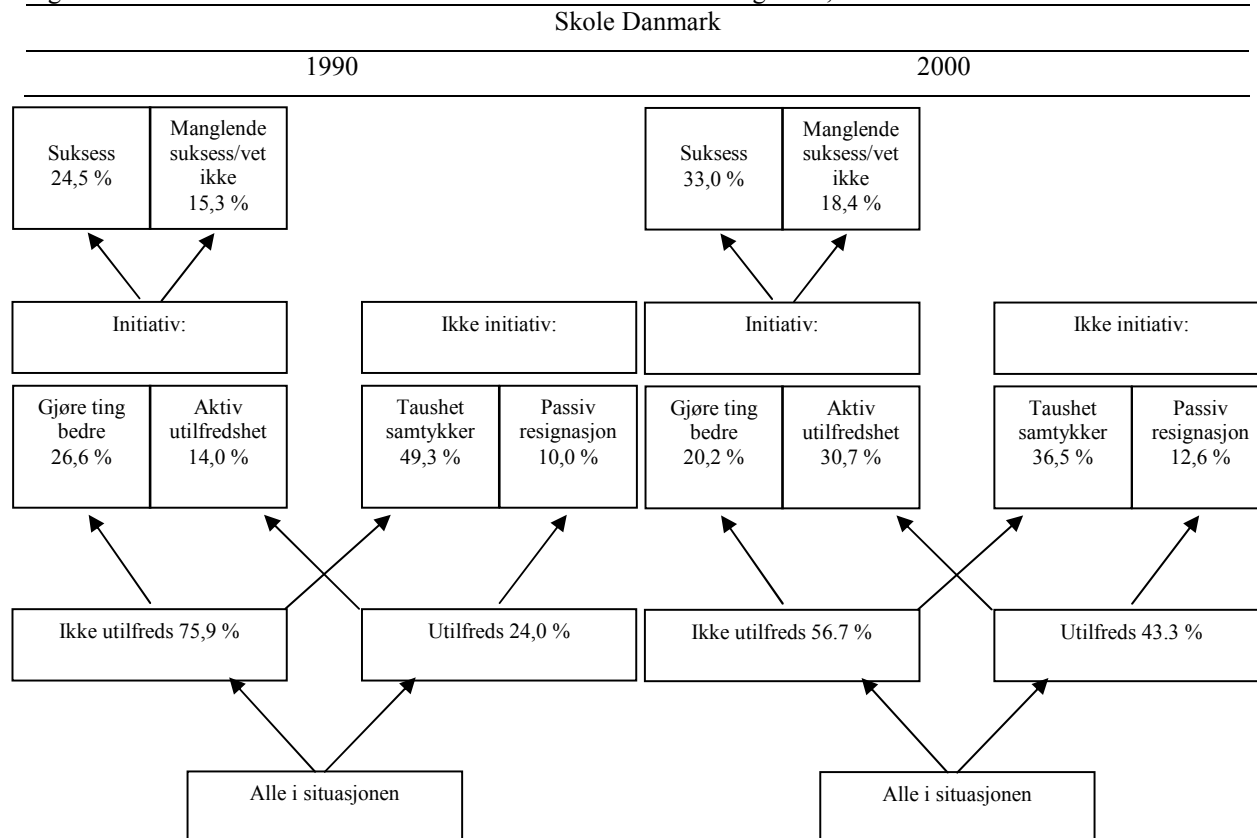
Danske foreldre i skolevesenet vurderer sine påvirkningsmuligheter i større grad enn norske foreldre som gode. Resultatene fra tabell 6.7 indikerer at den økte danske utilfredsheten kanaliseres i initiativ i stedet for avmakt. En grunn til dette kan være, som tidligere nevnt, at det danske skolesystemet etter 1989 i større grad enn før muliggjør voice-mekanismer. En annen grunn kan være at læreren i mindre grad enn før anses for å være en autoritetsperson. Dette kan senke terskelen for å ta opp saker som angår barnas skolegang. Et tegn til fallende autoritetstro kan være den fallende andelen passivt fornøyde.

Sett fra et medborgerperspektiv finner vi altså en positiv trend. Foreldre til barn i grunnskolen deltar i relativt stor grad og andelen avmektige er lav. Samtidig ser vi at det er en mulig sammenheng mellom den institusjonelle forskjellen mellom det norske og det danske skolevesenet og deltagelse. På bakgrunn av tall fra tabell 6.7 kan demokratiets veier for skolevesenet skisseres.

Figur 6.1 Demokratiets veier for skolevesenet for Norge 2001, andeler
Skolevesen Norge

Figur 6.2 Demokratiets veier for skolevesenet i Danmark for 1990 og 2000, andeler

Da det ikke er data for Norge 1990 er det ikke mulig å sammenligne utviklingstrekkene. Imidlertid er deltagelsesprofilene for Norge 2001 og Danmark i 2000 relativt like. Andelen fornøyde og misfornøyde er nesten identiske, imidlertid er det flere som opplever suksess etter initiativ i Danmark enn i Norge. Et interessant trekk er at det er en lik grad av misnøye og en lik andel avmektige i Danmark og Norge. Dette tyder på at det er andre faktorer enn institusjonelle kanaler som er av betydning for foreldrenes misnøye og initiativ.

Med hensyn til forskjellene innad i Danmark ser det ut til at flere danske tar initiativ og opplever suksess i 2000 enn i 1990. Dette tyder på at selv om de danske skolestyrene ikke nødvendigvis fører til en større andel foreldre som tar initiativ, så er det mulig at de øker sjansen for gjennomslag.

Sammenlignes de to forskjellige definisjonene av avmakt diskutert i kapittel 2, ser vi at avmakt som misnøye uten handlig omfatter færre enn avmakt som manglende gjennomslag. Den totale andelen avmektige i Norge er 39 % for skoleområdet. For Danmark har tilsvarende andel økt fra 25 % til 29 %. Dette kan også tyde på at skolestyrenes fører til større grad av gjennomslag, men ikke nødvendigvis mindre grad av avmakt. Dette kan igjen tyde på at det er en del av foreldrene som forblir passive på tross av institusjonelle endringer.

Det å være forelder til barn i grunnskolen er tett knyttet til avgrensede livsfaser. Jeg forventer derfor at det er små forskjeller mellom avmektige og autonome foreldre med hensyn til alder. Imidlertid forventer jeg at utdanning spiller en større rolle for om man er passivt resignert eller aktiv og suksessfull. Tabell 6.8 viser de autonome og de avmektige innen skolevesenet med hensyn til kjønn, alder og utdanning.

Tabell 6.8 Avmektige og autonome innen skolevesenet, etter kjønn, alder og utdanning, andeler¹

	Norge ²		Danmark			
	2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	86	163	23	122	50	131
Mann	16,7	51,0	11,4	59,8	14,2	62,1
Kvinne	12,7	54,9	8,9	62,5	11,2	65,8
18-29 år	-	-	-	-	-	-
30-39 år	15,0	58,7	9,7	66,0	10,7	63,5
40-49 år	14,1	49,0	(8,5)	56,6	14,1	65,3
50-59 år	(15,6)	45,5	-	(77,8)	(14,3)	68,8
60-69 år	-	-	-	-	-	-
70 + år	-	-	-	-	-	-
7. klasse eller kortere	-	-	(14,3)	62,5	-	-
9/10-årig grunnskole eller realskole	(16,2)	(58,3)	9,0	58,5	14,4	72,2
Eksamen artium eller lignende	(11,3)	48,3	-	67,3	9,6	54,3
Fagbrev eller lignende	22,8	50,9	11,0	52,6	15,7	67,3
Universitets- eller høyskoleutdanning med 1-2 års varighet +	13,7	55,2	-	65,0	-	(46,7)
Universitets- eller høyskoleutdanning med 3-4 års varighet	10,7	56,4	-	66,7	11,5	68,4
Universitets- eller høyskoleutdanning med 5 + års varighet	7,6	52,2	-	81,3	-	44,4

¹ Tallene viser andelen av en verdi, for eksempel menn, som har den angitte statusen

² N1990 spurte ikke spørsmål om skoleområdet

Med hensyn til kjønn viser resultatene at det er en større andel menn enn kvinner som omfattes av vår definisjon av avmektighet, men forskjellene er relativt små. Med hensyn til autonomi er andelen menn gjennomgående mindre enn andelen kvinner. Verken for avmakt eller autonomi minsker forskjellene mellom kvinner og menn over tid i Danmark. I stedet finner vi en utvikling der alle gruppene, avmektige og autonome kvinner og menn, stiger.

Den noe høyere andelen autonome blant kvinner kan ha sammenheng med at det er kvinner som tradisjonelt sett har hatt mest av ansvaret for barnas skolegang. De kan derfor dra

nytte av en læringseffekt som gjør dem i bedre stand til å få gjennomslag for ønsker ved barnas skole. Imidlertid, avmektige og autonome sett under ett er det klart at andelen avmektige er relativt lav. Samtidig er andelen autonome høy.

Når det gjelder alder er det vanskelig å se noen sterke trender. Siden det å være forelder til barn i grunnskolen et livsfasefenomen, finner vi tilnærmet ingen personer i den yngste og i de to eldste aldersgruppene. Ved å utelukkende undersøke de misfornøyde og passive (de avmektige) innen skolevesenet blir antallet respondenter såpass lavt at resultatet blir noe unøyaktig. Dette gjelder også antall tilfeller autonome, det vil si de som tar initiativ og lykkes, men i mindre grad enn for de avmektige.

Med hensyn til utdanning er det en tendens til at de med høyere utdanning i mindre grad defineres som avmektige enn de med lavere utdanning. Med hensyn til autonomi er det kun i den danske undersøkelsen fra 1990 mulig å se en tendens til at de med høyere utdanning i større grad enn de med lavere utdanning får gjennomslag for sine initiativ. Det lave antallet tilfeller gjør også her sammenhengene utydelige.

Norske foreldre vurderer sine påvirkningsmuligheter som vesentlig dårligere enn hva danske foreldre gjør. Det ser imidlertid ikke ut til at dette fører til større avmakt blant norske foreldre. Jeg har ikke muligheten til å undersøke avmakt direkte ved hjelp av regresjonsanalyse. Imidlertid kan sammenhengen mellom graden av gjennomslag for initiativ, det vil si de autonome, og bakgrunnsvariablene kjønn, alder, utdanning, husstandens bruttoinntekt og lederansvar undersøkes (se vedlegg 3.1 og 3.2).

Graden av gjennomslag innen skolevesenet i Norge 2001 viser at husholdningens bruttoinntekt har positiv statistisk signifikant sammenheng. Sammenhengen svekkes noe når jeg utvider modellen til å omfatte sosial kapital og politisk interesse. Dette funnet finner jeg igjen hos Andreassen og Skjöld Johansen (2002).

Til forskjell fra resultatene Andreassen og Skjöld Johansen (2002) finner jeg ingen sammenheng mellom alder og gjennomslag i Norge. Dette skyldes mest sannsynlig at alder i vårt tilfelle er kodet i grupper for å gjøre aldersvariabelen sammenliknbar på tvers av datasettene. Videre har lederansvar en negativ sammenheng med gjennomslag. En forklaring kan være at personer med lederansvar i større grad enn de uten forventer å bli hørt og har derfor høyere forventninger til hva de kan få til. Av denne grunn skal det mer til for å anse resultatet som vellykket.

Det er ingen sammenheng mellom kjønn, alder eller inntekt i det danske datamaterialet. Imidlertid finner jeg en negativ sammenheng mellom utdanning og gjennomslag. Grunnen til dette kan være, som for lederansvar i Norge, at de med høyere

utdanning har høyere forventninger til hva som er mulig å få til. Til forskjell fra Norge finner jeg en tendens til at personer med mellom- og topplederposisjoner i større grad enn andre får gjennomslag, men denne sammenhengen er ikke signifikant. Dette kan tyde på at betydningen av lederstatus er en annen i Danmark enn i Norge.

6.4 Deltagelsens effekter for skolevesenet

Vi har tidligere pekt på to mulige sammenhenger mellom deltagelsen i nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene. En økende deltagelse i nærdemokratiet kan enten skyldes en tiltagende sneversynthet der borgerne i stadig større grad konsentrerer seg om sine individuelle livsprosjekt, eller det kan skyldes at utøvelse av makt i nærdemokratiet er det mest hensiktsmessige med hensyn til å oppnå ønsker innen skolevesenet. Om det siste er tilfellet forventer jeg at de autonome og de avmektige bruker sine begrensede demokratiske ressurser på forskjellige måter.

For å teste dette har jeg laget en modell som undersøker betydningen av sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen på graden av gjennomslag innen skolevesenet (se vedlegg 3.1 og 3.2).

Andelen avmektige har holdt seg konstant samtidig som andelen autonome har økt. Ved å undersøke hvordan de to gruppene forholder seg til de andre demokratiske kanalene, og hvordan de anser egne muligheter til deltagelse, kan betydningen av ulike bakgrunnsvariabler som har betydning for avmakt og autonomi undersøkes. Med hensyn til avmakt har jeg presentert to mulige grunner. For det første kan den økende avmaktsfølelsen være et resultat av svekket sosial kapital. For det andre kan den være et resultat av borgernes empowerment, det vil si borgerne følelse av å bli hørt og makthavernes respons. Tabell 6.9 viser sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen blant de som er definert som autonome og avmektige.

Tabell 6.9 Effekter av deltagelse innen skolevesenet, avmektige og autonome, andeler og gjennomsnitt¹

	Norge		Danmark			
	2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	86	163	23	122	50	131
Sosial tillit	19,0	20,6	-	-	19,4	20,3
Tilknytning til nærmiljø	12,6	14,5	-	-	13,7	14,1
Medlemskap ²	2,6	3,9	3,2	4,0	3,4	4,1
Deltagelse ²	1,4	2,3	0,6	1,1	1,9	2,1
Politisk interesse (andel) ³	62,4	64,4	47,8	76,2	56,0	63,4
Intern effektivitet	8,0	9,5	-	-	10,4	11,5
Ekstern effektivitet	7,4	8,5	-	-	9,2	9,7
Intern effektivitet (gjelder alle, andel) ⁴	69,9	54,9	39,1	25,4	69,4	62,6
Ekstern effektivitet (gjelder alle, andel) ⁵	76,8	60,4	-	-	77,6	64,1
Tillit til kommunestyret	4,8	5,3	-	-	5,7	5,7
Tillit til regjeringen	4,7	5,2	-	-	5,8	5,4
Valgdeltagelse ⁶	94,2	89,6	95,7	94,2	93,9	90,1

¹ Resultatene viser gjennomsnitt og andeler kun for de to undersøkte gruppene

² Svaralternativene for variablene medlemskap og deltagelse var forskjellige for alle undersøkelsene.

Gjennomsnittelig antall medlemskap vil derfor variere en del.

³ Andel meget og ganske interessert

⁴ Spørsmål: *Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om*, andel helt og nokså enige, gjelder alle undersøkelser

⁵ Spørsmål: *De som sitter på stortinget og bestemmer tar ikke mye hensyn til det vanlige folk tror og mener*, andel helt og nokså enige, gjelder N1990, N2001, D2000

⁶ Stemte ved siste stortingsvalg, andel som svarte *Ja*

Et hovedtrekk ved resultatene er at blant de som har tatt initiativ og fått gjennomslag er det en større andel tillitsfulle og politisk interesserte enn blant de som ikke har fått gjennomslag for sine initiativ. Det er en relativt stor forskjell mellom de avmektige og de autonome hva angår intern effektivitet, det vil si følelsen av å kunne fremme sin sak. Andelen avmektige innen skolevesenet som svarer bekreftende på at politikk er innviklet er relativt mye høyere enn blant de autonome. Andelen stiger fra 1990 til 2000 i Danmark.

Det er imidlertid intet fall blant de autonome i deltagelsen i de andre demokratiske kanalene. I stedet ledsages den generelle økningen i andelen autonome i Danmark av en økning i både organisasjonsmedlemskap og valgdeltagelse. Dette faller sammen med en relativt stor økning i andelen av de som syntes politikk er komplisert. Blant de avmektige har organisasjonsdeltagelsen steget. I likhet med situasjonen for de autonome har andelen som syntes at politikk er komplisert steget relativt mye¹⁹.

¹⁹ Vi kan bare uttale oss om Danmark, da den norske undersøkelsen i 1990 ikke tok for seg skolevesenet.

Vi kan anta at foreldre til barn i grunnskole er tettere knyttet til hverandre og lokalsamfunnet siden de er i samme situasjon over relativt lang tid. Jeg forventer at sosial kapital, definert som tilknytning til lokalmiljø, tillit, organisasjonsmedlemskap eller organisasjonsdeltagelse, har en relativt stor innvirkning på grad av gjennomslag innen skolevesenet

Resultater fra logistisk regresjon (se vedlegg 1.3) viser at for Norge har tilknytning til lokalmiljøet og i noen grad tillit en statistisk signifikant sammenheng med graden av gjennomslag. Som nevnt over kan dette skyldes at kontakt med andre foreldre gjør det lettere å påvirke den lokale skolen. I tillegg kan det tenkes at personer med sterk tilknytning til lokalmiljøet engasjerer seg i lokalpolitiske spørsmål og ikke gir opp. Dette kan være grunnen til at også politisk interesse ser ut til å ha betydning for gjennomslag for sine initiativ, selv om sammenhengen ikke er statistisk signifikant på 5 % nivå. Med hensyn til tillit kan vi anta at det er lettere å imøtekomme krav fra foreldre som mener folk er ærlige og hjelpsomme.

Jeg finner ingen sammenheng mellom sosial kapital og gjennomslag i det danske datamaterialet fra 2000. Det er heller ingen andre statistisk signifikante sammenhenger å spore. En mulig forklaring på forskjellene mellom Norge og Danmark kan være at sosial kapital blir en viktigere faktor for å lykkes når de institusjonelle kanalene er fraværende. En annen forklaring er at antallet observasjoner er så lavt at egentlige sammenhenger ikke vises (feil av type II).

6.5 Oppsummering

Rundt en fjerdedel av utvalgene i de tre undersøkelsene hadde barn i skolepliktig alder. Det ser ut til å være store forskjeller med hensyn til hvordan norske og danske foreldre bedømmer sine påvirkningsmuligheter overfor barnas skole. På alle indikatorer for antatte påvirkningsmuligheter skårer danske foreldre høyere. Dette kan skyldes at de danske skolestyrene gir foreldrene en følelse av medbestemmelse.

Imidlertid er det et annet bilde når den faktiske deltagelsen undersøkes. I 2000/2001 tar norske foreldre initiativ i større grad enn danske foreldre. Grunnen til dette kan være at skolestyrene først og fremst styrker troen på egne påvirkningsmuligheter, ikke nødvendigvis faktiske muligheter til initiativ. Ved undersøkelser av hvilke kanaler foreldrene tok i bruk for å påvirke er det tydelige forskjeller. Norske foreldre henvendte seg til organisasjoner eller

foreninger i større grad enn det danskene gjorde. Danske foreldre, på sin side, benyttet exit-mulighetene ved å flytte barnet til en annen skole i større grad enn norske foreldre.

Med bakgrunn i tall fra Danmark har den gjennomsnittlige misnøyen økt og andelen passivt fornøyde foreldre sunket. Imidlertid kanaliseres denne misnøyen i stor grad i handling og ikke i passivitet. Vi ser også at andelen autonome har økt i Danmark. Bildet for Norge i 2001 har mange fellestrekk med situasjonen i Danmark i 2000.

Gjennomslag i Norge har positiv sammenheng med husholdningens bruttoinntekt. I tillegg ser det ut til at de som er mellom- eller toppledere syntes de får gjennomslag i mindre grad enn andre. Dette kan tyde på at forventningene om hva som er mulig å få til er vanskelige å oppfylle. Vi ser noe av det samme i Danmark der følelsen av suksess faller med økende utdanning.

I Danmark ser vi en utvikling der politisk interesse synker for de autonome og stiger for de avmektige. Vi finner også at andelen som oppgir at de har stemt ved stortingsvalg har falt i det aktuelle tidsrommet. Dette kan tyde på at en økende grad av suksess innen nærdemokratiet fører til mindre engasjement innen de andre kanalene. Vi finner imidlertid ingen statistikk signifikante sammenhenger mellom gjennomslag og politisk interesse eller organisasjons- og valgdeltagelse. I stedet finner vi en svak positiv sammenheng mellom tilknytning til lokalmiljøet og gjennomslag. Vi ser òg tendenser der politisk interesse og sosial tillit har positiv sammenheng med følelsen av gjennomslag. Dette tyder på at det er andre forhold som spiller inn på foreldres følelse av gjennomslag ved barnas skole.

Med bakgrunn i de foregående analysene kan jeg tilbakevise alle fire hypoteser presentert i kapittel 3. Det er forskjeller i norsk og dansk nærdemokratisk deltagelse innen skolevesenet og at denne er knyttet til påvirkningsmuligheter og ikke initiativ. Vi har sett at det har vært endringer i avmakt og autonomi i den aktuelle perioden. Vi ser også at det er sosiodemografiske kjennetegn ved de avmektige og de autonome. Likeledes har vi sett at det er en endring i politisk interesse og deltagelse i valg- og organisasjonskanalen blant de avmektige og de autonome i perioden 1990 til 2000/2001. For Danmark kan det se ut til at gjennomslag innen skolevesenet har sammenheng med lavere politisk interesse.

7 Avmakt og autonomi innen arbeidslivet

Individets rolle som arbeidstaker skiller seg fra rollen som pasient i helsevesenet eller foreldre til barn i grunnskolen. Der man innen skolevesenet og helsevesenet vektlegger brukerdeltagelse, vil man innen arbeidslivet i stedet vektlegge bedriftsdemokratiet som deltagelseskanal²⁰. I motsetning til helsetjenester og skolegang er arbeid ingen formell rettighet. Man har ikke krav på arbeid, arbeidstakerens rolle er først og fremst å tjene bedriften eller organisasjonen hun er ansatt i. Dette kan ha betydninger for områdets legitimitet. Arbeidslivet er en konfliktarena der følelse av legitime rammer rundt arbeidet må kjempes fram. Av denne grunn antar jeg at i et arbeidsliv som ikke ansees som legitimt syntes arbeidstakerne at de har små muligheter til å påvirke og liten gjennomslagskraft. En følge av dett er at autonomien synker og avmakten øker.

Selv om arbeidstakernes formelle og juridiske situasjon i arbeidslivet ikke har endret seg nevneverdig i perioden 1990 til 2000 kan jeg peke på en rekke strukturelle og institusjonelle utviklingstrekk som vi forventer har en innvirkning på arbeidstakernes følelse av avmakt og autonomi. Tall fra Arbeids- og Inkluderingsdepartementet beskriver et endret arbeidsmarked preget av økt mobilitet der arbeidstakere i stigende grad skifter arbeid.

I første halvdel av 1990-tallet skiftet nær 400 000 av arbeidstakerne jobb hvert år, tilsvarende om lag hver femte sysselsatt. Utover på 1990-tallet observeres en økende tendens til mobilitet blant arbeidstakerne. I årene etter 2000 har mellom 500 000–600 000 arbeidstakere skiftet jobb hvert år, tilsvarende om lag hver fjerde sysselsatt. Mye av mobiliteten er frivillig men noe er også påtvunget, for eksempel ved bedriftsnedlegging. Ansettelse ved nyetablering utgjorde om lag 20 prosent av alle ansettelsene i årene etter 2000, mens om lag 25 prosent av avgangen skyldtes nedleggelse av virksomhet (St.meld. nr. 9 (2006-2007): 28)

Imidlertid er det i det samme tidsrommet en jevn økning av arbeidstakerne som mottar sykepengen og attføringspengen eller er tilknyttet uføreordninger (St.meld. nr. 9 (2006-2007): 38). En økende grad av mobilitet og omveltninger på arbeidsmarkedet forutsetter at arbeidstakerne i økende grad tar kontroll over sin egen arbeidssituasjon og det forutsettes at borgerne må bli mer selvbestemte. De som ikke makter dette kan føle at de ikke strekker til eller ikke har de nødvendige ressursene for å lykkes.

²⁰ For diskusjon av bedriftsdemokrati, se Engelstad m. fl. 2003 og Lande 2003

Ifølge Helga Lande er det tre viktige områder for endring i arbeidslivet i Norge de siste årtiene; endringer innen privat og offentlig sektor, i forholdet mellom arbeidstaker og arbeidstakerorganisasjon og i befolkningens allmenne utdanning.

Innen privat sektor kan det for det første pekes på endrede trekk ved eierskap der eierne er blitt mer aktive og eierskapet dermed mer ustabil. Dette har også sammenheng med økende utenlandsk eierskap. For det andre har det vært en endring med hensyn til bedriftsstyrene. Ifølge Lande har styrene blitt mer profesjonaliserte og økt sin maktposisjon. For det tredje kan vi se endringer i organisasjonsstruktur og lederstil. Omstrukturering og oppkjøp forekommer hyppigere i 2000 enn i 1980. Samtidig har bedriftsledelsene i større grad enn før ønsket medvirkning fra de ansatte.

Innen offentlig sektor er endringene i hovedsak knyttet til hva man ofte kaller New Public Management, der fokuset er effektivisering og omstrukturering. Dette har også ført til større markedstilpasning av tidligere offentlige oppgaver. I tillegg peker Lande på at staten i økende grad delegerer oppgaver til kommunene for økt effektivitet.

I forholdet mellom arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner er LOs posisjon svekket i forhold til de andre hovedorganisasjonene. Dette skyldes i hovedsak en endret jobsammensetning og endret utdanning i befolkningen. Dette har medført at de tidligere stabile båndene mellom LO og NHO og mellom LO og arbeiderpartiet er svekket. Med hensyn til utdanning har vi sett en endring der langt flere tar høyere utdanning i 2000 enn i 1980. Dette gjelder spesielt kvinnene (alle Lande 2003: 14-16).

Som ansatt har man både formelle og uformelle muligheter til å påvirke arbeidsplassen. Arbeidstakernes formelle deltagelse i arbeidslivet er lovfestet i Aksjeloven, § 6-4 og § 6-5 som omtaler de ansattes rett til å velge styremedlemmer, og Arbeidsmiljølovens § 2-3 der ”arbeidstaker skal medvirke ved utforming, gjennomføring og oppfølging av virksomhetens systematiske helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid”.

Aksjeloven fastholder de ansattes rett til representasjon i organisasjonens styrende organer, dette gjelder bedrifter med mer enn 30 ansatte og krever at 1/3 av styremedlemmene og minimum 2 skal velges av og blant de ansatte. Arbeidsmiljøloven hovedmål er å sikre de ansattes mulighet til å påvirke beslutninger gjennom et arbeidsmiljøutvalg der både representanter fra ansatte og fra ledelsen møtes. Alle arbeidsplasser med mer enn 10 ansatte er pliktige til å danne et arbeidsmiljøutvalg hvor halvparten av medlemmene skal representere de ansatte (Lande 2003: 3). I tillegg til disse to lovene, kan det nevnes at det også framforhandles avtaler om bedriftsdemokrati gjennom hovedavtalene.

Et av trekkene ved det danske arbeidsmarkedet som er verdt å nevne er den danske ideen om Flexicurity, som har sin rot i den danske arbeidsmarkedsreformen fra 1993/94. Flexicurity betegner en arbeidsmarkedsmodell som tar sikte på å kombinere fleksibilitet i arbeidsmarkedet og sikkerhet for arbeidstakerne. Ifølge det danske Arbeidsdepartementet kombinerer modellen ”en høy grad af mobilitet mellem jobs med et udbygget socialt sikkerhedsnet for de ledige og en aktiv arbejdsmarkedspolitik” (<http://www.bm.dk/sw607.asp>).

Flexicurity forutsetter en vid tolkning av begrepet fleksibilitet. Begreper bygger på en antagelse om at det finnes mekanismer i arbeidsmarkedet som gjør at markedet kan tilpasse seg både eksterne og interne endringer. Dette ivaretas for det første ved at arbeidsgiverne har mulighet til å justere antallet arbeidstakere gjennom ansettelser og avskjedigelser. For det andre ivaretas fleksibiliteten ved at arbeidstiden kan tilpasses arbeidsmengden. For det tredje ivaretas fleksibiliteten ved muligheten til å omplassere arbeidstakerne etter funksjon og behov og for det fjerde forutsetter flexicurity at man kan tilpasse arbeidstakernes lønn etter behov (<http://www.bm.dk/sw607.asp>).

Denne formen for arbeidsmarkedsregulering kan ha betydning for arbeidstakernes følelse av avmakt og autonomi. På den ene siden føler ifølge det danske Arbeidsdepartementet rundt 7 % av arbeidstakerne at de nesten alltid er stresset på arbeidet og 48 % at de er stresset fra tid til annen. På den andre siden gir ordningen arbeidstakerne muligheten til selv å kontrollere sin arbeidstid. Dette har resultert i at 2/3 av arbeidstakerne hevder de arbeider så mye som de ønsker (<http://www.bm.dk/sw607.asp>). Dette kan føre til en økning i avmaktsfølelsen, der man føler at man ikke har kontroll over eget arbeid, men det kan også føre til en økning i følelsen av autonomi fordi man selv er ansvarlig for eget arbeid.

Det er arbeidstakernes uformelle deltagelse som er hovedanliggende for denne studien. Det jeg ønsker å undersøke er arbeidstakernes subjektive forståelse av egne muligheter til å påvirke egen og andres situasjon og om de lykkes med dette. Dette kapitlet vil først undersøke hvordan arbeidstakere anser sine muligheter til å påvirke sin situasjon på arbeidsplassen. Deretter ser nærmere på hvordan de faktisk deltar. Ved å skille de fornøyde fra de misfornøyde og de initiativrike fra de initiativfattige kan jeg dele utvalget inn i avmektige, autonome, passivt fornøyde og aktivt fornøyde borgere og undersøke fordeling og endring av disse gruppene i Danmark og Norge. Til slutt ser jeg nærmere på de avmektige og de autonome for å kunne besvare hypotesene presentert i kapittel 3.

Om forskjeller i dansk og norsk arbeidsmarkedspolitikk har betydning for følelsen av avmakt og autonomi forventer jeg en større økning i både avmakt og autonomi i Danmark enn

i Norge. Med hensyn til de avmektige kan jeg peke på to grunner til avmakt. En grunn kan være høye forventninger som vanskelig lar seg tilfredsstillende. Som ansatt i og daglig berørt av en organisasjon føler man kanskje at man burde hatt mer å si hva angår arbeidets organisering. En annen grunn til avmakt kan følge av arbeidslivets spesialisering og omorganisering. Dette kan igjen lede til misnøye uten påfølgende handling. Med hensyn til autonomi kan vi anta at en høyere grad av medbestemmelse eller følelse av dette, fører til flere initiativ og større grad av gjennomslag for ønsker på arbeidsplassen. Jeg forventer således at både avmakt og autonomi avhenger av arbeidstakernes ressurser, både sosiodemografiske og politiske.

Ved å skille ut de avmektige og de autonome i tidsrommet 1990 til 2000/2001 kan endring med hensyn til misnøye og initiativ og eventuelle effekter av dette i samfunnet generelt undersøkes. En analyse av de autonome og de avmektige vil bidra til å besvare studiens hovedspørsmål: er en eventuell endring i deltagelsen de siste ti årene et resultat av en tiltagende sneversynthet der borgerne i større og større grad orienterer seg mot individuelle livsprosjekt? Er dette tilfellet forventer jeg å se at økende grad av gjennomslag som bruker fører til minsket engasjement i organisasjons- og valgkanalen. Skulle det motsatte være tilfellet forventer jeg en additiv effekt der nærdemokratiets avmektige også er passivt resignerte på andre områder og at de som tar initiativ og lykkes, de autonome, også tar initiativ innen organisasjonskanalen eller valgkanalen. Før deltagelsens kvalitet undersøkes nærmere presenteres ansettelsessituasjonen i Danmark og Norge²¹.

Tabell 7.1 Ansettelsessituasjon i Norge og Danmark, 2000/2001, andeler

	Norge	Danmark
	2001	2000
Ansatt	59,7	69,0
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	17,3	7,2
Ansatt som mellomleder/toppleder	13,2	14,8
Selvstendig næringsdrivende	9,8	9,1
(N) ¹	1677	1147

¹ Antall som svarte at de er i arbeid. Inkluderer også de som av forskjellige grunner har permisjon

²¹ Det ble ikke stilt spørsmål om ansettelsesstatus i N1990 og D1990. Antallet i delutvalgene er henholdsvis 1202 og 1195 for de to undersøkelsene.

7.1 Vurdering av påvirkningsmuligheter

Graden av deltagelse fra arbeidstakerne og engasjement avhenger av troen på egne påvirkningsmuligheter. Legger man opp til at arbeidstakerne selv skal ta til ordet, må de se dette som en reell mulighet. Jeg forventer at arbeidstakerne vurderer sine påvirkningsmuligheter som gode. Dette fordi de på daglig basis tar del i den organisasjonen de prøver å påvirke noe som fører til at de har stor kunnskap om hvordan organisasjonen fungerer. I tillegg vil arbeidstakerne stadig omgås hverandre. Dette gir muligheter til å søke støtte for eventuelle handlinger og til å samkjøre disse. Med hensyn til informasjonsasymmetrien mellom arbeidsgiver og arbeidstaker kan jeg anta at denne varierer en del mellom arbeidstakerne. I noen tilfeller vil kanskje arbeidstakeren sitte på mer informasjon enn hva ledelsen eller dens representanter gjør. For arbeidslivet kan vi tenke oss følgende maktmekanismer:

Tabell 7.2 Maktmekanismer i relasjonen mellom arbeidstakere og arbeidsplass

	Adgangskontroll	Exit	Voice
Arbeidslivet	Ja	Ja	Godt tilrettelagt

Adgangskontroll utøves gjennom ansettelsesprosessen. Har man først fått innpass i en bedrift eller en organisasjon, har man i prinsippet gode muligheter til å gi uttrykk for eventuelle ønsker og forbedringer. Det som er særegent ved deltagelsen innen arbeidslivet, til forskjell fra nærdemokratiets andre områder, er at arbeid ikke er en rettighet. Man kan både miste og nektes arbeid. Dette vil ha innvirkning på voice-mulighetene. I tillegg vil man gjennom arbeidskontrakten binde seg til arbeidsgiveren. Dette kan begrense exit-mulighetene. Dersom det er forskjeller mellom Danmark og Norge forventer jeg å se forskjeller i vurderingen av egne påvirkningsmuligheter.

Tabell 7.3 Vurdering av påvirkningsmuligheter i arbeidslivet område 1990 og 2000/2001

	meget gode	gode	verken eller/vet ikke	dårlige	meget dårlige	god ÷ dårlig ³	(N)
Norge							
Fagforening (1990) ²	3,5	27,4	26,8	29,6	12,6	-11,3	1196
Fagforening (2001)	16,3	19,6	27,7	17,5	18,9	-0,5	1291
Arbeidsliv generelt (2001) ¹	27,2	29,3	23,1	13,5	6,9	+36,1	1449
Danmark							
Fagforening (1990)	4,9	28,7	7,1	38,0	21,3	-25,7	872
Fagforening (2000)	11,8	18,1	24,6	23,3	22,2	-15,6	897
Arbeidsliv generelt (1990)	22,7	40,8	23,9	8,4	4,2	+50,9	1022
Arbeidsliv generelt (2000) ¹	35,6	33,9	18,0	8,9	3,5	+57,1	964

¹ For N2001 og D2000 ble 4 variabler med 11 verdier hver slått sammen til 1 variabel med 5 verdier

² N1990 spurte kun om muligheter for å påvirke den lokale fagforeningen

³ Andel meget gode og gode ÷ andel dårlige og meget dårlige

Som det framgår av tabell 7.3 har både nordmenn og dansker ved årtusensskiftet stor tro på egne påvirkningsmuligheter på arbeidsplassen. Vi ser også at danskene bedømmer sine påvirkningsmuligheter som relativt mye bedre enn hva man gjør i Norge. Dette tyder på at arbeidstakerne føler de har stor kontroll over egen arbeidssituasjon. Ifølge Arbeids- og inkluderingsdepartementet er de fleste skifter i arbeidssituasjon et resultat av individuelle behov og ønsker, noe som understreker vår antagelse om at borgerne er rimelig rasjonelle og har reelle muligheter til å påvirke egen arbeidssituasjon (St.meld. nr. 9 (2006-2007): 29).

Den norske undersøkelsen fra 1990 spurte kun om arbeidstakerens vurdering av påvirkningsmuligheter overfor den lokale fagforeningen. Vi ser at arbeidstakerne vurderer denne som relativt dårlig både i 1990 og 2001, men det ser ut til at de følte påvirkningsmulighetene har bedret seg. Dette gjelder også for danskene men de antatte mulighetene ser ut til å være dårligere enn i Norge. Dette kan tyde på at fagforeningene er av mindre betydning i Danmark enn i Norge og at arbeidslivets institusjonelle ordninger gjør påvirkning mulig i større grad enn hva de gjør i Norge.

Som arbeidstaker kan man benytte seg av de formelle påvirkningskanalene, fastsatt i arbeidsmiljøloven og aksjeloven. Imidlertid vil mange av problemene på arbeidsplassen ikke løses gjennom de formelle kanalene, men gjennom det uformelle samarbeidet mellom arbeidstakere eller mellom arbeidstakere og ledelsen. Disse mulighetene gjør at vi forventer at arbeidstakere har både stor følelse av makt og store reelle muligheter til å få gjennomslag for eventuelle forslag. Tabell 7.4 presenterer gjennomsnittlige exit- og voice-muligheter for arbeidslivet.

Tabell 7.4 Exit- og voice-muligheter innen arbeidslivet for N2000 og D2001, gjennomsnitt

	Norge 2001	St. avvik	Danmark 2000	St. avvik	
Hvor stor mulighet mener du at du har til å...?					
- bestemme når arbeidet ditt skal begynne og slutte for dagen	5,2	3,6	5,6	3,6	*
- bestemme hvordan ditt eget daglige arbeid skal organiseres	6,9	2,8	7,4	2,7	*
- påvirke ditt fysiske arbeidsmiljø	6,0	2,7	7,2	2,3	*
- påvirke beslutninger om hovedinnholdet i ditt arbeid	6,2	2,9	6,8	2,7	*
Voice: Gjennomsnitt	6,1		6,8		
- bytte til andre arbeidsoppgaver hos din nåværende arbeidsgiver...	4,5	3,0	5,0	3,2	*
- bytte arbeidsgiver om du ønsker det	5,8	3,4	6,4	3,4	*
- starte din egen virksomhet dersom du ønsker det	4,0	3,3	4,4	3,6	*
Exit: Gjennomsnitt	4,8		5,2		
Total (voice + exit)	5,5		6,0		
Fagforening					
- påvirke den lokale fagforeningen i ulike spørsmål	5,2	3,3	4,0	2,8	*

* Statistisk signifikant forskjell

Som vist i tabell 7.4 er de antatte påvirkningsmuligheter på arbeidsplassen gjennomgående større i Danmark enn i Norge. På spørsmålet om mulighetene til å påvirke og utforme eget arbeid skårer danskene høyt. På en skala fra 0 til 10 der 0 er ingen mulighet og 10 er svært store muligheter skårer danske arbeidstakere 7,4 med hensyn til å bestemme hvordan det daglige arbeidet skal organiseres og 7,2 med hensyn til å påvirke det fysiske miljøet på arbeidsplassen.

Exit-mulighetene, både for nordmenn og dansker, vurderes gjennomgående lavere, med unntak av antatte muligheter til å bytte arbeidsgiver. Intuitivt er det å starte egen virksomhet relativt mer ressurskrevende enn å prøve å påvirke den situasjonen man allerede kjenner, dette finner jeg støtte for. Imidlertid anser arbeidstakerne både i Norge og Danmark det å bytte arbeidsgiver for å være den beste exit-muligheten. Som jeg nevnte innledningsvis i dette kapitlet er arbeidstakeren i stadig større grad nødt til å bytte arbeidsgiver. Legger vi de antatte exit-muligheten til grunn, ser det ut til at arbeidstakerne føler de har gode muligheter til å møte eventuelle endringer. Dette gjelder særlig i Danmark.

Hva angår fagforeningene er det overraskende at arbeidstakerne vurderer sine påvirkningsmuligheter som såpass svake, med gjennomsnittlig antatte påvirkningsmuligheter er kun 4 for Danmark og 5,2 for Norge. Dette indikerer at arbeidstakerne føler at de har større muligheter til å vinne fram med sine synspunkter overfor arbeidsgiverne enn hva de ville oppnå ved å ta kontakt med den lokale fagforeningen. Norske arbeidstakere har større tro på å

kunne påvirke den lokale fagforeningen enn danske. Dette kan skyldes at danske arbeidstakere faktisk har større innflytelse på arbeidsplassen og derfor ser fagforeningene som relativt mindre viktige.

7.2 Faktisk deltagelse

Har man stor tro på egne muligheter til å påvirke, kan det forventes at man også tar til ordet om man er misfornøyd. På bakgrunn av medborgerundersøkelsene har jeg muligheten til å undersøke i hvilken grad arbeidstakere faktisk har prøvd å forbedre forholdene. Arbeidstakere ble spurt om de ”i løpet av de siste 12 månedene har gjort noe for å få til forbedringer eller forhindre forverring i dine arbeidsforhold”. Svarene er sammenfattet i tabell 7.5.

Tabell 7.5 Bruk av påvirkningsmuligheter innen arbeidslivet i 1990 og 2000/2001, andeler

	Andel som i løpet av de siste 12 måneder har gjort noe for å få til forbedringer eller forhindre forverring					
	Norge			Danmark		
	1990 -	2001	→	1990 -	2000	→
- arbeide	53,9*	63,5*		56,2*	69,0*	

→ Statistisk signifikant forskjell mellom Danmark og Norge i 2000/2001

- Ingen statistisk signifikant forskjell mellom Danmark og Norge i 1990

* Statistisk signifikant forskjell innad i hvert land fra 1990 til 2000/2001

Av tabell 7.5 ser vi at andelen som har foretatt seg noe for å forbedre arbeidsforholdene har steget relativt mye i perioden 1990 til 2000/2001. Forskjellene er statistisk signifikante. Vi ser også at danskene tar mer initiativ enn nordmenn både i 1990 og 2000/2001. Hovedinntrykket er at de to landene har utviklet seg likt i perioden. Det kan være flere grunner til dette. For det første kan økningen skyldes at arbeidsgiverne i større grad ønske å involvere arbeidstakerne i beslutningsprosesser slik nevnt innledningsvis. En annen grunn kan være at arbeidsmarkedet har endret seg i arbeidstakernes favør, slik at arbeidstakerne i større grad enn før tør å stille krav.

Deltagelse gjennom uformelle kanaler i arbeidslivet vil som oftest ta form som henvendelser eller samtaler. Man kan henvende seg direkte til organisasjonen, som oftest vil dette bety den umiddelbart ansvarlige, eller man kan for eksempel involvere interesseorganisasjoner eller medier. Den løsningen man velger vil avhenge både av problemets natur, men også av hvilke kanaler som er mulige å benytte seg av. Tabell 7.6 viser hvor danske og norske arbeidstakere henvender seg for å oppnå forbedringer.

Tabell 7.6 Hva har man gjort for å påvirke innen arbeidslivet? Danmark 2000 og Norge 2001, andeler

Nærmere bestemt, hvilke av de følgende gjorde du for å påvirke... (Henvendte seg til...)	Norge	Danmark	
Den umiddelbart ansvarlige (sjef)	91,4	90,3	-
Offentlig kontor	4,4	4,3	-
Politiker eller politisk parti	2,3	1,6	-
Organisasjon eller forening	15,1	13,5	-
Advokat eller juridisk rådgiver	1,0	0,4	-
Media (avis, tv, radio)	0,9	1,0	-
Andre i samme situasjon (arbeidstakere)	58,0	62,0	-
Familie, slektninger, venner	17,3	11,9	*
Exit: arbeidsgiver	6,8	5,6	-
Annet	6,5	6,2	-
(N)	960	673	

* Signifikant forskjell

- Ingen påvist statistisk signifikant forskjell

De forskjellige svaralternativene i tabell 7.6 kan deles inn i tre hovedpåvirkningskanaler; institusjonen (gjennom arbeidsgiver og offentlig kontor), sivilsamfunnet (gjennom organisasjoner og medier) og den personlige sfære (venner og familie). I tillegg kommer exit-mulighetene (bytte arbeid).

Den hyppigst forekommende strategien er å henvende seg til arbeidsgiveren. Rundt 90 % av de som har tatt initiativ for å fremme en sak har valgt denne framgangsmåten. Dette understøtter vår antagelse innledningsvis om at maktforskjellene mellom arbeidsgiver og –taker er relativt små. Man vegrer seg ikke for å gjøre noe for å få til forbedringer eller forhindre forverring.

Kun en sjettedel av arbeidstakerne har tatt kontakt med en organisasjon eller forening²². Dette kan skyldes, som nevnt over, at kanalene mellom arbeidstaker og arbeidsgiver er så gode at den lokale fagforeningen anses som overflødig eller at man ikke har tiltro til fagforeningens påvirkningsmakt. Det kan også skyldes en mer generell erosjon av fellesskapsfølelsen som igjen kan skyldes at hver enkelt arbeidstaker i større grad orienterer seg mot sitt individuelle (lønns)prosjekt. Om dette skulle stemme forventer jeg et fall i politisk engasjement, organisasjonsdeltagelse og sosial kapital for de som tar initiativ og lykkes med disse. Imidlertid ser vi at en stor del av arbeidstakerne har tatt kontakt med andre i samme situasjon. Dette indikerer at fellesskapsløsninger ikke er uvesentlig.

²² På bakgrunn av spørsmålsformuleringen antar vi at foreninger også omfatter fagforeninger

Det ser ikke ut til å være store forskjeller mellom norske og danske arbeidstakeres strategi for å fremme sin sak. Norske arbeidstakere vender seg imidlertid i større grad enn danske mot familie, slektninger og venner.

7.3 Nærdemokratiske veier for arbeidslivet

Logistisk regresjon viser at det er en klar statistisk sammenheng for alle de fire undersøkelsene mellom initiativ innen arbeidslivet og misnøye (se vedlegg 1.3). Som Goul Andersen påpeker kan fravær av handling tolkes på flere måter. På de fleste områder i samfunnet vil man finne en positiv sammenheng mellom deltagelse, tilfredshet og tillit. Samtidig kan jeg anta at det må eksistere en minimal grad av utilfredshet for at handling skal ta sted (Goul Andersen 2004: 180).

Enten man er tilfreds eller utilfreds med situasjonen, har man innen arbeidslivet mulighet både til å ta et initiativ og å la være. De taust samtykkende og de avmektige tar intet initiativ. De som ønsker å forbedre situasjonen, enten fordi de er misfornøyde eller fordi de simpelthen ønsker at ting fungerer bedre, tar initiativ. Andelen av nordmenn og dansker som passer inn i disse fire kategoriene er vist i tabell 7.7.

Tabell 7.7 Gjennomsnittlig utilfredshet samt makt og avmakt for lønnsinntakere i Norge og Danmark

	Norge		Danmark	
	1990 ²	2001	1990 ²	2000
Gjennomsnittlig utilfredshet ¹	1,7	4,1	1,8*	4,1
Gjøre ting bedre	47,3	27,0	48,4	29,1
Aktiv utilfredshet	6,4	38,1	10,8	40,4
Taushet samtykker	43,3	21,5	36,7	19,3
Avmakt: passiv resisasjon	2,9	13,3	4,1	11,3
I alt	100	100	100	100
Ikke medhold ³	13,4	25,4	24,7	23,1
Medhold	41,0	39,1	34,6	46,9

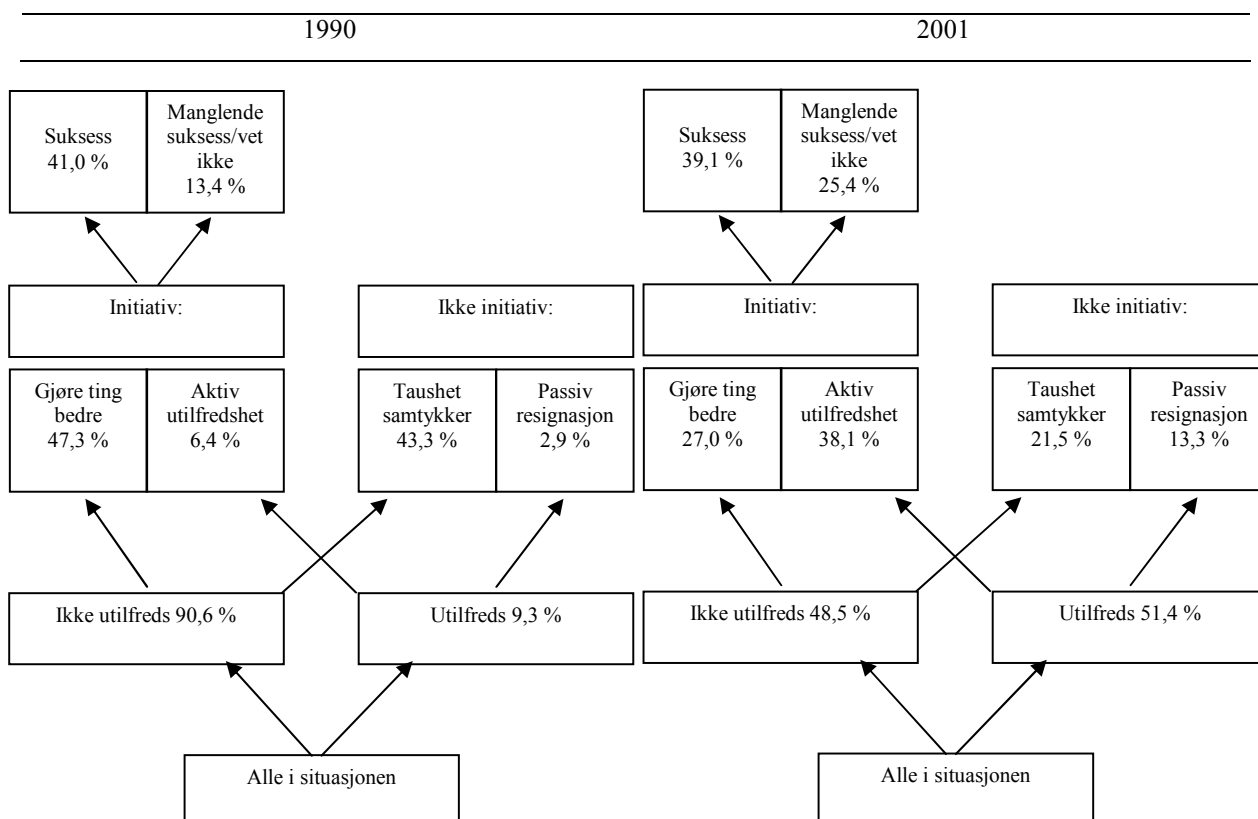
¹Utilfredshet på en skala fra 0-10 der 0 er ikke utilfreds og 10 er meget utilfreds. Utilfredshet er av Goul Andersen definert som 4-10 på denne skalaen. Dette gjelder for D2000, N2001.

²For D1990 og N1990 vurderes tilfredshet på en skala fra 1-5 der 1 er svært tilfreds og 5 er svært utilfreds. Jeg foreslår å definere utilfredshet som 3-5 på denne skalaen. Dette gir et tilnærmet lik andel misfornøydhet som på en 1-10 skala. Da spørreskjemaet fra N1990 og D1990 brukte en annen skala enn den brukt i 2000/2001 vil forskjellene ikke kunne signifikant testes.

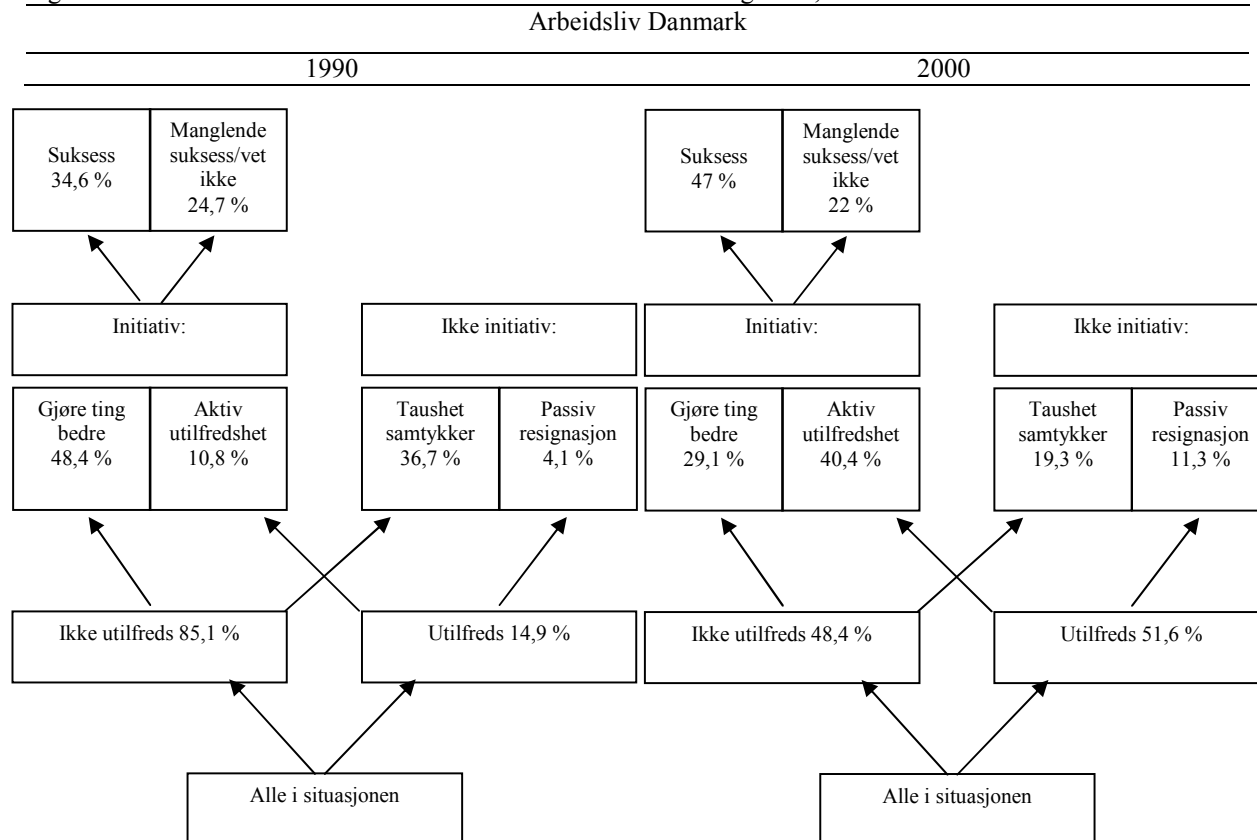
³Kategorien "ikke medhold" inkluderer også de som svarte *vet ikke*.

For arbeidslivet observerer vi en dobbel prosess der andelen aktivt utilfredse og passivt avmektige har økt i begge land. Vi observerer også at det er andelen aktivt utilfredse som øker mest. Vi finner at andelen passivt resignerte har økt i mindre grad enn andelen aktivt utilfredse. Dette kan være et resultat av at arbeidstakere i dag er mindre autoritetstro enn i 1990 eller at det skal mindre til for at man tar et initiativ. En annen grunn til denne økningen i initiativ kan være at arbeidstakerens forhold til arbeidstakerorganisasjonene er endret. Vi har tidligere sett at dansker og nordmenn vurderer sine påvirkningsmuligheter overfor arbeidstakerforeningen som relativt dårlige både i 1990 og i 2000/2001 (tabell 7.3). En kombinasjon av at misnøyen øker og lav tiltro til at arbeidstakerforeninger skal løse problemene kan føre til flere initiativ på arbeidsplassen. En tredje grunn til denne utviklingen kan være at strukturelle forhold ved arbeidsmarkedets i større grad en før gjør initiativ mulig, for eksempel ved at arbeidstakerne syntes det enklere å bytte jobb. Figur 7.1 og 7.2 viser demokratiets veier for arbeidslivet i 1990 og 2000/2001.

Figur 7.1 Demokratiets veier for arbeidslivet i Norge for 1990 og 2001, andeler
Arbeidsliv Norge

Figur 7.2 Demokratiets veier for arbeidslivet i Danmark for 1990 og 2001, andeler

I Norge ser vi at andelen utilfredse har steget markant. Denne utilfredsheten kanaliseres både i aktivitet og avmakt. Motivet for initiativ i 2001 skyldes misnøye i mye større grad enn i 1990. For de som tar initiativ er suksessraten uendret i forhold til 1990. Imidlertid har andelen som mener de ikke fikk gjennomslag steget. Dette kan tyde på at det er like lett å ta initiativ, men at det er vanskeligere å tolke utfallet.

Med hensyn til initiativ finner vi den samme utviklingen i Danmark. En interessant forskjell er imidlertid at andelen som mener de har hatt suksess med initiativene har økt i Danmark, men hold seg stabil i Norge. Slik autonomi er definert her betyr dette at danske arbeidstakeres autonomi har økt i tidsrommet 1990 til 2000, samtidig som norske arbeidstakeres autonomi er uforandret.

Et annet trekk som er verdt å kommentere er at andelen avmektige slik definert av Petersson og Goul Andersen er svært lav. Kun 4 – 11 % blant danskene og 3 – 13 % av nordmenn faller i denne kategorien. Til sammenlikning har andelen avmektige, slik definert av Hernes, økt fra 13- 26 % i Norge men falt fra 26 – 22 % i Danmark. Dette tyder på at misnøyen i begge land har økt, at misnøyen i begge land kanaliseres i initiativ men at danskene nyter større suksess av sine initiativ enn norske arbeidstakere.

En stadig bekymring med hensyn til arbeidslivet er at noen grupper marginaliseres på arbeidsmarkedet. Jeg antar at disse gruppene fanges opp av avmaktbegrepet, der avmektige er definert som misfornøyde uten initiativ. Jeg kan nå undersøke om denne forskjellen i initiativ er knyttet til kjønn, alder eller utdanning.

Tabell 7.8 Avmektige og mektige i arbeidslivet, etter kjønn, alder og utdanning, andeler¹

	Norge				Danmark			
	1990 ²		2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	32	485	195	572	20	326	108	450
Mann	2,8	76,0	13,1	62,0	(3,6)	59,3	11,2	67,9
Kvinne	2,5	74,2	13,5	59,2	4,5	53,2	11,3	66,0
18-29 år	3,6	75,3	21,3	60,1	(7,1)	53,6	10,9	68,1
30-39 år	(1,8)	76,4	12,1	67,1	(3,4)	55,7	9,4	65,5
40-49 år	-	72,5	9,8	56,6	-	54,8	9,5	68,1
50-59 år	(3,3)	78,9	11,7	57,8	-	62,5	14,3	66,4
60-69 år	6,8	73,1	14,5	55,3	-	92,3	(21,1)	66,7
70 + år	-	-	-	-	-	-	-	-
7. klasse eller kortere	4,2	79,5	-	(45,5)	-	57,8	21,7	61,9
9/10-årig grunnskole eller realskole	2,8	74,5	14,8	64,0	3,6	57,5	12,8	68,7
Eksamen artium eller lignende	10,0	75,8	17,6	64,9	(5,7)	53,8	10,0	65,8
Fagbrev eller lignende	-	-	12,7	57,1	(4,4)	60,4	11,8	66,9
Universitets- eller høyskoleutdanning med 1-2 års varighet	-	-	17,3	67,0	-	50,0	13,2	66,2
Universitets- eller høyskoleutdanning med 3-4 års varighet	-	-	12,5	61,1	-	50,0	8,3	68,7
Universitets- eller høyskoleutdanning med 5 + års varighet	-	-	11,8	55,6	-	65,9	4,6	63,5

¹ Tallene viser andelen av delutvalget som har den angitte verdien

² For N1990 ble respondentene spurt om å fylle inn utdanning for hånd. Disse resultatene ser ikke ut til å ha blitt kodet

Et gjennomgående trekk ved resultatene er at andelen autonome menn og kvinner er høy samtidig som andelen avmektige er lav. Med hensyn til kjønn er det små forskjeller å spore. Med hensyn til alder er det vanskelig å se noen trender blant de avmektige. For de autonome ser det ut til at autonomien synker med økende alder i Norge, men endringene er små. Det ser ikke ut til at alder har noen betydning for autonomi i Danmark. Likeledes er det vanskelig å se noen trender med hensyn til utdanning.

Ved hjelp av logistisk regresjon kan jeg undersøke den statistiske sammenhengen mellom gjennomslag for ønsker på arbeidsplassen og de sosiodemografiske bakgrunnsvariablene kjønn, alder, utdanning, husholdningens bruttoinntekt og lederansvar. Dette er vist i modell 1 vedlegg 4.1 og 4.2.

Med hensyn til situasjonen i Norge i 2001 ser jeg kun sammenheng mellom lederansvar og graden av gjennomslag for arbeidsplassønsker. Jeg ser også at toppledere og mellomledere har større grad av gjennomslag enn ansatte med lederoppgaver på lavere nivå. Dette er som forventet og jeg finner det samme resultatet for Danmark.

Det er noe overraskende at jeg ikke finner sammenhenger mellom kjønn, alder eller utdanning i det norske eller danske datamaterialet. En mulig forklaring er at man innen arbeidslivet i stor grad justerer sine forventinger etter hva man kan få til. Vi kan anta at det ofte ikke er noen formelle mål på graden av gjennomslag innen arbeidslivet. Dette kan føre til at de med høyere alder eller utdanning føler det skal mer til for å tolke resultatet som gjennomslag. Resultatet er at den føyte graden av autonomi ikke skiller seg fra følelsen hos de med lavere utdanning eller alder.

7.4 Deltagelsens effekter for arbeidslivet

Jeg har tidligere pekt på to mulige sammenhenger mellom deltagelsen i nærdemokratiet og de andre demokratiske kanalene. En økende deltagelse i nærdemokratiet kan enten skyldes en tiltagende sneversynthet, der borgerne i større og større grad konsentrerer seg om sine individuelle livsprosjekt, eller det kan skyldes at utøvelse av makt i nærdemokratiet er det mest hensiktsmessige med hensyn til å oppnå ønsker på arbeidsplassen. Om det siste er tilfellet forventer jeg at de autonome og de avmektige bruker sine begrensede demokratiske ressurser på forskjellige måter.

For å teste dette har jeg laget en modell som undersøker betydningen av sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen på graden av gjennomslag innen arbeidslivet (se vedlegg 4.1 og 4.2). Tabell 7.9 viser sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen blant de som er definert som autonome og avmektige.

Tabell 7.9 Effekter av deltagelse i arbeidslivet, avmektige og autonome, andel og gjennomsnitt¹

	Norge				Danmark			
	1990		2001		1990		2000	
Avmektige / autonome	AM	AU	AM	AU	AM	AU	AM	AU
I alt (N)	32	485	195	572	20	326	108	450
Sosial tillit ²	46,9	61,4	18,1	20,1	-	-	18,6	19,6
Tilknytning til nærmiljø	-	-	11,9	13,2	-	-	13,6	13,1
Medlemskap ³	0,9	1,8	2,6	3,3	2,9	4,0	3,3	3,7
Deltagelse ³	0,6	1,0	1,1	1,7	0,6	1,0	1,3	1,9
Politisk interesse (andel) ⁴	53,1	66,8	46,9	62,6	60,0	74,5	50,9	66,9
Intern effektivitet	-	-	7,9	8,8	-	-	11,0	11,7
Ekstern effektivitet	-	-	7,2	7,9	-	-	9,4	10,0
Intern effektivitet ⁵	65,6	52,5	67,9	61,3	45,0	31,3	70,4	55,3
Ekstern effektivitet ⁶	43,8	48,9	72,3	64,6	-	-	72,2	63,1
Tillit til kommunestyret	-	-	4,6	5,1	-	-	5,7	5,7
Tillit til regjeringen	-	-	4,8	5,2	-	-	5,3	5,5
Valgdeltagelse ⁷	87,5	91,5	76,4	86,0	89,5	93,1	86,1	93,3

¹ Resultatene viser gjennomsnitt og andeler kun for de to undersøkte gruppene

² For N1990 måles andelen som svarer de kan stole på folk

³ Svaralternativene for variablene medlemskap og deltagelse var forskjellige for alle undersøkelsene. Gjennomsnittelig antall medlemskap vil derfor variere en del.

⁴ Andel meget og ganske interessert

⁵ Spørsmål: *Politikken er ofte så innviklet at alminnelige folk ikke kan sette seg inn i hva det dreier seg om*, andel helt og nokså enige, gjelder alle undersøkelser

⁶ Spørsmål: *De som sitter på stortinget og bestemmer tar ikke mye hensyn til det vanlige folk tror og mener*, andel helt og nokså enige, gjelder N1990, N2001, D2000

⁷ Stemte ved siste stortingsvalg, andel som svarte *Ja*

Som vi ser er antallet avmektige gjennomgående lavt. Dette indikerer at arbeidstakere i Norge og Danmark i liten grad er avmektige, slik begrepet er definert begrepet. Imidlertid er det noen sammenhenger som bør kommenteres.

Som vi har sett over ser vi en økning i avmakt både i Norge og Danmark, men en økning i autonomi kun i Danmark. Om antagelsen om tiltakende sneversynthet skulle stemme forventer jeg av denne grunn en reduksjon i politisk interesse, organisasjonsdeltagelse og valgdeltagelse i Danmark, men ikke nødvendigvis i Norge.

Et hovedtrekk ved resultatene er at det er en relativt stor forskjell mellom de avmektige og autonome med hensyn til politisk interesse. For alle de fire undersøkelsene er andelen meget og ganske interesserte omtrent 15 % poeng større for de autonome enn for de avmektige. Både for de avmektige og for de autonome ser det ut til at graden av politisk interesse har sunket i tidsrommet 1990 til 2000/2001.

Når det gjelder valgdeltagelse ser vi at andelen som svarer at de stemte ved siste stortingsvalg er veldig høy. Dette kan skyldes at folk er tilbøyelige til å svare bekræftende på spørsmål om valgdeltagelse. Det kan også skyldes skjevheter i utvalget. I kapittel 4 så vi at de med god utdanning var overrepresentert i utvalget i N2001. Dette kan ha betydning for andelen som svarer at de stemte ved siste stortingsvalg, i den grad det er en sammenheng mellom utdanning og valgdeltagelse. Imidlertid ser vi overrepresentasjon av valgdeltagende i alle undersøkelsene, også de der det ikke er rapportert om skjevheter i utvalget.

Et annet interessant trekk er den gjennomgående trenden både blant de avmektige og de autonome til å vurdere egen mulighet for påvirkning (intern effektivitet) og politikernes lydhørhet (ekstern effektivitet) som vesentlig dårligere i 2000/2001 en i 1990.

Da resultatene gjelder begge landene er det vanskelig å se at en eventuell sammenheng med økningen i dansk autonomi. En alternativ forklaring er at arbeidstakerne har større krav til hva som er mulig å få til og hva som tolkes som gjennomslag. Dette kan også forklare økningen i avmakt for begge land i det aktuelle tidsrommet.

Ved hjelp av logistisk regresjon kan jeg undersøke den statistiske sammenhengen mellom gjennomslag for ønsker på arbeidsplassen og sosial kapital, empowerment, politisk interesse, systemtillit og deltagelse i valgkanalen. Dette er vist i vedlegg 4.1 og 4.2.

Som vi ser er det få sammenhenger å se med hensyn til graden av autonomi innen arbeidslivet og de nevnte uavhengige variablene. I Norge ser vi en sammenheng mellom sosial tillit og gjennomslag. Dette kan skyldes at de tillitsfulle er lettere å imøtekomme med hensyn til ønsker på arbeidsplassen. Vi ser i tillegg en relativt sterk sammenheng mellom politisk interesse og gjennomslag. Dette svekker en antagelse om økende sneversynthet med økende suksess i nærdemokratiet.

Med hensyn til Danmark ser vi ingen statistisk signifikante sammenhenger. Imidlertid ser vi en tendens til sammenheng mellom tilknytning til lokalmiljø og gjennomslag.

De manglende sammenhengene mellom gjennomslag og de uavhengige variablene for politisk interesse, sosial kapital, empowerment, systemtillit og valgdeltagelse tyder på at nærdemokratisk deltagelse innen arbeidslivet er separert fra annen demokratisk deltagelse. Den har verken negativ eller positiv effekt på om vi deltar i de andre demokratiske kanalene.

7.5 Oppsummering

En sentral forskjell mellom det danske og det norske arbeidslivet er knyttet til det danske begrepet Flexicurity. Betydningen av dette for følelsen av legitimitet, og dermed avmakt og

autonomi, kan være større handlingsevne og kontroll med arbeidsdagen, men det kan også føre til større grad av usikkerhet og misnøye.

Vi har sett at danskene bedømmer sine påvirkningsmuligheter som relativt mye bedre i 2000 enn hva norske arbeidstakere gjorde i 2001. Vi finner også at antatte påvirkningsmuligheter overfor den lokale fagforeningen vurderes som dårlig i begge land, men bedre i 2000/2001 enn i 1990. Danske arbeidstakere skårer høyere på alle våre indikatorer for påvirkning. Dette er spesielt tydelig for mulighetene til å påvirke det fysiske arbeidsmiljøet og mulighetene til å bytte arbeidsgiver. Dette kan være en mulig grunn til at en større andel av danskene tar initiativ på arbeidsplassen.

Andelen utilfredse har steget. Vi ser også at denne utilfredsheten kanaliseres i både aktiv og passiv utilfredshet, men mest i aktiv utilfredshet for begge land. For Danmark ser det ut til at den økte graden av initiativ fører til flere gjennomslag. Dette finner vi ikke for Norge. Graden av gjennomslag ser ikke ut til å ha sammenheng med verken kjønn, alder eller utdanning. Imidlertid ser vi en sterk sammenheng mellom lederansvar og gjennomslag og dette er som forventer.

Organisasjons- og valgdeltagelse har i de fleste tilfeller steget. Imidlertid er det flere som sier seg enige i at politikk er innviklet og andelen meget og noe politisk interesserte har sunket for både de autonome og avmektige. Hva angår Norge i 2001 finner vi at både sosial tillit og politisk interesse har positiv sammenheng med gjennomslag for arbeidsplassønsker. I Danmark er det kun en tendens til at tilknytning til nærmiljøet har en betydning for gjennomslag. Fallet i politisk interesse kan tyde på en tiltagende sneversynthet som går på bekostning av deltagelse i de andre demokratiske kanalene.

Med bakgrunn i de foregående analysene kan jeg tilbakevise alle fire hypoteser presentert i kapittel 3. Det er forskjeller i den norske og danske nærdemokratiske deltagelsen i arbeidslivet, spesielt med hensyn til initiativ. Vi har sett at det har vært endringer i avmakt og autonomi i den aktuelle perioden. Vi ser også at de avmektige og de autonome er forskjellige med hensyn til sosiodemografiske bakgrunnsvariabler. Imidlertid er dette først og fremst knyttet til lederstatus. Likeledes har vi sett at det er en endring i politisk interesse og deltagelse i valg- og organisasjonskanalen blant de avmektige og de autonome i perioden 1990 til 2000/2001 og dette kan ha sammenheng med en tiltagende demokratisk sneversynthet blant arbeidstakere.

8 Avslutning

Innledningsvis presenterte jeg en bekymring knyttet til den nærdemokratiske deltagelsen. Slik det står å lese i sluttboken til den danske maktutredningen (2003) stilles det spørsmål om borgerne i stadig større grad orienterer seg mot egne livsprosjekt og vender den tradisjonelle demokratiske deltagelsen ryggen, enten det gjelder organisasjonsdeltagelsen eller valgdeltagelsen. Jeg valgte å diskutere denne problemstillingen med utgangspunkt i norske og danske borgeres deltagelse i nærdemokratiet, illustrert ved helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet.

Sentralt for denne deltagelsen er det sosiale medborgerskapet. Ved å ta del i det norske og det danske samfunn er man garantert et visst mistemål at rettigheter. Som medborgere har alle et sett like muligheter og plikter. For den nærdemokratiske deltagelsen, som hovedsakelig tar sikte på å utnytte et allerede eksisterende regelverk, er disse rettighetene knyttet til mulighetene til å påvirke de ansvarlige institusjoner.

Denne deltagelsen er knyttet til borgernes oppfatninger av egen situasjon og i hvilken grad de føler de kan påvirke utfallet. En høy grad av deltagelse innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet tyder på at institusjonene anses som legitime. I kapittel 3 drøftet jeg sammenhengen mellom makt og nærdemokratisk handlingsevne. I den forbindelse diskuterte jeg to begreper, avmakt og autonomi. Med disse begrepene kunne jeg undersøke den nærdemokratiske deltagelsens kvalitet og eventuelle effekter av denne i tidsrommet 1990 til 2000/2001. Avmakt opptrer når borgerne ikke tar initiativ, selv om de er misfornøyde. Autonomi opptrer når borgerne tar initiativ og får gjennomslag for sine ønsker.

8.1 Besvarelse av studiens forskningsspørsmål

På bakgrunn av diskusjonene i denne studien vil jeg konkludere med at den nærdemokratiske deltagelsen i liten grad går på bekostning av deltagelse i organisasjons- eller valgkanalen og den store andelen som har tatt initiativ innen de tre områdene tyder på at institusjonen oppfattes som legitime. Imidlertid ser jeg et fall i den politiske interessen blant autonome innen skolevesenet og arbeidslivet.

Jeg finner at de som tar initiativ og får gjennomslag for sine ønsker er mer engasjerte og mer politisk interesserte enn de som ikke tar initiativ, tross misnøye med situasjonen. Dette tyder på at nærdemokratisk deltagelse er et supplement til tradisjonell demokratisk deltagelse og ikke et alternativ. Imidlertid tyder det også på at de sterke blir sterkere i nærdemokratiet.

Med hensyn til de fire hypotesene presentert i kapittel 3 kan jeg for det første konkludere med at det er en endring i andelen av både avmaktige og autonome i tidsrommet 1990 til 2000/2001. For det andre finner jeg at både avmakt og autonomi varierer i befolkningen og innen de tre områdene. For det tredje finner jeg endring i den politiske interessen og deltagelse i organisasjons- og valgkanalen i tidsrommet 1990 til 2000/2001. For det fjerde ser jeg forskjell i den nærdemokratiske deltagelsen i Danmark og Norge.

8.2 En endret nærdemokratisk deltagelse?

Den nærdemokratiske deltagelsen er endret. Ser vi den nærdemokratiske deltagelsen innen helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet i sammenheng er det tydelig at deltagelsen innen ett område ikke uten videre kan sammenlignes med deltagelsen innen et annet område.

8.2.1 Endrede påvirkningsmuligheter

Det er store variasjoner i hvordan borgerne vurderer sine påvirkningsmuligheter. For Norges del viser de foregående kapitlene at vi i 2001 bedømmer våre påvirkningsmuligheter som relativt like gode innen helsevesenet og arbeidslivet og at disse har bedret seg for helsevesenet i perioden 1990 til 2001. Imidlertid vurderer nordmenn sine innflytelsesmuligheter som svært mye dårligere innen skolevesenet enn innen helsevesenet. Dette er i noen grad oppsiktsvekkende da både de institusjonelle og uformelle hindrene for innflytelse er mindre innen skolevesenet der foreldrene er garantert innflytelsesmuligheter gjennom foreldrerådet, men også gjennom foreldremøter.

En grunn til dette kan være at forholdet mellom foreldre og skole er indirekte, det vil si at informasjonen om skoleforhold ofte videreformidles av barnet. Avstanden mellom initiativtager og ønske er således større innen skolevesenet enn mellom pasient og sykehus eller arbeidstaker og arbeidsplass.

Danskene bedømmer sine påvirkningsmuligheter som noe dårligere innen helsevesenet, bedre innen arbeidslivet og mye bedre inne skolevesenet. Innen skolevesenet og for arbeidslivet kan dette forklares med forskjellen i de institusjonelle rammefaktorene i de to landene, det vil si skolestyrene og et mer fleksibelt arbeidsmarked. Det forklarer også de manglende forskjellene med hensyn til antatte påvirkningsmuligheter innen helsevesenet der forskjellene mellom Norge og Danmark er små.

8.2.2 Endret bruk av initiativ

Når jeg undersøker faktisk deltagelse endrer bildet seg. Jevnt over ser jeg at andelen som har tatt et initiativ for å forbedre sin situasjon innen de tre områdene ikke avspeiler borgernes antatte påvirkningsmuligheter. Rundt en tredjedel av nordmenn som har vært i kontakt med helsevesenet de siste 12 månedene har tatt et initiativ mot en femtedel i Danmark. Innen skolevesenet har rundt halvparten av foreldrene gjort noe for å forbedre forholdene ved barnas skole i begge land. I arbeidslivet har godt over halvparten tatt initiativ. For helsevesenet og arbeidslivet finner vi en dobbel prosess der både andelen avmektige og autonome har økt på bekostning av andelen passivt fornøyde. For skolevesenet ser det ut til at den økende graden av misnøye i hovedsak fører til økt engasjement.

Hvem man ønsker å påvirke med sine initiativ forteller oss hvilke kanaler borgerne setter sin lit til. Innen alle de tre områdene er det først og fremst den ansvarshavende (legen, læreren eller arbeidsgiveren) som oppsøkes. Innen helsevesenet finner jeg ingen signifikante forskjeller hva angår kanalisering av initiativ. Innen skolevesenet finner jeg at organisasjonssamfunnet er viktigere for nordmenn enn for dansker. I arbeidslivet finner jeg at betydningen av familie og slektninger er viktigere i Norge enn i Danmark i 2000/2001. Dette kan ikke forklares av institusjonelle forskjeller alene, men tyder på en endret forståelse av rettigheter og plikter som kan ha ført til at borgerne ser det nødvendig å ta ansvar for egen situasjon. Dette får støtte i datamaterialet som viser at en signifikant større andel tar initiativ innen alle de tre områdene både i Norge og Danmark.

8.2.3 Større grad av misnøye

En viktig drivkraft bak den økende graden av handling ser ut til å være misnøye. Et gjennomgående trekk ved alle tre områder er at andelen misfornøyde har steget kraftig. Følgene av dette varierer fra område til område.

Med hensyn til helsevesenet ser vi både i Norge og Danmark at misnøyen kanaliseres i både passiv resignasjon og aktiv handekraft. Det ser imidlertid ut til at misnøye er en viktigere påvirkningsfaktor i Danmark der andelen fornøyde og initiativrike er vesentlig lavere enn i Norge. Dette har også sammenheng med andelen autonome som er nesten dobbelt så stor i Norge.

Når det gjelder skolevesenet i Danmark ser vi at misnøyen i hovedsak kanaliseres i aktivitet. Dette går på bekostning av de taust samtykkende som det andelsvis er blitt færre av. På tross av de institusjonelle forskjellene mellom Norge og Danmark ser vi at fordelingen av

aktive, passive, fornøde og misfornøyde er relativt lik i Norge i 2001. Imidlertid er andelen autonome noe større i Danmark.

Hva angår arbeidslivet ser vi mye av det samme som for helsevesenet, andelen misfornøyde har økt og misnøyen kanaliseres hovedsakelig i aktivitet, men også i passiv resignasjon. Imidlertid er andelene avmektige innen arbeidslivet svært lavt. I stedet ser vi en stor andel autonome i Norge og i enda større grad i Danmark. I den grad avmakt avspeiler en underliggende legitimitet for situasjonen, ser det ut til at denne er ivarettatt.

8.3 Et reelt sosialt medborgerskap?

Det sosiale medborgerskapet forutsetter at borgernes muligheter til å hevde sin rett er likt fordelt i befolkningen. På bakgrunn av drøftelsene i kapitlene 5, 6 og 7 kan jeg konkludere med at variasjoner i deltagelsen har sammenheng med sosiale bakgrunnsvariabler.

Det er særlig innen skole- og helsevesenet jeg har funnet sammenhenger mellom gjennomslag og bakgrunn. For helsevesenet har alder en betydning i Norge, mens utdanning er av betydning i Danmark. Dette kan tyde på det kreves mer enn kun erfaring for å vinne gjennom med sin sak i det danske helsevesenet. Dette kan også være grunnen til at påvirkingsmulighetene bedømmes som relativt dårlig av danskene.

For skolevesenet ser jeg i Norge en sammenheng mellom gjennomslag og husholdningens bruttoinntekt, selv etter kontroll for utdanning. En forklaring er at økonomisk kapital gjør det lettere å imøtekomme barnas, og i noen grad skolens, materielle krav, enten det er snakk om korrekte klær eller klassesaker. I tillegg ser jeg en negativ sammenheng mellom lederansvar og gjennomslag. Dette kan skyldes at de med lederposisjoner har høye forventninger til egen gjennomslagskraft. Det blir av denne grunn vanskeligere å tolke et utfall som vellykket. I Danmark ser jeg en negativ sammenheng mellom utdanning og gjennomslag. Dette kan skyldes at godt utdannede foreldre har stor forventning til barnas grunnutdanning, og føler at de ikke blir hørt når skolen ikke imøtekommer disse ønskene.

For arbeidslivet finner jeg gjennomgående få sammenhenger mellom de sosiodemografiske bakgrunnsvariablene og gjennomslag. Verken kjønn, alder, utdanning eller bruttoinntekt ser ut til å ha betydning for gjennomslag på arbeidsplassen. Imidlertid ser vi at de som har mellom- eller topplederposisjoner syntes de har relativt større handlingsevne. Dette er som forventet.

8.4 Deltagelsens effekter

I kapitlene 5, 6 og 7 undersøkte jeg endringer i de avmektige og autonome borgernes sosiale kapital, herunder organisasjonsmedlemskap og –deltagelse, politiske interesse, empowerment, institusjonelle tillit og valgdeltagelse. Dette for å avdekke en eventuell endring der de ressurssterke i stadig større grad orienterer seg mot sine individuelle livsprosjekt på bekostning av deltagelse i de andre demokratiske kanalene.

På den ene siden ser vi et fall i politisk interesse blant de autonome innen alle områder unntatt for helsevesenet i Danmark i 2000. På den andre siden fant vi ikke det samme for organisasjonsdeltagelse. Endringen i tidsrommet 1990 til 2000/2001 vitner i stedet om en endret forståelse av rettigheter og plikter. Borgerne i begge land er mindre tilfreds med situasjonen inne helsevesenet, skolevesenet og arbeidslivet i 2000/2001 enn i 1990.

De tre områdene skiller seg med hensyn til deltagelsens effekter. Skolevesenet og helsevesenet ser ut til å være tettere knyttet til utøvelse av politikk enn arbeidslivet. Dette får støtte av -2 Log likelihood-verdiene presentert i vedlegg 2, 3 og 4.

8.5 Videre forskning

På bakgrunn av bekymringene presentert i sluttbøkene for den norske og danske makt- og demokratiutredningen (2003) og på bakgrunn av denne studien vil en undersøkelse av borgernes misnøye være av stor interesse. Dette vil gi en bedre forståelse av borgernes handlingsmønster og handlingsevne og bidra til en bedre vurdering av den nærdemokratiske deltagelsen. Det vil også kunne kaste lys over spørsmålet om misnøye er et gode for demokratiets tilstand.

Litteraturliste

Album, Dag (1996): *Nære fremmede, pasientkulturen i sykehus*, Oslo: Tano

Arbeids- og inkluderingsdepartementet - St.meld. nr. 9 (2006-2007): *Arbeid, velferd og inkludering*

Andreassen, Irene & Skjöld Johansen, Monica (2002): *Møtet med velferdsstatens institusjoner; en studie av det demokratiske likhetsidealet – illustrert ved det norske helse- og skolevesenet*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo

Andreassen, Tone Alm, Nørve, Siri, Glenton, Claire, Helset, Anne Torhild, Vabø, Mia, Askheim, Ole Petter, Tronvoll, Inger Marii, Grut, Lisbet, Jessen, Jorun Theresia, Fossetøl, Knut, Helle, Kari Marie, & Madsen, Vigdis Helèn (1997): *Forskning om brukermedvirkning – kunnskapsstatus og handlingsmuligheter*, Konferanserapport, Sosial og helsedepartementet og Arbeidsforskningsinstituttet

Boudon, Raymond (1979): *La logique du social*, Paris: Hachette/Pluriel

Christensen, Øyvind & Hem, Karl-Gerhard (2004): *Fritt sykehusvalg i Norge*, SINTEF-rapport STF78 A044514

Dworkin, Gerald (1988): *The theory and practice of autonomy*, Cambridge: Cambridge University Press

Engelstad, Fredrik (red.) (1999): *Om makt; Teori og kritikk*, Oslo: Gyldendal Akademisk

Engelstad, Fredrik & Ødegård, Guro (red.) (2003): *Ungdom, makt og mening*, Oslo: Gyldendal Akademisk

Engelstad, Fredrik (2005): *Demokratiets desentralisering*, Essay i Morgenbladet 9. september 2005

Finnvold, Jon Erik & Svalund Jørgen (2005): *Pasienterfaringer i allmennlegetjenesten før og etter fastlegeordningen*, SSB-rapport 2005/34

Goul Andersen, Jørgen (2004): *Et ganske levende demokrati*, Århus: Aarhus Universitetsforlag

Goul Andersen, Jørgen & Hoff, Jens (2001): *Democracy and citizenship in Scandinavia*, New York: Palgrave

Hansen, Tore & Tjerbo, Trond (2003): *Politisk engasjement, borgerroller og sosial kapital*, Rapportserien nr. 62, Oslo: Gyldendal akademisk

Helse- og omsorgsdepartementet - St.meld. nr. 23 (1996-1997): *Trygghet og ansvarlighet; Om legetjenesten i kommunene og fastlegeordningen*

Helse- og omsorgsdepartementet - St.meld. nr. 21 (1998-1999): *Ansvar og meistring; Mot ein heilskapleg rehabiliteringspolitikk*

Hernes, Gudmund (1975): *Makt og avmakt; Et utgangspunkt for kartlegging av de faktiske maktforhold i det norske samfunn*, Oslo: Universitetsforlaget

Hirschman, Albert O. (1970): *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

Lande, Helga (2003): *Det representative bedriftsdemokrati 1981-2001; Ansattes opplevelser og erfaringer*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo

Lidén, Hilde & Ødegård, Guro (2002): *Ungt engasjement*, Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) Rapport 6/02

Marshall, T. H. (2003): *Medborgerskab og social klasse*, København: Hans Reitzels Forlag

Mastekaasa, Arne (1987): *Modellbruk, indekser og konsistenskriterier*, Tidsskr. f. samfunnsforskning 1987, bd. 28, 167-188

NOU 1996: 5: *Hvem skal eie sykehusene?*

NOU 2001: 22: *Fra bruker til borger; En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*

NOU 2003: 1: *Behovsbasert finansiering av spesialisthelsetjenesten*

NOU 2003: 16: *I første rekke; Forsterket kvalitet i en grunnopplæring for alle*

NOU 2005: 3: *Fra stykkevis til helt; En sammenhengende helsetjeneste*

Petersson, Olof, Westholm, Anders & Blomberg, Göran (1989): *Medborgarnas makt*, Stockholm: Carlssons

Petersson, Olof, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele, Teorell, Jan & Westholm, Anders (1998): *Demokrati och medborgarskap, Demokratirådets rapport*, Stockholm: SNS Förlag

Putnam, Robert (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*, New York: Simon and Schuster

Riksrevisjonens undersøkelse om brukerreting av offentlige tjenester, Dokument nr. 3:3 (2006–2007)

Rose, Lawrence E. (2002): ”Normer og roller – borgerpliktens endelikt?” i Aardal, Bernt (red.) *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*, Oslo: Kommuneforlaget AS

Silset, Bodil (2007): *Frihet og makt i arbeidet; arbeidstakernes innflytelse på egne arbeidsforhold*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo

Skog, Ole-Jørgen (2004): *Å forklare sosiale fenomener; en regresjonsbasert tilnærming*, Oslo: Gyldendal Akademisk

Strømsnes, Kristin (2003): *Folkets makt: medborgerskap, demokrati, deltagelse*, Oslo: Gyldendal akademisk

Svalund, Jørgen (2002): *Arbeid og autonomi: en studie av arbeidstakeres autonomi og konsekvenser av dette for arbeidstempo og medvirkning*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo

Svalund, Jørgen (2003): *Organisering, autonomi og arbeidstempo*, Søkelys på arbeidsmarkedet 1/2003, årgang 20, 87-94

Togeby, Lise, Goul Andersen, Jørgen, Christiansen, Peter Munk, Jørgensen, Torben Beck & Vallgård, Signild (2003): *Magt og demokrati i Danmark*, Århus: Aarhus Universitetsforlag

Undervisning og forskningsdepartementet - St.meld. nr. 14 (1997-98): *Om foreldremedverknad i grunnskolen*

Østerud, Øyvind, Engelstad, Fredrik & Selle, Per (2003): *Makten og demokratiet, en sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo: Gyldendal akademisk

Østerud, Øyvind, Engelstad, Fredrik, Meyer, Siri, Selle, Per & Skjeie, Hege (1999): *Mot en ny maktutredning*, Oslo: Ad Notam Gyldendal

Internettadresser:

<http://www.lovddata.no/>

<http://www.bm.dk/sw607.asp>

http://www.akf.dk/udgivelser/akfnyt/1998_4/07_demokrati/

<http://ddd.dda.dk/ddakatalog/sdfiles/I12515.htm>

http://www.sst.dk/publ/Publ2002/afregning_til_fuld_DRG-takst.pdf

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt

Vedlegg 1

1.1 Initiativ innen helsevesenet etter misnøye

Initiativ innen helsevesenet etter misnøye, N1990, N2001, D1990 og D2000, logistisk regresjon

	B	S.E.	Sig.
Norge 1990			
Misnøye	0,39	0,06	0,00
Konstant	-1,77	0,13	0,00
Norge 2001			
Misnøye	0,15	0,02	0,00
Konstant	-1,07	0,08	0,00
Danmark 1990			
Misnøye	0,28	0,03	0,00
Konstant	-2,85	0,18	0,00
Danmark 2000			
Misnøye	0,19	0,02	0,00
Konstant	-2,04	0,13	0,00

Avhengig variabel: gjort noe for å forbedre eller forhindre forverring av forhold i helsevesenet

Initiativ: 0 = Nei, 1 = Ja

Misnøye 0 = Ikke utilfreds, 10 (N2001, D2000, D1990) 5 (N1990) = Meget utilfreds

1.2 Initiativ innen skolevesenet etter misnøye

Initiativ innen skolevesenet etter misnøye, N1990, N2001, D1990 og D2000, logistisk regresjon

	B	S.E.	Sig.
Norge 2001			
Misnøye	0,18	0,03	0,00
Konstant	-0,51	0,14	0,00
Danmark 1990			
Misnøye	0,21	0,05	0,00
Konstant	-1,02	0,21	0,00
Danmark 2000			
Misnøye	0,26	0,03	0,00
Konstant	-0,89	0,16	0,00

Avhengig variabel: gjort noe for å forbedre eller forhindre forverring av forhold ved barnas skole

Initiativ: 0 = Nei, 1 = Ja

Misnøye 0 = Ikke utilfreds, 10 (N2001, D1990, D2000) = Meget utilfreds

1.3 Initiativ på arbeidsplassen etter misnøye

Initiativ på arbeidsplassen etter misnøye, N1990, N2001, D1990 og D2000, logistisk regresjon

	B	S.E.	Sig.
Norge 1990			
Misnøye	0,41	0,07	0,00
Konstant	-0,52	0,13	0,00
Norge 2001			
Misnøye	0,21	0,02	0,00
Konstant	-0,19	0,10	0,05
Danmark 1990			
Misnøye	0,44	0,11	0,00
Konstant	-0,47	0,20	0,02
Danmark 2000			
Misnøye	0,18	0,03	0,00
Konstant	0,15	0,12	0,21

Avhengig variabel: gjort noe for å forbedre eller forhindre forverring av forhold på arbeidsplassen

Initiativ: 0 = Nei, 1 = Ja

Misnøye 0 = Ikke utilfreds, 10 (N2001, D2000) 5 (N1990, D1990) = Meget utilfreds

1.4 Indeks for intern effektivitet, N2001

Korrelasjon, intern effektivitet (Pearsons r)

	q34 Muligheter for vanlige folk til å legge fram sine synspunkter for politikere	q36_1 Muligheter for å legge frem egne synspunkter: folk som respondent vs. andre
q34 Muligheter for vanlige folk til å legge fram sine synspunkter for politikere	1	,509(**)
q36_1 Muligheter for å legge frem egne synspunkter: folk som respondent vs. andre	,509(**)	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

1.5 Indeks for ekstern effektivitet, N2001

Korrelasjon, ekstern effektivitet (Pearsons r)

	q35 Politikeres vektlegging av synspunkter som legges frem av vanlige folk	q36_2 Muligheter for å bli tatt hensyn til av politikere: folk som respondent vs. andre
q35 Politikeres vektlegging av synspunkter som legges frem av vanlige folk	1	,497(**)
q36_2 Muligheter for å bli tatt hensyn til av politikere: folk som respondent vs. andre	,497(**)	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

1.6 Indeks for intern effektivitet, D2000

Korrelasjon, intern effektivitet (Pearsons r)

	v321 SYNSPUNKT FOR POLITIKER	v323 MULIGHED FREM. SYNSPUNKT
v321 SYNSPUNKT FOR POLITIKER	1	,401(**)
v323 MULIGHED FREM. SYNSPUNKT	,401(**)	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

1.7 Indeks for ekstern effektivitet, D2000

Korrelasjon, ekstern effektivitet (Pearsons r)

	v322 SYNSPUNKT FRA ALM. MENN.	v324 MULIGHED PÅVIRKE POLIT.
v322 SYNSPUNKT FRA ALM. MENN.	1	,380(**)
v324 MULIGHED PÅVIRKE POLIT.	,380(**)	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Vedlegg 2

2.1 Gjennomslag innen helsevesenet, Norge 2001

Gjennomslag innen helsevesenet, logistisk regresjon, Norge 2001

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	-0,68	0,62	0,28	-1,91	0,74	0,01	-2,25	0,89	0,01
Kjønn	0,06	0,21	0,75	-0,07	0,21	0,73	-0,02	0,22	0,93
Alder	0,28	0,08	0,00	0,27	0,08	0,00	0,29	0,08	0,00
Utdanning	0,01	0,03	0,84	0,00	0,03	0,91	0,00	0,03	0,99
Husholdningens bruttoinntekt	0,05	0,05	0,29	0,03	0,05	0,59	0,03	0,05	0,58
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	0,18	0,28	0,52	0,22	0,28	0,45	0,21	0,29	0,46
Ansatt som mellom/toppleder	0,09	0,32	0,77	0,02	0,33	0,95	0,04	0,34	0,90
Selvstendig næringsdrivende	-0,23	0,34	0,50	-0,31	0,35	0,37	-0,27	0,35	0,45
Sosial kapital									
Tillit				0,08	0,02	0,00	0,06	0,02	0,01
Tilknytning til lokalmiljø				0,01	0,02	0,62	0,00	0,02	0,86
Organisasjonsmedlemskap				-0,02	0,05	0,77	-0,03	0,05	0,61
Organisasjonsdeltagelse				0,06	0,05	0,24	0,06	0,05	0,25
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,02	0,16	0,92
Intern effektivitet							-0,04	0,05	0,40
Ekstern effektivitet							0,09	0,05	0,11
Tillit til kommunestyret							0,04	0,06	0,55
Tillit til regjering							0,05	0,06	0,39
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,10	0,31	0,76
-2 Log likelihood			541,2			523,6			515,6
N			433			433			433

Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

2.2 Gjennomslag innen helsevesenet, Danmark 2000

Gjennomslag innen helsevesenet, logistisk regresjon, Danmark 2000

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	-2,08	1,03	0,04	-2,69	1,32	0,04	-4,17	1,93	0,03
Kjønn	0,42	0,34	0,21	0,31	0,36	0,39	0,25	0,38	0,52
Alder	0,14	0,13	0,26	0,08	0,14	0,57	0,08	0,15	0,58
Utdanning	0,11	0,06	0,05	0,07	0,06	0,28	0,07	0,07	0,31
Husholdningens bruttoinntekt	-0,01	0,08	0,90	-0,04	0,08	0,60	-0,07	0,09	0,47
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	-1,10	0,80	0,17	-1,32	0,86	0,12	-1,21	0,89	0,18
Ansatt som mellom/toppleder	-0,40	0,51	0,44	-0,35	0,53	0,51	-0,26	0,55	0,64
Selvstendig næringsdrivende	-0,34	0,60	0,57	-0,35	0,63	0,57	-0,38	0,71	0,60
Sosial kapital									
Tillit				0,11	0,04	0,01	0,09	0,04	0,03
Tilknytning til lokalmiljø				-0,04	0,04	0,39	-0,04	0,05	0,40
Organisasjonsmedlemskap				0,02	0,10	0,85	0,04	0,11	0,72
Organisasjonsdeltagelse				0,07	0,13	0,60	0,04	0,14	0,77
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,32	0,27	0,23
Intern effektivitet							0,06	0,07	0,37
Ekstern effektivitet							0,03	0,08	0,73
Tillit til kommunestyret							0,26	0,11	0,02
Tillit til regjering							-0,17	0,11	0,13
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,22	0,92	0,81
-2 Log likelihood			212,0			201,5			189,4
N			162			162			162

Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

Vedlegg 3

3.1 Gjennomslag innen skolevesenet, Norge 2001

Gjennomslag innen skolevesenet, logistisk regresjon, Norge 2001

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	0,47	0,84	0,58	-1,33	1,04	0,20	-2,54	1,40	0,07
Kjønn	0,02	0,26	0,95	-0,17	0,27	0,54	-0,20	0,28	0,47
Alder	-0,25	0,20	0,22	-0,28	0,22	0,19	-0,21	0,22	0,34
Utdanning	-0,01	0,04	0,88	0,00	0,04	0,92	0,00	0,04	1,00
Husholdningens bruttoinntekt	0,13	0,07	0,04	0,10	0,07	0,14	0,11	0,07	0,11
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	-0,63	0,35	0,07	-0,63	0,35	0,07	-0,72	0,36	0,05
Ansatt som mellom/toppleder	-0,73	0,35	0,04	-0,79	0,37	0,03	-0,75	0,38	0,04
Selvstendig næringsdrivende	-0,84	0,46	0,07	-0,92	0,48	0,06	-0,96	0,49	0,05
Sosial kapital									
Tillit				0,06	0,03	0,07	0,06	0,03	0,06
Tilknytning til lokalmiljø				0,09	0,03	0,01	0,09	0,03	0,01
Organisasjonsmedlemskap				0,05	0,06	0,41	0,04	0,06	0,49
Organisasjonsdeltagelse				-0,07	0,06	0,21	-0,06	0,06	0,29
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,41	0,22	0,07
Intern effektivitet							-0,02	0,06	0,75
Ekstern effektivitet							0,09	0,07	0,19
Tillit til kommunestyret							0,05	0,08	0,59
Tillit til regjering							-0,09	0,08	0,27
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,45	0,48	0,35
-2 Log likelihood			236,8			225,3			219,9
N			176			176			176

Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

3.2 Gjennomslag innen skolevesenet, Danmark 2000

Gjennomslag innen skolevesenet, logistisk regresjon, Danmark 2000

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	1,65	1,26	0,19	0,40	1,51	0,79	-0,07	1,79	0,97
Kjønn	0,38	0,35	0,29	0,43	0,36	0,24	0,43	0,39	0,27
Alder	0,14	0,26	0,60	0,09	0,28	0,76	0,11	0,29	0,70
Utdanning	-0,17	0,07	0,01	-0,17	0,07	0,02	-0,16	0,07	0,03
Husholdningens bruttoinntekt	0,02	0,09	0,84	0,03	0,10	0,72	0,03	0,10	0,76
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	0,48	0,64	0,45	0,50	0,65	0,44	0,39	0,66	0,56
Ansatt som mellom/toppleder	0,81	0,47	0,08	0,88	0,49	0,07	0,90	0,50	0,07
Selvstendig næringsdrivende	0,38	0,63	0,54	0,52	0,64	0,42	0,68	0,69	0,32
Sosial kapital									
Tillit				0,01	0,04	0,78	0,00	0,04	0,98
Tilknytning til lokalmiljø				0,05	0,04	0,23	0,05	0,04	0,27
Organisasjonsmedlemskap				0,01	0,10	0,89	0,00	0,10	0,98
Organisasjonsdeltagelse				0,13	0,13	0,31	0,13	0,13	0,33
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,09	0,22	0,70
Intern effektivitet							-0,04	0,06	0,52
Ekstern effektivitet							0,05	0,07	0,51
Tillit til kommunestyret							-0,01	0,10	0,93
Tillit til regjering							0,14	0,10	0,18
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,20	0,63	0,75
-2 Log likelihood			218,3			214,0			210,8
N			173			173			173

Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

Vedlegg 4

4.1 Gjennomslag innen arbeidslivet, Norge 2001

Gjennomslag innen arbeidslivet, logistisk regresjon, Norge 2001

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	0,73	0,43	0,09	0,14	0,51	0,79	-0,89	0,67	0,19
Kjønn	-0,04	0,15	0,81	-0,11	0,15	0,45	-0,15	0,15	0,33
Alder	-0,07	0,07	0,31	-0,12	0,07	0,10	-0,10	0,07	0,19
Utdanning	-0,01	0,02	0,64	-0,01	0,02	0,55	-0,01	0,02	0,70
Husholdningens bruttoinntekt	-0,02	0,04	0,64	-0,03	0,04	0,41	-0,03	0,04	0,38
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	0,32	0,18	0,08	0,35	0,18	0,06	0,36	0,19	0,05
Ansatt som mellom/toppleder	0,62	0,21	0,00	0,65	0,21	0,00	0,67	0,22	0,00
Selvstendig næringsdrivende	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosial kapital									
Tillit				0,04	0,02	0,01	0,04	0,02	0,04
Tilknytning til lokalmiljø				0,01	0,02	0,57	0,01	0,02	0,76
Organisasjonsmedlemskap				0,03	0,04	0,37	0,02	0,04	0,55
Organisasjonsdeltagelse				-0,06	0,04	0,17	-0,06	0,04	0,15
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,30	0,13	0,02
Intern effektivitet							0,01	0,04	0,69
Ekstern effektivitet							0,05	0,04	0,26
Tillit til kommunestyret							0,02	0,05	0,70
Tillit til regjering							-0,01	0,04	0,86
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,01	0,22	0,95
-2 Log likelihood			744,1			729,4			720,8
N			553			553			553

Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

4.2 Gjennomslag innen arbeidslivet, Danmark 2000

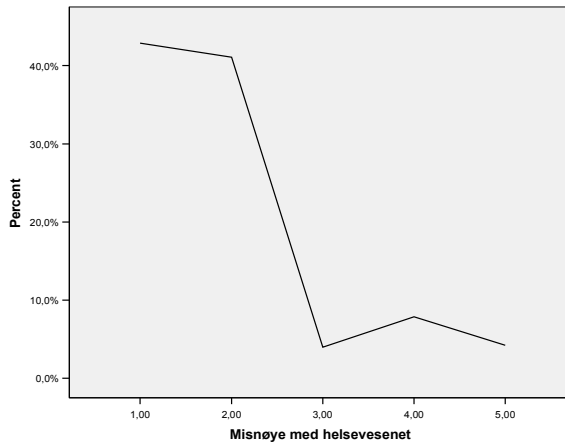
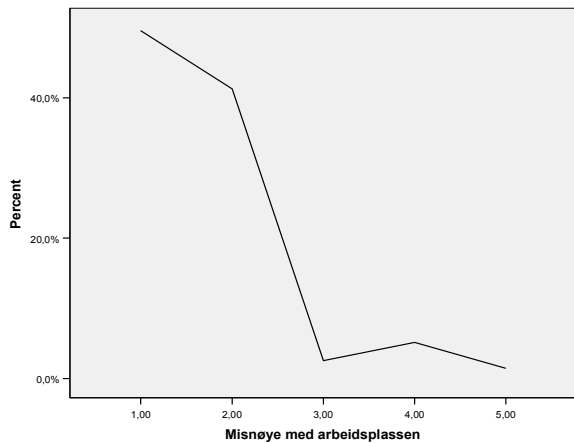
Gjennomslag innen arbeidslivet, logistisk regresjon, Danmark 2000

	Modell 1			Modell 2			Modell 3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Konstant	0,84	0,58	0,15	0,46	0,69	0,50	-0,36	0,89	0,69
Kjønn	-0,08	0,19	0,68	-0,06	0,19	0,74	-0,08	0,20	0,68
Alder	-0,08	0,09	0,34	-0,12	0,09	0,21	-0,11	0,10	0,26
Utdanning	-0,01	0,03	0,66	-0,01	0,03	0,75	-0,02	0,03	0,53
Husholdningens bruttoinntekt	0,05	0,05	0,37	0,05	0,05	0,37	0,05	0,05	0,38
Yrkeskategori									
Ansatt med lederoppgaver på lavere nivå	0,35	0,37	0,33	0,38	0,37	0,30	0,44	0,38	0,25
Ansatt som mellom/toppleder	0,61	0,26	0,02	0,66	0,26	0,01	0,64	0,26	0,01
Selvstendig næringsdrivende	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosial kapital									
Tillit				-0,01	0,02	0,68	-0,02	0,02	0,37
Tilknytning til lokalmiljø				0,04	0,02	0,07	0,04	0,02	0,07
Organisasjonsmedlemskap				-0,01	0,06	0,88	-0,01	0,06	0,91
Organisasjonsdeltagelse				0,06	0,07	0,46	0,03	0,08	0,65
Empowerment og politisk interesse									
Politisk interesse							0,16	0,13	0,21
Intern effektivitet							0,01	0,04	0,69
Ekstern effektivitet							0,06	0,04	0,16
Tillit til kommunestyret							-0,03	0,06	0,63
Tillit til regjering							0,06	0,06	0,27
Stemte ved siste stortingsvalg							-0,01	0,41	0,99
-2 Log likelihood			702,7			698,3			689,5
N			561			561			561

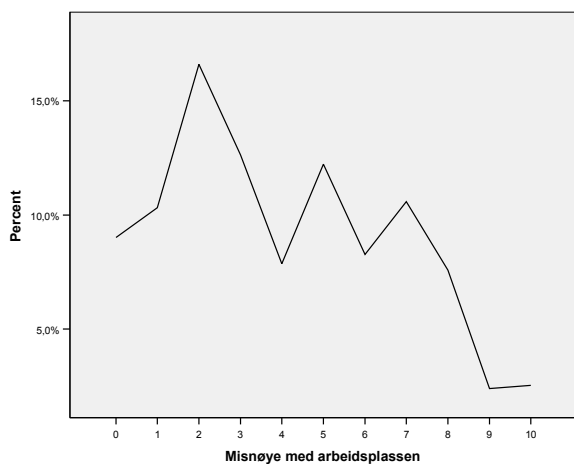
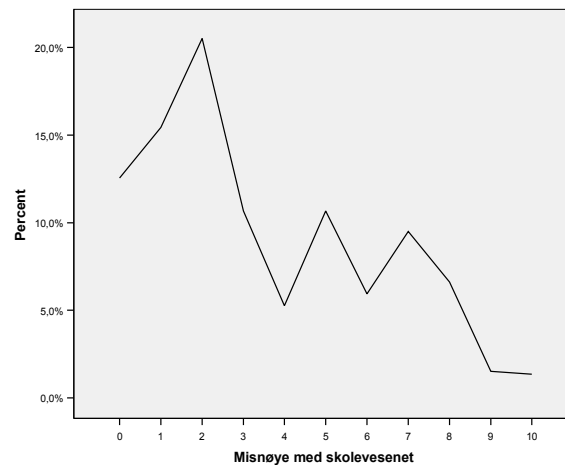
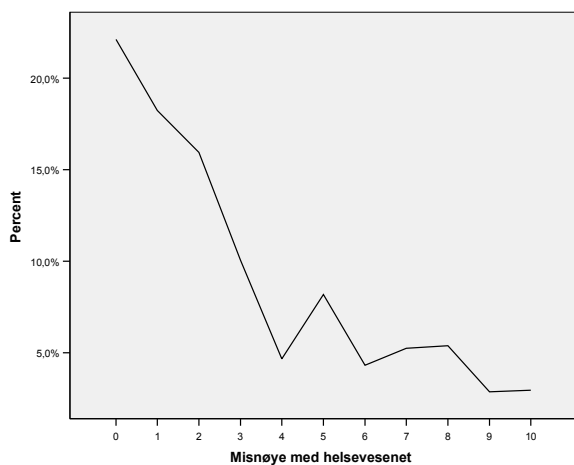
Avhengig variabel: gjennomslag for initiativ

Vedlegg 5

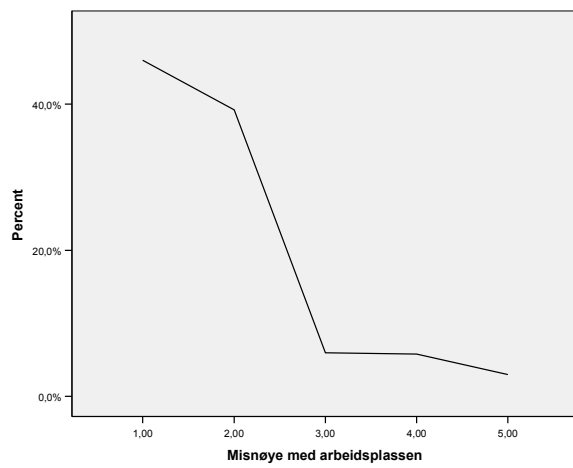
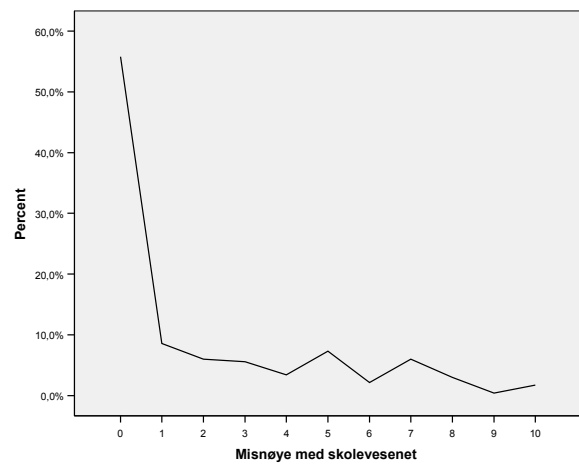
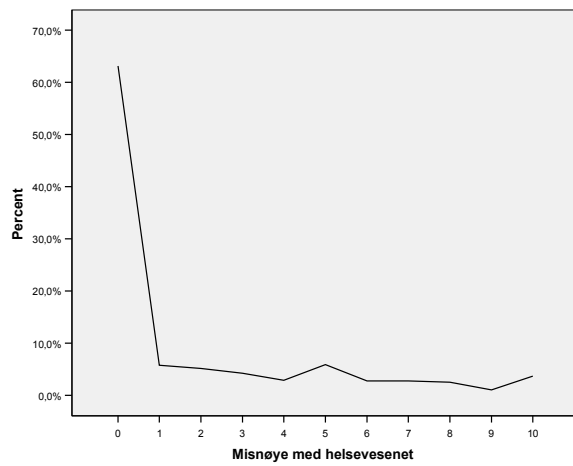
5.1 Fordeling av misnøye N1990

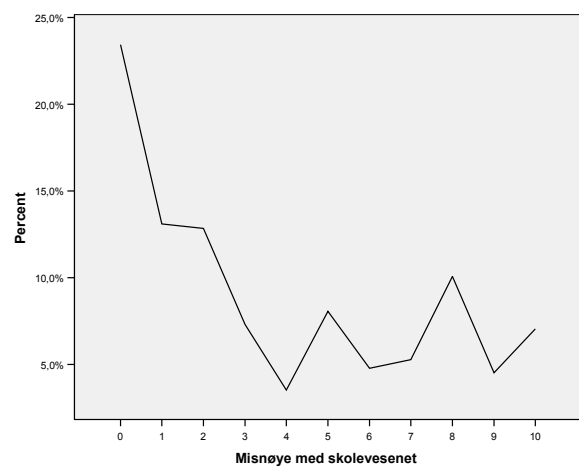
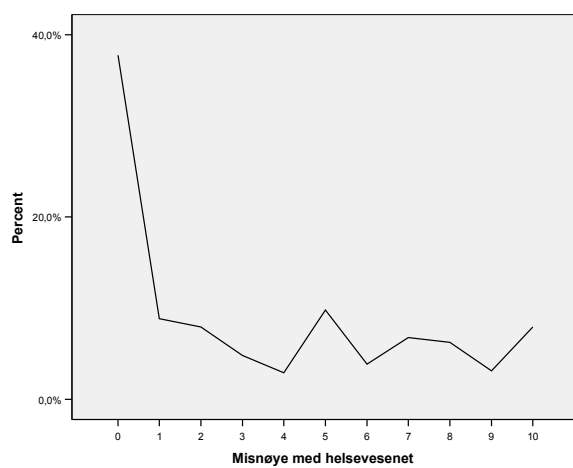
5.2 Fordeling av misnøye N2001

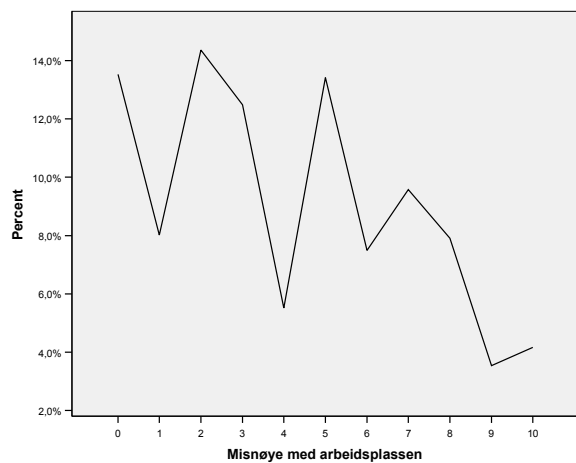

5.3 Fordeling av misnøye D1990

5.4 Fordeling av misnøye D2000

Antall ord i oppgaven er 38841